

Revizija i analiza boniteta poslovanja poduzeća u funkciji managementa

Vitezić, Neda

Doctoral thesis / Disertacija

1993

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Rijeka, Faculty of Economics and Business / Sveučilište u Rijeci, Ekonomski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:188:859955>

Rights / Prava: [Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 International/Imenovanje-Nekomercijalno-Bez prerada 4.0 međunarodna](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-02-06**

Repository / Repozitorij:

[Repository of the University of Rijeka Library - SVKRI Repository](#)

S V E U Č I L I Š T E U R I J E C I
E K O N O M S K I F A K U L T E T

mr. NEDA VITEZIĆ

REVIZIJA I ANALIZA BONITETA POSLOVANJA PODUZETA
U FUNKCIJI MANAGEMENTA

(doktorska disertacija)

SVEUČILIŠNA KNJIŽNICA
RIJEKA

930000751

Rijeka, 1993.

Podaci o doktorskoj disertaciji

I Autor

Ime i prezime	NEDA VITEZIĆ
Datum i mjesto rođenja	16. travnja 1954. RIJEKA
Ime oca i majke	Pavao i Anica
Naziv, mjesto i datum završene srednje škole	Gimnazija "Mirko Lenac" Rijeka
Naziv fakulteta-ustanove i datum završene nastave II i ev. III stupnja	Ekonomski fakultet Rijeka
Sadašnje zaposlenje	Služba društvenog knjigovodstva Ekonomski fakultet

II Disertacija

N a s l o v	"Revizija i analiza boniteta poslovanja poduzeća u funkciji managementa"
Broj str., slika, tablica i lit.	249 str., 11 slika, 9 str.lit.
Ustanova ili mjesto gdje je izradjena	Ekonomski fakultet Rijeka
Naučna disciplina iz koje je postignut doktorat nauka	Revizija i Analiza poslovanja poduzeća
Fakultet na kojem je obranjena	Ekonomski fakultet Rijeka

III Ocjena i obrana

Datum prijave teme	25. rujna 1990.
Datum predaje rada	14. siječnja 1993.
Datum sjedn. Vijeća na kojoj je rad prihvaćen za disertaciju	22. veljače 1993.
Sastav komisija koja je rad ocijenila	Prof.dr.Žarko Popović Prof.dr.Franc Koletnik Prof.dr.Ivan Marković
Datum obrane rada	16. ožujka 1993.
Sastav komsiije pred kojom je rad obranjen	Prof.dr.Žarko Popović Prof.dr.Franc Koletnik Prof.dr.Ivan Marković
Datum promocije	02. 07. 1993.

S A D R Ž A J

	Str.
1. UVOD	1
1.1. Polazište, pretpostavke i hipoteza	1
1.2. Cilj i metode rada	4
1.3. Definiranje ključnih pojmova	9
1.3.1. Pojmovno razlikovanje revizije od drugih oblika financijsko-računovodstvenog nadzora	10
1.3.2. Određenje pojma bonitet poslovanja	18
1.3.3. Poduzeće - poduzetništvo	21
1.3.4. Management - pojam, značenje i uloga	26
2. REVIZIJA U FUNKCIJI MANAGEMENTA	30
2.1. Razvoj i uloga revizije u svijetu	30
2.2. Razvoj revizije kod nas	38
2.3. Prikaz revizije u okviru ekonomskih teorija	42
2.3.1. Određeni postulati revizije	42
2.3.2. Teorija učinka	48
2.3.3. Teorija informiranja	50
2.3.4. Teorija "dubokog džepa"	53
2.4. Svrha i ciljevi revizije	55
2.5. Vrste revizije	59
2.6. Pretpostavke revizije	65
2.6.1. Međuzavisnost interne i eksterne revizije	65
2.6.2. Institucionalni preduvjeti	68
2.7. Problematika metoda i tehnika revizije	73
2.7.1. Metode revizije	73
2.7.2. Organizacijski i tehnološki pristup reviziji	77
2.8. Revizija i računovodstvena načela i standardi	84
3. STANDARDI KAO OSNOVA REVIZIJE	87
3.1. Opći osvrt	87
3.2. Opći standardi revizije	89
3.3. Standardi izvršavanja revizije	97
3.4. Standardi izvještavanja	102
3.5. Javni interes i revizija	105
4. ANALIZA BONITETA POSLOVANJA	110
4.1. Pojam i značaj utvrđivanja boniteta	110
4.1.1. Svrha ocijenjivanja boniteta	112
4.1.2. Metode ocjene boniteta	115
4.1.3. Podloga za ocjenu boniteta	122

4.2. Izbor pokazatelja boniteta	126
4.2.1. Općenito o pokazateljima	127
4.2.2. Kriteriji za izbor pokazatelja	130
4.2.3. Izbor pokazatelja u svrhu ocjene boniteta poslovnog partnera	136
4.2.4. Izbor pokazatelja u svrhu dijagnosticiranja krize u poduzeću (dijagnosticiranja krize u poduzeću)	156
4.2.5. Sustav pokazatelja - osnova za metodiku standardizacije	175
5. BONITET KAO STANDARD	192
5.1. Problematika utvrđivanja odgovarajućeg standarda	192
5.2. Izbor standardiziranih pokazatelja za ocjenu boniteta	195
5.3. Izbor baze za usporedbu	200
5.4. Utvrđivanje mjere vrijednosti pokazatelja	201
5.5. Standardizacija obrazaca za ocjenu boniteta	214
5.6. Standardizirani pokazatelji ocjene boniteta u svrhu dijagnosticiranja financijske krize	225
6. ZAKLJUČAK	233
LITERATURA	240
POPIS SLIKA	249

PREDGOVOR

Moje dugogodišnje praktično iskustvo na području analize poslovanja poduzeća, u okviru koje ocijena boniteta poduzeća zauzima značajno mjesto, kao i u novije vrijeme kod nas sve prisutnije poimanje revizije kao jednog od osnovnih oblika nadzora u uvjetima privatizacije i tržišnog načina privređivanja, bili su mi poticaj za izbor teme "Revizija i analiza boniteta poslovanja poduzeća u funkciji managementa".

Dosadašnja skromna iskustva na području revizije u Republici Hrvatskoj, te još uvijek nedovoljno znanstveno obrađena metodologija ocijene boniteta bili su daljnji povod za istraživanje ove teme. Naime, u fazi transformacije naših poduzeća u tržišno orijentirana s mogućnošću različitog pravnog oblika, pretpostavka je da će neminovno morati doći do mjenjanja shvaćanja u odnosu na postojeće modele, te ulogu i značaj pojedinih funkcija koje se smatraju instrumentom upravljanja i zaštite podataka. Zbog toga je potrebno upoznati se s iskustvima visoko razvijenih zemalja, a vezano za ulogu, značaj i organizacijske oblike nadzora, koji su preduvjet za kvalitetnu i pouzdanu informaciju, a koja je temelj za pravovaljano odlučivanje i kreiranje poslovne politike poduzeća.

Istraživanjem načina i metoda rada suvremene revizije koje se u svijetu permanentno usavršavaju, te utvrđivanjem metodike za ocjenu boniteta s ciljem standardiziranja određenih pokazatelja, nastojao se je dati doprinos ovoj problematici. Ovo istraživanje poslužiti će mi kao okosnica u budućem radu, a predložene metode za ocjenu boniteta nastojati će se primjeniti u praksi. Isto tako, permanentno

praćenje metodologije i usavršavanja standarda na području revizije biti će mi trajni zadatak i u budućnosti.

Na kraju zahvaljujem svom mentoru uvaženom prof.dr.Žarku Popoviću na pomoći, savjetima i idejama, kao i poticajem koje mi je pružio tijekom mog istraživanja.

1. U V O D

1.1. Polazište, pretpostavke i hipoteza

Gospodarski preobražaj i prelazak na potpunu tržišnu ekonomiju iziskuju neprekidno istraživanje potrebno za efikasno rukovođenje i upravljanje poduzećem. Svako poduzeće koje je osnovano sa svrhom zadovoljavanja određenih potreba društva, teži maksimalizaciji poslovnog rezultata (povećanom obujmu, prihodu ili dobiti poduzeća), što mu osigurava opstanak i razvoj u budućnosti. Međutim to pretpostavlja ispunjavanje brojnih vanjskih i unutarnjih faktora, što u uvjetima ošt-re konkurencije i netolerantnosti koja vlada na tržištu podrazumijeva i izvjesne rizike. Poslovna politika poduzeća determinirana je odnosima na tržištu kapitala, robe i radne snage, pa je često i efikasnost poslovanja poduzeća neizvjesna. Poslovni rizik postaje "normalna pojava" s kojom se poduzeća suočavaju i kojeg se žele osloboditi ukoliko je to moguće.

Konstantno praćenje ostvarivanja dugoročnih strateških, te operativnih ciljeva umanjuje opasnost od rizika, za čije praćenje je nužna kvalitetna informiranost. Upravo se zbog toga u poslovno uspješnim poduzećima pridaje važnost nadzornim aktivnostima¹⁾ koje su od značaja za formiranje strategije poduzeća. Informacije o bonitetu poslovanja poduzeća moraju se temeljiti na realnim i objektivnim finansijskim podacima, što će doprinjeti smanjenju rizika u poslovanju.

1) *Prema odgovoru na pitanje tko, kada, kako i sa kakvim uspjehom nadzire poslovanje razlikuju se tri vrste nadzora: kontrola, revizija i inspekcija (Tepšić R.-Turk I.-Petrović M.: Rječnik računovodstva i financija, Informator, Zagreb, 1984. str.121)*

Odlučujući se za ovu temu osnovno polazište je bila aktualna situacija u gospodarstvu Republike Hrvatske tj. prelazak na tržišnu ekonomiju uz uvjet mijenjanja postojećeg oblika vlasništva. Pri tome će iskustvo visokorazvijenih zemalja poslužiti kao ishodište u istraživanju jednog institucionalnog oblika nadzora - revizije koja kod nas gotovo da i nije bila zastupljena²⁾. Obzirom da revizija u svijetu ima dugogodišnju tradiciju i da se neprestano osuvremenjuje, pretpostavka je da je ona značajan faktor, posebno s aspekta stabilnosti poslovnih odnosa među poduzećima. U uvjetima tržišne ekonomije nužno je kritičko ispitivanje stanja i poslovanja poduzeća od strane nezavisnih organa, kako bi se realno i objektivno prikazalo materijalno financijsko poslovanje poduzeća, pa se reviziji pridaje značajno mjesto.

U okruženju nepoštedne konkurencije i velikog poslovnog rizika posebno mjesto u razvijanju stabilnih odnosa među poduzećima ima utvrđivanje boniteta poslovanja. U svijetu, neizvjesnost i rizici poslovanja poduzeća pokazuju sve veći uzlaz. Pravovremene informacije o poslovanju konkurentnog poduzeća pridonose smanjenju nesigurnosti, što se informacijama o bonitetu nastoji suzbiti. Naime, teži se povećanju sigurnosti u poslovnom odlučivanju i upravljanju za što je preduvjet pravovremena i točna informacija. Sukladno s tim, slijedeća pretpostavka je da je saznanje o bonitetu poslovnog partnera od presudne važnosti za kvalitetu realizacije poslovnih odluka. Pri tome analiza ocjene boniteta poslovanja poduzeća ima značajnu ulogu.

²⁾ *Revizija je u Hrvatskoj bila zastupljena do 1938. godine, kasnije iza II svjetskog rata od 1948-52. kao državna revizija i od 1977. pri Službi društvenog knjigovodstva kao ekonomsko financijska revizija - o tome detaljnije u poglavlju Razvoj revizije kod nas*

U raspoloživim svjetskim i domaćim znanstvenim publikacijama nailazi se češće na različite pokušaje ocjenjivanja boniteta, nego na metodiku za ocjenu boniteta. Obzirom da se globalno ocjenjivanje boniteta poslovanja poduzeća u nas tek odnedavna počelo primjenjivati, nameće se čitav niz pitanja koje treba istražiti, a vezani su za pokazatelje izražavanja boniteta, organizaciju i objavljivanje podataka za utvrđivanje boniteta, odgovornost pojedinih subjekata, metodiku utvrđivanja standarda za ocjenu boniteta i dr.

Pri tome se kvalitetna analiza mora temeljiti na provjerenim, točnim i istinitim podacima što omogućuje prethodno izvršen revizijski postupak. Tek na osnovu prethodno izvršene revizije poslovanja poduzeća i s tim u vezi verificirane bilance i ocjene primjene utvrđenih standarda i računovodstvenih postupaka na osnovu kojih se donosi mišljenje o realnosti i objektivnosti stanja sredstava, izvora i rezultata poslovanja, moguće je dati ocjenu o bonitetu poduzeća.

Iz navedenih polazišta i pretpostavki proizlaze slijedeće činjenice:

- 1) za "zdravo" poslovanje poduzeća potrebna revizija. To stoga što ovaj oblik nadzora predstavlja instrument zaštite i sigurnosti vlasnika, dioničara, pa omogućuje i efikasnije rukovođenje poduzećem, a time i bolji poslovni rezultat.
- 2) razvojem proizvodnih snaga i proizvodnih odnosa uporedo se je razvijala i osuvremenjivala i revizija te standardi koji čine osnovu revizije, pa će se takav proces nastaviti i dalje.
- 3) samo onaj bonitet poslovanja koji se temelji na već izvršenoj reviziji može poslužiti poslovnom partneru u donošenju odluke o međusobnim poslovnim odnosima.

Nema sumnje da dosadašnji način privređivanja i poslovanja među poslovnim partnerima doživljava transformaciju, u kojoj će reviziju kao vrsti nadzora i ocjeni boniteta pripasti sve značajnije mjesto, što će se nastojati ovim istraživanjem i dokazati.

Hipoteza koja će se potvrditi ili odbaciti temelji se na slijedećem:

- da se revizija kao oblik ispitivanja podataka i ocjena boniteta kao analiza kvalitete poslovanja poduzeća međusobno nadovezuju, te na taj način utječu na efikasnost poslovanja poduzeća. Pri tome je revizija nužna jer daje garanciju da su podaci pouzdani, što je od izuzetne važnosti za ocjenu boniteta poslovanja kako od strane samog poduzeća tako i poslovnih partnera, te društva u cjelini.

1.2. Cilj i metode rada

Revizija u suvremenom smislu kako je ona poznata i primjenjivana u zemljama tržišne ekonomije nije bila u potpunosti primjenjivana kod nas. Zakonski propisi nisu obvezivali naša poduzeća da vrše reviziju godišnjeg obračuna, jer to nije bilo u skladu s našim samoupravnim sistemom. Međutim početkom 70-tih godina ulazeći u kreditne odnose s inozemnim financijskim institucijama kao i u zajedničko poslovanje s inozemnim partnerima gdje je učešće stranog kapitala prelazilo 51%, poduzeća i banke bile su prisiljene prihvaćati obvezu da će osigurati godišnju reviziju završnih računa od strane nezavisne računovodstveno - financijske organizacije.³⁾ U Hrvatskoj je svega neko-

³⁾ *Međunarodna banka za obnovu i razvoj (IBRD) i međunarodna financijska korporacija (IFC) prihvatili su Službu društvenog knjigovodstva kao najpogodniju instituciju za formiranje i razvoj poslova ekonomske financijske revizije (o.p.N.V.)*

licina (60) poduzeća imala tu obvezu, tako da posebnog društvenog interesa za uvođenje obvezne revizije nije ni bilo. Tek prelaskom na tržno poslovanje počelo se razmišljati o uvođenju novog oblika nadzora tj. revizije. To iziskuje niz preduvjeta i radnji koje treba učiniti da bi revizija kao takva mogla egzistirati. Prvenstveno tu je pitanje institucionalizacije, donošenja novih zakonskih propisa, formiranja standarda, obrazovanja kadrova i dr.

Međutim, opredjeljujući se za tržišni način privređivanja, uvođenje suvremene revizije postalo je nužnost, pa bi zadržavanje samo jednog oblika eksternog nadzora (inspekcije) predstavljalo kočnicu daljnjeg razvitka. Posebno bi to bilo izraženo u djelovanju ekonomskih zakonitosti u tržišnom načinu privređivanja, kod otklanjanja raznih oblika dubioza, te kod realnog utvrđivanja i prikazivanja poslovnog rezultata.

Također pojam "bonitet poslovanja" u prijašnjem sustavu privređivanja rijetko se primjenjivao. Znanstvena i praktična obrada boniteta, te problematika i postupci ocjenjivanja boniteta, nisu bili uvriježeni, jer sam poslovni sustav nije tome pridavao osobitu pažnju pri uspostavljanju poslovnih odnosa među poduzećima.

Tek u najnovije vrijeme kada su rizici poslovanja, uslijed prelaska na bitno drugačini način poslovanja, postali sve učestaliji, a nesigurnost sve veća počelo se ocjenjivati bonitet poduzeća.

Obzirom da je "bonitet" kompleksan pojam i vrlo raznoliko shvaćen i tumačen u literaturi, a njegovo uvođenje u našu praksu tek u začetku, dovoljan je poticaj za istraživanje ove problematike. Za

utvrđivanje objektivne i egzaktne ocjene boniteta ne postoji instrumentarij, pa se stručnost, znanje i iskustvo javlja kao "alter ego".

Imajući u vidu navedeno, cilj cjelokupnog istraživanja u domeni revizije i ocjene boniteta sastojao bi se u slijedećem:

1. istražiti načine i metode rada suvremene revizije kako bi se osigurala realna podloga za ocjenu boniteta,
2. istražiti načine, metode i postupke ocjene boniteta, te na osnovu toga utvrditi metodiku izražavanja boniteta poslovanja,
3. metodološki utvrditi bonitet poslovanja i postaviti ga eventualno kao standard usklađen s našom privrednom praksom.

Obzirom na skromno iskustvo na području revizije kod nas, u istraživanju bi se koristila saznanja o reviziji u razvijenim zemljama (Amerika, Velika Britanija, Njemačka), kod kojih revizija ima stogodišnju teorijsku i praktičnu osnovu uz permanentno dograđivanje organizacijskog, metodološkog i normativnog sadržaja. Pri tome se ne mogu zanemariti ni dosadašnja iskustva stečena kroz drugi oblik eksternog nadzora (inspekcija) koji je još uvijek u primjeni.

Iako se bonitetu poslovanja partnera nije pridavala značajnija pažnja, ipak je na bazi teorijskih istraživanja praktičnog iskustva, u Hrvatskoj razvijen čitav niz pokazatelja uspješnosti poslovanja i donekle likvidnosti poslovanja, što se u istraživanju ne bi zanemarilo. Međutim glavni naglasak bi bio na znanstvenim i stručnim publikacijama stranih zemalja, te njihovim pokušajima ocjenjivanja boniteta koji bi mogli biti primjenjivi kod nas obzirom na različitost zakonskih i drugih propisa.

Pri tome će se u istraživanju koristiti znanstvene metode pomoću kojih će se činjenice i dobiveni rezultati znanstveno dokazati. Odabir znanstvenih metoda izvršen je prvenstveno polazeći od podloge s kojom se raspolaže kao i od cilja koji se želi postići. Obzirom na niz pokušaja klasifikacije⁴⁾ znanstvenih metoda na koje ne nailazi u literaturi, teško se opredjeliti za neku od skupina, već će se navesti one metode pomoću kojih će se pokušati znanstveno obraditi ovaj rad. Prvenstveno će se početi od najrazvijenijih i najčešće korištenih metoda analize i sinteze pomoću kojih se neka složena pojava raščlanjuje na sastavne dijelove i uspoređuje da bi se potom sintetizirala u novu i jedinstvenu cjelinu. Analiza je početni proces pomoću

4) *Klasifikacija metoda obično se vrši po skupinama u kojima se nabrajaju najvažnije metode prema mišljenju autora.*

Tako dr. Žugaj u svojoj klasifikaciji navodi četiri podjele i to:

- 1. opće i posebne metode (dijalektička, komparativna, historijska, eksperimentalna, induktivna, deduktivna, analiza sinteza itd.)*
- 2. empirijsko-analitičke i historijsko-komparativne metode*
- 3. faktografske (prikupljanje podataka) i analitičke metode*
- 4. metode i postupke (kriterij spoznajne vrijednosti i dometa određene istraživačke aktivnosti)*

(više o tome u knjizi Žugaj, M.: Osnove znanstvenog i stručnog rada Samobor, 1989., str.155-156)

Dr. Šešić, klasificira metode na:

- 1. posebne znanstvene metode i naučne postupke u koje ubraja analizu, sintezu, metodu apstrakcije i konkretizacije, generalizacije i specijalizacije, indukcije, dedukcije idr., te na*
- 2. opće znanstvene metode u koje ubraja statističku metodu, metodu modeliranja i analitičko deduktivnu metodu*

(vidjeti Šešić, B.: Osnovi metodologije društvenih nauka, Naučna knjiga, Beograd, 1978. str.79-124)

Postoje još i druge klasifikacije autora koje prikazuje dr. Zelenika, a koje se neće posebno navoditi, jer se u suštini razlikuju samo po sistematizaciji u skupine (vidjeti o tome šire u knjizi Zelenika, R.: Metodologija i tehnologija izrade znanstvenog i stručnog djela, Beograd, 1988. str.167-168)

kojeg se dolazi do spoznaje o složenosti pojave, a sinteza završni metodološki postupak, pa se jedan i drugi postupak međusobno pretpostavljaju, dopunjuju i prelaze jedan u drugi.

Nadalje, koristiti će se ostale opće i posebne znanstvene metode, kao što su metoda apstrakcije i konkretizacije, indukcije i dedukcije, generalizacije i specijalizacije koja u sebi sadrži sve navedene metode i metodološke postupke kao i sve oblike mišljenja (poimanje, zaključivanje).

Metoda apstrakcije poslužiti će da se misaono odvoji opće, a odbaci posebno u nekom predmetu, tj. odvojiti će se neodređeno, apstraktno opće, dok će se metodom konkretizacije odrediti tj. determinirati takvo opće posebnim odredbama. Slijedi stoga da su apstrakcija i konkretizacija postupci koji će međusobno biti povezani.

Metodom indukcije i dedukcije postiže se jedinstvo pojedinačnog-posebnog i općeg, pa će poslužiti za spoznaju njihove međusobne veze. Indukcija je početni, a dedukcija završni proces u spoznaji neke pojave. One su suprotne metode, jer se indukcijom saznaje nešto opće na osnovu pojedinačnog i posebnog, a dedukcijom posebno i pojedinačno na osnovu saznanja općeg.

Koristiti će se i metoda generalizacije tj. uopćavanja kojom se osiromašuje sadržaj ali proširuje opseg, te metoda specijalizacije pomoću koje se od općeg pojma dobiva novi pojam, bogatiji po sadržaju, ali uži po opsegu.

Nadalje, primjeniti će se i opća znanstvena statistička metoda koja je postala u ovom stoljeću jedna od najznačajnijih metoda,

koju dr.Serdar⁵⁾ definira kao znanstvenu metodu za "upoznavanje, istraživanje i proučavanje misaonih pojava".

Ostale metode kao metoda specifikacije, deskripcije, empirijske metode, matematičke metode, te metoda modeliranja primjenit će se sukladno potrebama za utvrđivanje znanstvenih činjenica.

1.3. Definiranje ključnih pojmova

Nije slučajno zbog čega se žele pojmovno odrediti ključne riječi ovog istraživanja - revizija, bonitet, poduzetništvo, management, koje nesumnjivo stoje u stanovitoj međusobnoj vezi. Već je istaknuto da je za kvalitetnu analizu o bonitetu poslovnog partnera potrebna kao prethodnica revizija materijalno financijskog te ukupnog poslovanja poduzeća. Također za poslovno odlučivanje i rukovođenje tj. management točne i pravovremene informacije obuhvaćene u ekonomskim analizama su pretpostavka uspješnog poslovanja i pravilno vodene poslovne politike.⁶⁾

Međutim, u literaturi ali i u praksi česta su pojava različita tumačenja i shvaćanja navedenih pojmova. Načini i metode u primjeni postupaka revizije i ocjene boniteta se različito teorijski razma-

5) Serdar, V.: *Udžbenik statistike, Školska knjiga, Zagreb, 1970. str.1*

6) Prof.dr.Popović, ističe da su "osnova vođenja poslovne politike informacije i zaključci koji se na osnovu njih donose" (Popović, Ž.: *Ekonomska analiza poslovanja, Informator, Zagreb, 1973. str.373*),

a prof.Krajčević ističe da odluke organa upravljanja i rukovodstva poduzeća ovise od broja i točnosti informacije koje je poduzeće u stanju da pribavi u odnosnim veličinama i činjenicama o kojima do nosi odluke

(Krajčević, F.: *Analiza poslovanja poduzeća, Informator, Zagreb, 1971. str.194*)

traju i provode u praksi pa otuda i njihovo pojmovno razmimoilaženje. Management - obuhvaća li ovo pojmovno određenje funkciju rukovođenja i upravljanja u poduzeću ili pak nešto šire? Koja je razlika između managementa i poduzetništva i da li se može govoriti o paradigmi "poduzetničkog managementa"?

1.3.1. Pojmovno razlikovanje revizije od drugih oblika financijsko - računovodstvenog nadzora

Kao i većina riječi tako i riječ revizija⁷⁾ svoj korjen ima u latinskoj riječi "revidere", što doslovno znači opet pogledati ili izvršiti reviziju, nanovo pregledati, preispitati. Već iz ovog pojmovno - terminološkog značenja proizlazi nedvojbeno zaključak da revizija nema za cilj ispitivanje poslovne promjene koje su u tijeku, već završene poslovne promjene u određenom razdoblju.

Čitajući inozemnu pa i domaću literaturu stječe se utisak o različitosti definiranja pojma revizije. U začetku primjene revizije kao oblike nadzora, najviše je bilo takvih definicija koje su pod pojmom revizije podrazumijevale prvenstveno knjigovodstvenu reviziju, što je bilo i normalno jer se ona upravo tu i počela primjenjivati⁸⁾.

7) U raznim zemljama ova riječ je terminološki drugačija npr. u Engleskoj se koristi termin "audit", "auditing", također od lat. "audire" = slušati. U početku razvoja revizije ovaj naziv je odgovarao, jer su se izvještaji usmeno podnosili tj. slušali. Taj naziv zadržao se i do danas, iako je revizija pretrpjela bitnu promjenu svoj sadržaja i značenja.

U njemačkom jezičnom području za reviziju se koristi termin "Revision" ili "Wirtschaftsprüfung", a u francuskom "Revision" ili "Revision comptable". (o.p.N.V.)

8) Više o pojmu knjigovodstvene revizije može se vidjeti u knjizi grupe autora Krajčević, F-Lindman, P.-Nagel, K: Revizija i kontrola kod konvencionalne i automatske obrade podataka, Informator, Zagreb, 1972. str.9

Susreće se i pojam "računovodstvena revizija" kao najopćenitiji i najsvestraniji vid računovodstvenog nadzora. Pod tim se obuhvaća kako rad knjigovodstva, tako i djelovanje ostalih funkcija (komercijalne, financijske, proizvodnje) u poduzeću koje se mogu sagledati preko knjigovodstva. Svrha takve računovodstvene revizije je "utvrđivanje ispravnosti i istinitosti, odnosno iskrenosti knjigovodstvenog obuhvaćanja stanja i poslovanja firme".⁹⁾

Kako se pojam revizije postepeno proširivao, s obzirom na raznolikiji djelokrug rada revizora, tako se i definicija mjenjala, pa se danas susreću i različite vrste revizije.¹⁰⁾

Počeo se radati pojam "privredne revizije" kojeg i prof.Krajčević¹¹⁾ ugrađuje u svoju definiciju, ističući da je "privredna revizija" naknadno, kritičko i plansko ispitivanje i prosuđivanje stanja i poslova-

9) *Ekonomska enciklopedija II, Savremena administracija, Beograd, 1986. str.686*

10) *Prof.Krajčević spominje neke od vrsta revizije kao knjigovodstvenu, bilancijsku, osnivačku, likvidacionu i dr. - op.cit. pod 8), str.9,*

dok se u novijoj engleskoj revizijskoj praksi susreću slijedeće vrste revizije:

- *revizija financijskog izvještaja*
 - *revizija pravilnosti, urednosti, točnosti*
 - *operativna i management revizija*
 - *društvena (socijalna) revizija*
 - *interna i eksterna revizija*
- (Spicer's Practical Auditing, Butterworths, London, 1990. str.9)*

U američkoj literaturi revizija je podjeljena u tri osnovne vrste:

- *revizija financijskih izvještaja*
- *revizija primjene zakonskih propisa i standarda*
- *revizija poslovanja.*

(prema Meigs, W.B.-Whittington-Pany-Meigs, R.F.: Principles of Auditing, IRWIN, 1978. Homewood, USA, str.10)

11) *Krajčević, F.: Kontrola i revizija poslovanja poduzeća, Školska knjiga, Zagreb, 1966. str.4*

nja poduzeća, a vrše ga organi koji ne pripadaju poduzeću". Dakako da je pojam revizije daleko širi i ne može se primjeniti samo na poduzeća. Danas je revizija prisutna u raznim institucionalnim oblicima privredivanja¹²⁾, a isto tako ne može se isključiti iz razmatranja institut interne revizije koju obavljaju revizori unutar poduzeća.

Mogućnost obavljanja revizije od strane internih organa, daljnja je novina u shvaćanju pojma revizije, pa se nailazi na tumačenje da je revizija "naknadno, kritičko ispitivanje i prosuđivanje poslovanja i rada privredne organizacije. Vrše je izuzetno interni organi (samo u velikim sistemima), a redovito vanjski organi koji ne pripadaju revidiranoj organizaciji."¹³⁾

Nešto širu definiciju naglašavajući i savjetodavni karakter revizije daje prof. Benašić¹⁴⁾ koji pod revizijom podrazumijeva "takve oblike i vrste ispitivanja, koja na temelju dokumentacije radne organizacije utvrđuje ispravnost poslovnog događaja, te daje upravljačkim i poslovnim organima radne organizacije prijedloge za otklanjanje nedostataka kao i sugestije i mišljenje za poboljšanje djelovanja u budućim intervalima."

Slična gledanja prisutna su i u novijoj engleskoj literaturi.

12) *Kod nas je Zakonom o Službi društvenog knjigovodstva (N.N. 53/91) predviđena revizija javnih rashoda pri čemu se misli na institucije koje se financiraju iz proračuna i ostalih javnih prihoda (o.p. N.V.)*

13) *Privredni leksikon, Informator, Zagreb, 1961. str.592*

14) *Benašić, Z.: Kontrola, revizija i analiza poslovanja radnih organizacija, Osijek, 1975. str.27*

U užem smislu, međunarodni revizorski standard definira reviziju kao "nezavisno ispitivanje i izražavanje mišljenja o financijskom izvještaju poduzeća"¹⁵⁾. Promatrano šire "revizija ispituje i procjenjuje stanje i poziciju promatranog subjekta, te izvještava odgovorne osobe o položaju ispitanog subjekta, s osvrtom na mišljenje o kvaliteti poslovanja, stanju i informacijama koje su mjerene po utvrđenim kriterijima"¹⁶⁾.

U suvremenim uvjetima poslovanja interna revizija predstavlja jedan od značajnijih faktora koji utječu na efikasno upravljanje poduzećem. Nisu poznati slučajevi da je neka zemlja zakonskim putem propisala potrebu interne revizije, već je njezino nastajanje isključivo vezano za potrebu poduzeća. Na osnovi vlastitog iskustva, poduzeća su sagledala značaj i ulogu interne revizije, pogotovu u rukovodstvu poduzećem. Rukovodstvo (manageri) poduzeća dobivaju izvještaje o

15) *Financijski izvještaj poduzeća obuhvaća sve one izvještaje i financijske informacije za koje se smatra da mogu biti objekt revizije. To uključuje bilancu stanja, račun dobitka i gubitka, te izvještaj o porijeklu i upotrebi gotovine. (prema Auditing and Reporting 1990/91 -The Institute of Chartered accountants in England and Wales, London, str.2.5.)*

Međunarodni računovodstveni standard u svom predgovoru objašnjava da financijski izvještaji obuhvaćaju bilance (bilancu stanja i konsolidirane bilance), izvještaje o dobitku ili račune profita i gubitka, izvještaje o promjenama financijskog položaja, bilješke i ostale izvještaje i obrazloženja koja su identificirana kao dio financijskih izvještaja (Međunarodni računovodstveni standardi 1991/1992 - prijevod, SRFRH, Zagreb 1992.)

Četvrtom direktivom EEZ-a koja je donesena 25.07.1978. a odnosi se na godišnje obračune dioničarskih društava i društava s ograničenom odgovornošću predviđeni su slijedeći obračuni: bilanca (stanja), bilanca dobitka i gubitka (bilanca uspjeha), aneks i poslovni izvještaj (Habek, M.: Četvrta i sedma direktiva EEZ-a - savjetovanje SRFRH na temu Računovodstvo i poslovne financije u uvjetima različitih oblika vlasništva, Pula, 1991. str.212)

16) *Spicer's Practical Auditing, op.cit. pod 10), str.5*

funkcioniranju internih kontrola, kao i prijedloge potrebnih mjera koje treba poduzeti u cilju efikasnijeg poslovanja.

Prema prof.Turku¹⁷⁾ interna revizija predstavlja podvrstu internog nadzora koji ima posebno značenje za upravljanje poduzećem. Autor ističe da interni nadzor nad poslovanjem provode organi samog poduzeća te citira A.Holmesa koji djelovanje interne revizije vidi kao:

1. pomoć rukovodstvu u ostvarenju efikasnijeg obavljanja operacija u poduzeću uspostavljanjem postupaka koji osiguravaju usklađenost s operativnom politikom poduzeća,
2. sigurnost dobivenih računovodstvenih podataka i efikasnost internih postupaka,
3. otkrivanje i poboljšanje neefikasnih operacija,
4. preporuku potrebnih promjena u različitim fazama operacija,
5. sigurno utvrđivanje stanja sredstava tj. procjenu imovine poduzeća i kakvo je njihovo osiguranje protiv gubitaka bilo koje vrste.

Za razliku od interne revizije, eksternu reviziju vrše organi koji ne pripadaju ispitivanom poduzeću. Može biti obvezna ako je predviđena zakonskim propisima¹⁸⁾ odnosno neobvezna ako se vrši po nalogu i za račun poduzeća. Za razliku od interne revizije koja vrši tekući nadzor nad cjelokupnim poslovanjem poduzeća, eksterna revizija se vrši periodično i najčešće joj je ishodište bilanca tj. godi-

17) Turk, I.: *Računovodstvene informacije kao osnova za donošenje poslovnih odluka*, Zagreb, 1971, str.31-92

18) *Našim zakonskim propisima predviđena je kao obvezna revizija poslovanja velikih i srednjih poduzeća (Zakon o računovodstvu, "Narodne novine Republike Hrvatske" br.90/1992.)*

šnji obračun poduzeća. U tome je i jedna od bitnih razlika između eksterne i interne revizije, jer je eksterna oslonjena prvenstveno na računovodstvene izvještaje i opće ispitivanje knjiženja i dokumentacije u obračunskom razdoblju (obično je to godišnji izvještaj) koji je predmet revizije. Pri tome postoji zainteresiranost da li poduzeće i sistem knjiženja, te interna revizija pružaju dovoljno osiguranje od pronevjera i manipulacije. Za razliku od navedenog, internoj reviziji je dato u zadatak da neprekidno izvještava management o konkretnoj situaciji u poduzeću¹⁹⁾.

Međutim eksterna revizija ocjenjuje cjelokupno poslovanje poduzeća uključujući i rad interne revizije i cijelog rukovodstva. U Engleskoj literaturi²⁰⁾ ističe se da je razlika između interne i eksterne revizije u tome što se interni revizor nalazi u okviru poduzeća i to na zahtjev i inicijativu poslovnog organa, te radi u njihovo ime, dok eksternog revizora angažiraju vlasnici, dioničari pa su njima i odgovorni. Nadalje, interni revizor je službenik poduzeća i zbog svoje funkcije je manje samostalan nego vanjski revizor koji je imenovan izvan poduzeća.

Kod nas se susrećemo i s pojmom ekonomsko-financijske revizije

19) U tumačenju razlike između eksterne i interne revizije, ističe se da interna računovodstvena revizija obavještava organe upravljanja i poslovodne organe o djelatnosti poduzeća ("posebno što je urađeno, tko je uradio, gdje je urađeno i kako je urađeno"). Također se ističe da interna revizija raspravlja o svojim nalazima s rukovodiocima, te se izvjesna odstupanja od suštinski ispravnog poslovanja mogu na osnovu međusobnog dogovora odmah ispraviti i u slučaju potrebe izostaviti iz revizorskog izvještaja. (Ekonomaska enciklopedija II op.cit. pod 9), str.686)

20) Spicer's Practical Auditing, op.cit. pod 10), str.10

zije²¹⁾ kojoj je zadatak da suštinski ispitiva cjelokupno materijalno i financijsko polovanje ili dio tog poslovanja, kao i da vrši pregled, ispitivanje i ocjenu organizacije financijskog poslovanja, evidencije podataka i ekonomskog položaja poduzeća. Na taj način ekonomsko-financijska revizija daje stručno mišljenje o realnosti i objektivnosti financijskog stanja i rezultata poduzeća s ciljem uspješnijeg poslovanja.

Kao specifičan oblik nadzora, revizija je nastala i razvijala se usporedo s razvojem poduzeća u složenije oblike privređivanja kada se počinju razdvajati funkcije vlasništva od funkcije rukovođenja i upravljanja (management). Kako je funkcija vlasništva zadržana kod imaoaca kapitala, a management vode stručnjaci, javlja se potreba za kritičkim preispitivanjem cjelokupnog poslovanja poduzeća. Potreba za naknadnim ispitivanjem i provjeravanjem može se shvatiti i kao izraz želje za unapređenjem i racionalizacijom poslovanja.

Stoga, ukoliko se revizija promatra u širem smislu, onda je njezin djelokrug veći i svodi se na ispitivanje cjelokupnog poslovanja (materijalnog, financijskog i ekonomskog) s krajnjim ciljem ustanovljenja neprilagođenosti određenim standardima i s tim u vezi davanja savjeta za otklanjanje uočenih nepravilnosti. U užem smislu, zadatak

21) Poslove ekonomsko-financijske revizije obavljala je Služba društvenog knjigovodstva, pa je tako bilo predviđeno da oni obuhvaćaju ispitivanje i ocjenu primjenjenih računovodstvenih postupaka i ispravnosti poduzeća i na toj osnovi davanja mišljenja o realnosti i objektivnosti stanja sredstava i njihovih izvora i rezultata poslovanja iskazanih u godišnjim obračunima poduzeća. Zakonom o SDK Hrvatske također je bilo predviđeno izvršavanje poslova revizije i to: revizije javnih rashoda i javnih poduzeća koja obuhvaća reviziju računovodstvenih iskaza, reviziju ekonomičnosti i efikasnosti poslovanja pravnih osoba i reviziju efekata ostvarivanja programskih utvrđenih ciljeva pravnih osoba koje koriste ova sredstva, kao i komercijalne revizije koja obuhvaća reviziju godišnjih obračuna, reviziju poslovanja, reviziju i praćenje efekata investicijskih projekata, procjenu vrijednosti poduzeća i pružanje drugih usluga iz oblasti računovodstveno financijskog poslovanja.
(Zakon o SDK Hrvatske, N.N. 53/91, član 70 i 77)

revizije svodi se na ispitivanje i davanje mišljenja o realnosti i objektivnosti stanja sredstava i izvora kao i rezultata poslovanja iskazanih u financijskim izvještajima po godišnjem obračunu.

Iako se revizija kao oblik financijsko-računovodstvenog nadzora, razlikuje od ostalih oblika nadzora, njihovo razgraničenje iako iako možda i nebitno, prilično je teško. To iz razloga što im je zajednički objekt ispitivanja, a to je poslovanje poduzeća, a cilj ispitivanja svodi se na urednost primjene zakonskih propisa odnosno odgovarajućih standarda. Svrha kao i metoda ispitivanja je ono po čemu se ove tri vrste nadzora razlikuju.

Svi zajedno i revizija i inspekcija kao i kontrola, oblici su financijskog nadzora koji proizlaze iz institucionalne i metodološke različitosti. Oblik vlasništva samo je još dodatni element koji utječe na stupanj značaja pojedinog oblika nadzora. Tako u gospodarstvu temeljenom na društvenom vlasništvu, sve bitnije odluke donosi država normativnom regulacijom, za što je inspekcija pogodan oblik nadzora jer se njome ocjenjuje pridržavanje odnosno nepridržavanje zakonskih propisa.

Tržišno gospodarstvo pak u prvi plan ističe reviziju kao oblik nadzora, iako se i inspekciji također pridaje odgovarajući značaj. Revizija u prvom redu ispituje točnost i pouzdanost financijskih podataka koji su podloga za donošenje odgovarajućih zaključaka.

Kontrola je oblik nadzora prisutan unutar poduzeća, a predstavlja stalno tekuće nadziranje poslovanja, pa u suštini ima preventivni karakter. Svrha joj je ispitati da li se poslovni proces u poduzeću odvija po utvrđenim kriterijima i pravilima.

Inspekcija za razliku od kontrole predstavlja povremeno,

krajnje formalno ispitivanje dijela poslovanja poduzeća, s ciljem utvrđivanja urednosti primjenjivanja zakonskih propisa i obveza prema državnim institucijama. Svrha je stoga inspekcije da poduzeća uredno i ažurno podmiruju obveze prema državi.

Revizija s formalnog i materijalnog stajališta vrši povremeno ili periodično ispitivanje podataka iskazanih u financijskim izvještajima, kao i cjelokupnog poslovanja poduzeća, pa je po prirodi korektivnog karaktera, s krajnjim ciljem prikazivanja realnog i objektivnog stanja i rezultata poslovanja poduzeća, a time i pružanja pomoći poduzeću u budućoj poslovnoj orijentaciji. Svrha joj je ispitati realnost iskazanih podataka u financijskim izvještajima za koje je odgovoran management, pa time vlasnici poduzeća indirektno ispituju njihovu vještinu i sposobnost u rukovođenju poduzećem.

1.3.2. Određenje pojma bonitet poslovanja

U teoriji i praksi postoje različita shvaćanja i tumačenja koja čine bonitet²²⁾ ekonomski kompleksnim pojmom. Tako bonitet određuje "formalna i materijalna svojstva subjekta koja ga čine sigurnim dužnikom... Ova svojstva predstavljaju materijalnu solidnost i dobru reputaciju u poslovnom svetu tj. bonitet poduzeća kao dužnika zavisi od njegove kreditne sposobnosti i likvidnosti".²³⁾ To je "sinteza što čini firmu podobnom za dužnika, kao što je njen rentabilitet, likvidnost itd."²⁴⁾ Pri tome se kod ocjene kreditne sposobnosti posebno analizira

22) *Etimološki riječ "bonitet" potječe od latinske riječi "bonus" što znači dobar.*

23) *Ekonomska enciklopedija II, op.cit. pod 9), str.170*

24) *Tepšić, R. - Turk, T. - Petrović, M.: Rječnik računovodstva i financija, op.cit. pod 1), str.20*

tržišna situacija poduzeća, suvremenost proizvodne tehnologije, stupanj racionalizacije proizvodnje, konkurentna sposobnost, investicije, stanje sirovina i gotove robe, potraživanja i dugovanja i niz drugih pokazatelja, sve u zavisnosti od visine i dužine zasnivanja kreditnih odnosa.

Većina autora bonitet prezentira kao kreditnu sposobnost poduzeća ili dužnika, koja se prosuđuje po tome je li poduzeće u roku podmirilo svoje obveze ili je zbog prezaduženosti izgubilo platežnu sposobnost tj. postalo insolventno. Međutim, ima autora koji bonitet shvaćaju mnogo šire, tj. smatraju da bonitet obuhvaća cjelokupnu poslovnu sposobnost poduzeća ne samo trenutačno gledano, već i dugoročnije.

Tako dr.Gojanović²⁵⁾ ističe šire značenje boniteta koje obuhvaća "likvidnost, ekonomičnost i cjelokupnu poslovnu sposobnost poduzeća, ne samo u danom času već i trajnije u budućnosti".

Bonitet poslovanja značajan je faktor financijske situacije ističe dr.Tepšić²⁶⁾, te iako postoji više shvaćanja pojma "bonitet" smatra da pod njim treba razumjeti "ukupnost rezultata ostvarenih poslovanjem organizacije udruženog rada". Da je pojam boniteta širi i da se pod njim ne podrazumijeva samo financijsko stanje ističe dr.Turković²⁷⁾ koji kaže da bonitet obuhvaća i "proizvodni program odnosno perspektivu razvoja (zastarjevanje i ispadanje starih proizvoda, uvođenje novih proizvoda)".

25) Gojanović, J.: *Ekonomika i organizacija poduzeća*, Školska knjiga, Zagreb, 1960. str.30

26) Tepšić, R.: *Ekonomska analiza financijske situacije OOUR-a, Računovodstvo i financije (dodatak) SRFRH br.5/81 Zagreb, str.113*

27) Turković, J.: *Udruživanje sredstava*, *Ekonomski analitičar*, TEB Zagreb, br.5/77, str.80

Konačno može se reći da bonitet u najužem smislu podrazumijeva ocjenu solventnosti poduzeća ili nastupanja insolventnosti u budućnosti, a nešto šire ocjenu likvidnosti i kreditne sposobnosti. Međutim, pojam boniteta i njegova ocjena temelji se na sveobuhvatnoj analizi poslovanja poduzeća, ispitivanju "ekonomskih pojava"²⁸⁾, "kakvoće poslovanja na svim poslovnim promjenama i svih rezultata koje je ostvarila radna organizacija u promatranom vremenskom ciklusu"²⁹⁾. Drugim riječima analizom boniteta poduzeća ocjenjuje se cjelina ekonomskog položaja poduzeća u odnosu na okruženje.

No, da bi se preciznije odredio sadržaj i oblik izražavanja boniteta poduzeća, te odgovorilo na pitanje što je to bonitet potrebno je odgovoriti na niz pitanja koja determiniraju značenje pojma. Prije svega potrebno je znati zašto se uopće ocjenjuje bonitet i kome i u kojem momentu je potreban, tko je mjerodavan za ocjenu boniteta, nadalje kakav je kvalitet podloge za ocjenu boniteta, koji su načini, metode i postupci pomoću kojih se dolazi do ocjene o bonitetu poduzeća, koje pokazatelje koristiti, te kako ih grupirati da bi se mogao sintetizirati zaključak o bonitetu, u kojoj formi sastaviti izvještaj, odnosno izraziti mišljenje o bonitetu poduzeća. Stoga se predlaže da se bonitet u zavisnosti o vrsti i složenosti poslovnog odnosa izrazi kao:

- a) bonitet kratkog sadržaja ili jednostavan bonitet (podaci o solventnosti)
- b) bonitet proširenog sadržaja ili složeni bonitet (likvidnost i kreditna sposobnost)

28) Krajčević, F.: *op.cit. pod 8)*, str.4

29) Benašić, Z.: *op.cit. pod 14)*, str.235

c) bonitet najsloženijeg sadržaja ili kompleksni bonitet (cjelokupni ekonomski položaj poduzeća.

Slijedeće pitanje koje se nameće odnosi se na potrebu informiranja managementa tj. na pravovremenost i učestalost osiguranja niza podataka i pokazatelja koji bi managementu omogućili sagledavanje dijela ili cjelokupnog poslovanja poduzeća, a po potrebi i poslovanje konkurencije, a sve u cilju vođenja pravilne poslovne politike. S tog aspekta bonitet se analizira:

- a) sa stajališta ocjenjivanja vlastitog boniteta, a u cilju sprečavanja eventualne krize u poduzeću
- b) sa stajališta ocjenjivanja poslovnog partnera, a u cilju sprečavanja eventualnog rizika u međusobnom poslovnom odnosu.

1.3.3. Poduzeće-poduzetništvo

Jedna od najstarijih definicija poduzeća³⁰⁾ prema kojoj nije za postojanje poduzeća bitno postojanje privrednog subjekta već postojanje bilo kakve ljudske aktivnosti je ona koja ističe da je poduzeće "svaka ljudsku aktivnost koja koristi razne sile da bi ostvarila određeni cilj". Proizlazi da nije bitno postojanje ekonomske aktivnosti niti da se ona obavlja kao trajno zanimanje, već je dovoljno da se ona jednokratno pojavi. Dakle, radi se o privrednoj aktivnosti koja donosi prihod bilo izraženo naturalno ili u novcu.

³⁰⁾ Ovu definiciju postavio je 1855. god. Coureelle Seneuil u djelu "Rasprava o industrijskim, trgovinskim i poljoprivrednim poduzećima, vidjeti o tome u Ekonomskoj enciklopediji II, op.cit. pod 9) str.421

Na ovakav način definirano poduzeće, upravo potvrđuje postojanje raznih pojavnih oblika privrednih i drugih društvenih subjekata koji se pod pojmom poduzeće pojavljuju od kapitalizma do danas. Široki koncept poimanja "poduzeća" vidljiv je i u privrednoj praksi kroz korištenje različitih naziva za određivanje istog pojma - poduzeće, firma, tvrtka, tvornica, korporacija (engleski enterprise, firm, factory, company, corporation).

Iako se pod pojmom "poduzeće" podrazumjevaju različiti tipovi privrednog subjekta, ono što je zajedničko u tim shvaćanjima³¹⁾ je, da se uvijek pod tim pojmom podrazumijeva aktivni privredni subjekt. Svakom privrednom objektu cilj je ostvarivanje profita tj. za sve organizacijske oblike poduzeća karakteristična su tri obilježja koja je postavio prof.Mellerowicz³²⁾ a to su: 1. privatno vlasništvo nad sredstvima za proizvodnju, 2. puno preuzimanje rizika, 3. težnja za maksimalizacijom dohotka.

Nema sumnje, da znanstveno sagledavanje pojma "poduzeće" treba povezati s poduzetnikom kao pretečom razvoja poduzeća. Svakom poduzeću je potreban poduzetnik kao nosilac poduzetničke inicijative, čiji cilj je da njegov pothvat iskaže što veći učinak izražen u obliku

31) *"Poduzeće je samostalna privredna organizacija koja obavlja određenu ekonomsku djelatnost radi zarade odnosno ostvarivanja stanovitog viška prihoda povrh troškova poslovanja... Moderno je poduzeće čvrsta koalicija interesa poduzetnika, managera, radnika i financijera."*
(*Ekonomski leksikon u redakciji Dragičevića, A., Informator, Zagreb, 1991. str.549*)

Prema Zakonu o poduzećima poduzeće je pravna osoba koja obavlja privrednu djelatnost radi stjecanja dohotka odnosno dobiti, a može biti u društvenom, privatnom, zadružnom ili mješovitom vlasništvu (S.list 77/89 i 40/89, preuzet u N.N.53/91)

32) *Mellerowicz, K. prema Sikavica, P.: Poduzeće, poduzetništvo, poduzetnik, Računovodstvo i financije 1/92, str.104*

dobiti ili profita. Prvi puta je termin "poduzetnik" upotrebio francuski ekonomist R.Cantillion³³⁾ 1755. godine, obrazlažući udio i rizik poduzetnika u raspodjeli profita, zbog različitih cijena po kojima nabavlja i prodaje robu. J.B.Say³⁴⁾ je bio već određeniji te je 1803. godine pisao da je "funkcija poduzetnika da kombinira faktore proizvodnje u proizvodni organizam", dok je Ricardo, D. potpuno zanemario ovo shvaćanje i u svom razmatranju bliži je Marxu prema kojemu je težište na akumulaciji kapitala.

Ipak se ocem pojma poduzetništva smatra ekonomist J.Schumpeter, koji poduzetnika stavlja u centar zbivanja i smatra ga pokretačem ekonomskih promjena i razvoja koji primjenjuje nove kombinacije faktora proizvodnje³⁵⁾. Kako je proces ekonomske evolucije, prema Schumpeteru posljedica inovacija može se poduzetništvo definirati kao "aktivnosti koje se sastoje u izvođenju inovacija, a pojedinci koji nose te aktivnosti nazivaju se poduzetnici"³⁶⁾. Iako su se građanski ekonomisti bavili proučavanjem poduzeća, ipak nisu dovoljno objasnili ciljeve poduzeća, već su se više orjentirali na ekonomsku ličnost. Schumpeter je ipak ne govoreći direktno o poduzeću već o poduzetniku naznačio determinante društveno-ekonomske funkcije poduzeća³⁷⁾, a koje se mogu sažeti u slijedeće: samostalnost u odlučivanju, upućenost poduzeća na samog sebe, orjentiranost na vlastite ciljeve,

33) *Ekonomska enciklopedija II, op.cit. pod 9), str.421*

34) *Ibidem str.421*

35) *O tome vidjeti u djelu Stanković, F.: Preduzetnička ekonomija, Savremena administracija, Beograd 1989. str.4, a šire u djelu Schumpeter, J.: Business Cycles, MC.Gaw Hill, New York, 1939.*

36) *Ibidem, str.4*

37) *Ekonomska enciklopedija II, op.cit. pod 9), str.422*

što znači da poduzeće preuzima na sebe stanovit rizik, te je potrebno da sve te društveno-ekonomske funkcije definira kroz određene norme ponašanja.

Razlikovanje poduzetnika od managera obrazložio je Schumpeter vrlo plastično kazujući da je "jasno da ekonomska funkcija donošenja odluke o kupovini vune za jedan proces proizvodnje i funkcija uvođenja novog procesa proizvodnje nisu u istoj ravnini ni u praksi ni u teoriji".³⁸⁾

Poduzetnik stoga ne mora biti inovator, već onaj ko odlučuje da alocira resurse da bi iskoristio inovaciju. Nosilac rizika je vlasnik koji posuđuje sredstva poduzetniku. Prema tome poduzetnik ima zadatak da primjenjuje nove ideje, a manager je pojedinac koji osigurava opću efikasnost tekućeg procesa, pa prema Schumpeteru treba vršiti distinkciju između funkcija poduzetništva i managementa.

U novijoj teoriji i praksi aktualiziraju se rasprave glede uloge i osobnih karakteristika poduzetnika i managera. Ponovo se kao preduvjet za uspješan management ističe osobnost i kvalitete pojedinca tj. aktualizira se liderstvo koje je jedno od karakteristika uspješnih poduzetnika. Managerima se također kao uvjet za uspješno vođen poslovni proces pridaju liderske vještine, međutim ipak se njihova klasična uloga u poduzećima znatno razlikuje od uloge poduzetnika.

O tome postoje različita stajališta u teoriji, pa neki³⁹⁾ smatraju da je poduzetništvo jedna od uloga managementa tj. specifičan

38) Schumpeter, J.: *op.cit.* pod 35, str.102

39) Adizes, Ansoff, Drucker, Stevenson i dr. prema Bahtijarević-Šiber, F. u članku *Poduzetnik i poduzetništvo - individualne pretpostavke poduzetničkog ponašanja* (*Ekonomski analitičar* br. 4/82, str.9)

oblik ponašanja kao put do dobrog managementa, a drugi da se radi o dvije različite funkcije i profila ličnosti. Naime, poduzetnik može na određeni način biti blizak vlasniku kapitala, ali i manageru pa se čam može i izjednačiti s njima. U malim poduzećima, naročito inokosnim, vlasnik poduzeća je nosilac funkcije upravljanja ali i pokretač svih poslovnih aktivnosti, dakle javlja se i kao poduzetnik i kao manager-organizator procesa rada. U velikim poduzećima, vlasnici poduzetničku funkciju prenose na profesionalne osobe - managere, što ne znači da je to isto, već da managersku i poduzetničku ulogu može obavljati ista osoba. Ipak razlike u njihovim funkcijama koje vrše u poduzeću karakteriziraju ih, pa se tako za poduzetnika može vezati razvoj, inovacije i općenito uspješnost, a za managere izvršavanje postavljenih ciljeva i efikasnost poslovanja poduzeća.

No, ako je cilj svakog poduzeća poslovanje s dobitkom, a s tim u vezi i razvoj u dugoročnijoj perspektivi, postavlja se kao nužnost i uvjet transformacija poduzetništva u management, a poduzetnika u uspješnog managera, pa se može govoriti o paradigmi "poduzetničkog managementa".

Prema tome, iza svakog poduzeća stoji mehanizam poslovnog upravljanja i rukovođenja, te stvaranje novih vrijednosti putem novih ideja i inovacija tj. poduzetništvo. Jedan od preduvjeta za uspješnu koordinaciju u poduzetničkom managementu je i raspolaganje kvalitetnim informacijama o poslovanju vlastitog poduzeća, kao i o poslovanju poslovnog partnera. Ako se kao ciljna funkcija poduzeća postavi dobit koja je ne samo motiv poduzetničke aktivnosti, već i mjerilo uspješnosti rada i pravilno postavljenih i poduzetih aktivnosti, a time i sposobnosti poslovnodnih i rukovodećih ekipa u poduzeću, tada će za realno i objektivno informiranje o poslovnim rezultatima biti zainte-

resirani i poduzetnik i manager. Poduzetnik jer je u svojstvu vlasnika dioničara, a manager jer je to mjerilo njegove sposobnosti rukovođenja poslovnim procesom.

Iz svega što je u ekonomskoj teoriji rečeno o poduzetništvu proizlazi da je to "fenomen koji se ne može čvrsto jednom za svagda definirati, a da definicija može da se primjeni na sve slučajeve⁴⁰⁾. Međutim, poduzetništvo izvire iz poduzetnika koji je definiran kao pojedinac, ili kao grupa pojedinaca, pa je stoga bitno da se stvara takvo okruženje u kojem će se podsticati inventivnost i kreativnost. Moglo bi se stoga definirati poduzetništvo kao skup aktivnosti koje se sastoje u izvođenju inovacija od strane pojedinog ili grupe poduzetnika.

1.3.4. Management - pojam, značenje i uloga

Baš kao i pojam "bonitet" tako je i "management" naizgled pojmovno jednostavno prevesti (upravljanje, rukovođenje, gospodarenje). Etimološko određenje potječe od latinskog "manus agere" voditi za ruku, pa bi se pojam management mogao shvatiti kao upravljanje⁴¹⁾, rukovođenje⁴²⁾ u smislu "vođenja" i "odgovornosti". Međutim koncepciju managementa treba shvatiti šire tj. kao funkciju rukovođenja koja je kompleksna i multidimenzionalna.

40) Stanković, F. *op.cit.* pod 35 str.10

41) "Riječ upravljanje otprilike znači vršenje stanovitog utjecaja da bi se nešto kretalo u stanovitom pravcu, odnosno stanovitim smjerom ka stanovitom cilju". (Babić, Š.: *Uvod u ekonomiku poduzeća*, V izdanje, Školska knjiga, Zagreb, 1971. str.277)

42) Rukovođenje se pak sastoji u "djelatnosti razmještaja radne snage, organiziranju poslova oko nabave materijala i sredstava za proizvodnju, organiziranju i nadziranju izradnog procesa te stavljanju, odnosno prodaji proizvoda na tržištu (Domainko, D.: *Ekonomika proizvodnje u industrijskim poduzećima*, II izdanje, Birozavod, Zagreb, 1960. str.85)

Kao najčešće tumačenje pojma management navodi se ono koje je sažeto u definiciji da je to "proces koordinacije ljudskih i materijalnih resursa da bi se postigli određeni ciljevi".⁴³⁾

Nema sumnje da se management sastoji od svih organizacijskih aktivnosti koje u sebi uključuju postavljanje i postizanje određenih ciljeva, ali je on istovremeno proces "donošenja odluka usmjerenih na ostvarivanje ciljeva, a manageri upotrebljavaju svoje vještine u donošenju odluka sa svrhom da komuniciraju, utječu i vode druge prema postizavanju ciljeva".⁴⁴⁾

Da bi se postigli postavljeni ciljevi u poduzeću management mora aktivno sudjelovati u procesu planiranja, organiziranja, usmjerenja i kontroliranja aktivnosti svih zaposlenih, kombinirajući s ostalim resursima u poduzeću.

Proizlazi da bi se suštinske značajke mogle sažeti u slijedeće:

1. management je proces koji se odnosi na sve razine u poduzeću, tj. obuhvaća niz međusobno povezanih funkcija u poduzeću,
2. usmjeren je na određivanje i realizaciju ciljeva poduzeća, a sve u funkciji uspješnosti poslovanja,
3. ključne odrednice procesa managementa su "odlučivanje, utjecanje, komuniciranje, koordiniranje, povezivanje".⁴⁵⁾

Uloga managementa u poduzeću raznovrsna je s obzirom na ključne funk-

⁴³⁾ Bahtijarević-Šiber, F.: *Management-značaj uloga i zadaci*, časopis *Računovodstvo i financije* br.8-9/91. str.44

⁴⁴⁾ Atehison, T.J.: *Management today - managing work in organizations*, New York, 1978, str.454, prema *ibidem*, str.44

⁴⁵⁾ Bahtijarević-Šiber, F.: *ibidem*, str.45

cije u poduzeću. Na osnovu empirijskih analiza, kao i raznih teorijskih istraživanja, došlo se do različitih modela, a navodi se kao primjer Mintzbergov model⁴⁶⁾. Mintzbergov model obuhvaća tri glavne kategorije uloga managera: interpersonalne, informacijske i uloge odlučivanja.

Manageri unutar interpersonalnih uloga kontaktiraju s okolinom, predstavljaju poduzeće, potpisuju poduzeće, uspostavljaju odnose s osobama i institucijama izvan poduzeća.

Informacijska uloga managera vrlo je važna, jer on predstavlja "nervni centar" preko kojeg u poduzeće pristižu razne informacije. On te informacije prenosi unutar poduzeća, ali prenosi okruženju i informacije o poduzeću.

U okviru uloge odlučivanja manager je u poziciji da inicira i oblikuje promjene, rješava probleme i konflikte, alocira materijalna i nematerijalna resurse te pregovara s okruženjem o problemima vezanim za poduzeće.

O kvaliteti navedenih uloga ovisiti će uspješnost poduzeća. U tom smislu ocjena boniteta vlastitog poduzeća, bilo da je data u jednostavnijem ili složenijem obliku doprinjeti će kvaliteti odlučivanja. Na taj način manageri će dobiti realnu sliku o poslovanju poduzeća, što će se u konačnici odraziti na efikasnost poslovanje koje je jedan od parametara vrednovanja boniteta u smislu cjeline ekonomskih odnosa u poduzeću. Isto tako saznanja o bonitetu poslovanja konkurencije bitno će utjecati kako na interpersonalnu tako i na ulogu odlu-

⁴⁶⁾ Mintzberg, H.: *Manegerial work - analysis from observation in Du Bose P.B. (ed) Readings in management, Englewood Cliffs, N.Y. Prentice Hall, 1988. str.1-15*

čivanja managera, što će se odraziti na kvalitet poslovanja poduzeća i njegov bonitet.

Pri tome ne treba zaboraviti nužnost provođenja postupka revizije u svim fazama poslovnog procesa što se konačno reflektira i na podacima koji služe ocjeni boniteta. Iz tih razloga, postupci managementa temeljeni na krivim podacima i izjavama sadržanim u izvještajima mogu dovesti do nekorektnih i netočno definiranih odluka. U neefikasnoj ekonomiji cijena greške može biti veća nego cijena potrebna za izvršavanje postupka revizije.

Konačno, pojam "management" će se promatrati s dva aspekta. Prvo, kao proces koji u sebi uključuje koordinaciju materijalnih i nematerijalnih resursa kako bi se postigli određeni ciljevi zacrtani posebnom politikom poduzeća. Drugo, kao skup pojedinaca tj. rukovodeća struktura u poduzeću koja svojim znanjem i sposobnostima nastoji ostvariti postavljene ciljeve.

2. REVIZIJA U FUNKCIJI MANAGEMENTA

2.1. Razvoj i uloga revizije u svijetu

Premda se začeci revizorstva javljaju mnogo ranije⁴⁷⁾ ipak se počeci modernog revizorstva vezuju za kraj prošlog i početak ovog stoljeća. Tada dolazi do formiranja novih kompanija (dioničarskih društava) koje su se razlikovale od svojih preteča iz 18. stoljeća kako po veličini tako i po broju ljudi koji su u njih investirali, a i po tome što je u mnogima od njih započelo odvajanje funkcije managementa od funkcije vlasnika kapitala. Oni koji su upravljali tj. direktori bili su čvrsto povezani sa dioničarima i imali su računa da zajednički rukovode osiguranim kapitalom. Oni pak koji su investirali (uložili kapital) nisu nerazumno tražili potvrdu o poštenom i korektnom obračunu od strane managera. Za dioničare bilo je neizvedivo da istražuju svaki zapis, a u nekim slučajevima nisu ni bili mjerodavni. U praksi oni su među sobom odredili jednog od dioničara koji je vršio funkciju revizije, ali već krajem stoljeća postala je uvriježena praksa da se odredi profesionalni revizor⁴⁸⁾ koji će djelovati u korist dioničara.

U Velikoj Britaniji prve zakonske odredbe koje obvezuju dioničarska društva da odrede revizora ili revizore, sadržana je u tzv.

47) detaljnije o razvoju revizorstva vidjeti kod Vitorović, B. *Kontrola i revizija u knjizi Analiza poslovanja poduzeća autora Jovanović, D. i Vitorović B., Savremena administracija, Beograd, 1989. str.389-394*

48) *Profesionalni revizori moraju biti članovi ovlaštenih udruženja ili jednog od tri revizorska instituta ovlaštenih revizora (Engleske i Velsa, Škotske i Irske). Kraljevskom poveljom iz 1880. godine spojili su se dva ugledna revizorska instituta u Institut of Chartered Accountants in England and Wales a nešto ranije bio je osnovan ovlašteni institut Škotske i Irske. (Prema Cosserat, G. Auditing and Investigations, Longman Group UK Ltd. with ACCA, 1989. str.10)*

"Companies Act" iz 1900. godine, a uloga revizora određena je u prvom (osnovnom) Zakonu (Companies Act) iz 1948. i u narednim zakonima iz 1967. i 1976, 1980, 1981. i 1989. godine. Zakon iz 1967. godine uveo je određene promjene u revizorskim izvještajima vezano za razinu objavljivanja pojedinih računovodstvenih podataka. Zakon iz 1976. uvodi promjene vezane za razdoblje izvještavanja o financijskim i računovodstvenim podacima, te regulira revizorovo imenovanje, smjenjivanje, te potrebnu kvalifikaciju. U Zakonu iz 1980. uvodi se obveza da revizor kvalificirano izrazi svoje mišljenje vezano za podjelu profita, ukoliko smatra da materijalno ne odgovara sadržaju koji je prikazan u financijskom izvještaju. Zakon iz 1981. godine proširuje nadležnosti revizora u smislu da izvrši vještačenje ukoliko ne postoji konzistentnost između podataka datih u financijskom izvještaju i onih koje izvještavaju direktori. Također je data mogućnost revizorima da podnose izvještaj u slučaju prodaje dijela poduzeća. U tom Zakonu također je limitiran broj stavaka, veličina bilance stanja i bilance uspjeha (račun dobitka i gubitka), a revizori potvrđuju da li su računovodstvena pravila (načela) ugrađena u njih. Također je revizorima data i dodatna obveza izrade sažetog godišnjeg izvještaja za ona mala poduzeća koja su odlučila da izvrše reviziju svojeg poslovanja. U Zakonu iz 1989. pored uputa za rad revizora sadržano je nadgledavanje i organizacija općenito revizorskih usluga. Taj Zakon je omogućio javno izlistavanje imena kompanija koje šalju svoje sažete financijske izvještaje svojim dioničarima i kada su opcije u njima raspravljene, upućuje se zahtjev revizoru da to ukratko rezimira u godišnjem izvještaju.

Po uzoru na Zakone u Velikoj Britaniji, organizirano je revizorstvo i u drugim anglosaksonskim zemljama. Tako je razvoj profesiji-

onalne revizije u SAD bio u početku pod snažnim utjecajem Engleske, pa je sedam godina nakon osnivanja najuglednijeg revizorskog instituta u Engleskoj, osnovano 1887. godine u Americi "američko udruženje revizora" ("The American Association of public Accountants")⁴⁹).

Ni u SAD nije u početku postojala obveza revidiranja bilance na kraju poslovne godine, međutim bilo je poduzeća koja su to činila iz vlastitog interesa tj. postojala su sigurnija u svoj ekonomski i financijski položaj. Obvezu angažiranja nezavisne revizije, ali opet ne za sva poduzeća nego samo za dioničarska društva, čije dionice kotiraju na burzi uvedena je Zakonom o vrijednosnim papirima (Securities Act) iz 1934. godine. Posebna organizacija američke vlade (Federalni odbor za vrijednosne papire i burzu SEC) izvršava Zakon o vrijednosnim papirima iz 1933. i 1934. godine i ostale zakonske propise vezane za vrijednosne papire i ostala financijska pitanja. Funkcija SEC-a je da štiti investitore i javnost zahtjevajući potpuno priopćenje o financijskim informacijama poduzeća koja nude vrijednosne papire na prodaju javnosti. Drugi cilj je zaštita od pogrešnog prikazivanja ili prijevare kod prodaje vrijednosnih papira. Postoje također saznanja da su neka veća poduzeća čije su dionice kotirale na burzi dobrovoljno koristile usluge eksterne revizije i prije nego što je uveden obvezni revizijski pregled.

Danas su stavovi američkih profesionalnih institucija vezani za sastavljanje godišnjeg obračuna i verifikaciju bilanci vrlo značajni i utjecajni. U tome posebnu ulogu ima Američki institut ovlašte-

⁴⁹) Nacionalni savez ovlaštenih javnih računovođa (National Society Certified Public Accountants) osnovan je 1897. godine, kada se uvođi zvanje revizora "ovlašteni javni računovođa" (Certified Public Accountants). (Vitorović, B.: op.cit. pod 47), str.393)

nih javnih računovođa (American Institute of Certified Public Accountants - AICPA).

U Velikoj Britaniji kao i u Americi zastupanje revizorskih usluga je pod restrikcijom. U Velikoj Britaniji samo članovi određenih institucija⁵⁰⁾ su ovlašteni izvršavati reviziju registriranih kompanija, dok je u Americi potrebno biti članom Američkog instituta ovlaštenih javnih računovođa ako se želi vršiti revizija u skladu sa Zakonom o vrijednosnim papirima (Securities Act).

U obje države revizija je obvezna za sva dioničarska društva. Prijedlog je vlade da se da se obvezna revizija ne mora vršiti kod malih poduzeća, međutim profesionalne institucije osvrnule su se samo na taj prijedlog pa se mogu očekivati rasprave. U raspravi o ulozi revizije danas u Engleskoj napominje da osim⁵¹⁾ nekih izuzetaka ima vrlo malo rasprava u institucijama i akademskim tijelima koje se bave bitnim promjenama u obnašanju revizije. Rasprave se više svode na kritiku američke revizorske profesije u nekoliko proteklih godina, rasvjetljavajući revizorske neuspjehe u obavljanju svoje uloge, nego što ima upuštanja u procjenjivanje vlastite uloge, ili rasprava o tome da li sve kompanije mogu slobodno birati da li će njihovo poslovanje biti podvrgnuto reviziji ili ne.

U Velikoj Britaniji, kao i u SAD povremena eksterna revizija je zakonski utvrđena za određene vrste komercijalnih organizacija.

50) To su: ICAEW - *The Institut of Charterd Accountants in England and Wales*

ICAI - *The Institut of Charterd Accountants of Ireland*

ICAS - *The Institut of Charterd Accountants of Scotland*

CACA - *The Association of Certified Accountants*

AICPA - *The American Institute of Chertified Public Accountants*

51) više o tome u knjizi Gwilliam: *A Survey of Auditing Research*, ICAEW, 1987. str.42

U Velikoj Britaniji zakonski je određeno da se eksterna revizija primjenjuje na sva aktivna registrirana dioničarska društva (približno 900 000 registriranih), dok se u SAD primjenjuje samo na one koje su registrane u SEC-u - Federalnom odboru za vrijednosne papire i burzu⁵²⁾ (The US Federal Securities and Exchange Commission - ukupno oko 10 000).

Revizija se razvijala i u mnogim drugim zemljama, ali se način i metode svode u suštini na englesku i američku revizorsku praksu. Razlike su postojele jedino u organizaciji i obujmu poduzeća koja su bila podvrgnuta reviziji. Primjera radi, u Francuskoj su već od 1867. godine⁵³⁾ bili određeni pravni oblici poduzeća koji su bili obvezni angažirati reviziju za ispitivanje svoje knjigovodstvene dokumentacije. Društvo knjigovodstvenih revizora ("Societe' Academique de Comptabilite'") prvo je osnovano društvo u Francuskoj 1881.godine⁵⁴⁾, a službeno potvrđeno 1916. godine kao opće korisna ustanova. Od 1936. godine uveden je poseban ispit za revizora, a u zavisnosti od kvalifikacije razlikuju se knjigovodstveni revizori (Comptable Agrée) od privrednih revizora (Expert Compable Diplome), što odgovara engleskim "Chartered accountants"⁵⁵⁾. Od 1965. godine u Francuskoj je Zakonom o dioničarskim društvima propisana obvezatna revizija godišnjeg obračuna za sva dioničarska poduzeća.

52) Ovaj Odbor ima 5 članova nominiranih od Predsjednika SAD, koji mogu vršiti tu funkciju 5 godina i imaju vlast nad Udruženjem revizora i burze (ibidem, str.43)

53) Prema Vitorović, B.: op.cit. pod 47), str.394

54) Prema Krajčević, F.: op.cit. pod 8), str.163

55) Za privredne revizore potrebna je diploma visoke škole i praksa, a za knjigovodstvene revizore srednja škola i dugogodišnja praksa kao i za njemačke "Bucherrevisoren", op.cit. pod 8) str.164

Razvoj revizije u Njemačkoj bio je nešto specifičniji nego u drugim evropskim zemljama. Prva staleška organizacija nezavisnih revizora osnovana je 1896. godine, a profesionalne revizore sačinjavali su knjigovodstveni revizori (Bucherrevisoren), koji nisu smjeli vršiti obvezatnu reviziju, privredni revizori (Wirtschaftsprufer) koji su vršili reviziju cjelokupnog poslovanja i porezni savjetnici (Steuerberater). Za poduzeća koja su se osnovala uvedeno je obvezno ispitivanje već 1884. godine, dok se 1889. godine ta obveza proširila i na neke oblike dioničarskih društava. Već u doba velike ekonomske krize tj. 1931. godine Njemačka je propisala obveznu reviziju za sva dioničarska društva.

Početak primjene revizije u Italiji veže se za Zakon iz 1939. godine koji govori o predmetu rada povjerljivih društava i o reviziji (Societa' Fiduciarie e di Revisione). Ovim Zakonom propisano je da su povjerljiva i revizorska društva ona za koje se predlaže da pod formom poduzeća preuzmu upravljanje dobara za račun trećih, organizaciju i računovodstvenu reviziju poduzeća i zastupanje vlasnika dionica i obveznika⁵⁶⁾. Ulaskom stranog kapitala u Italiju (40-tih i 50-tih godina - uglavnom američki kapital) osnovane su u Italiji brojne filijale Internacionalnog društva revizora, poznatijeg pod imenom "Big 8"⁵⁷⁾, čija svrha je bila da kontroliraju ulaganje stranog kapitala u Italiju. Ekspanzivnim privrednim razvojem talijanska poduzeća su jačala i postojala je potreba za jasnim sagledavanjem vlastitog poslovanja, što je

56) Verraschina, G.: *Revisione e certificazione, Università degli studi di Trieste, Istituto di ragioneria, 1980/81. str.10*

57) *Velike javne revizorske firme kao npr. Arthur Anderson, Peat Marwick, Artur Young, Coopers & Lybrand i dr. (prema Meigs-Whittington-Pany-Meigs, op.cit. pod 10), str.14)*

dovelo do pojave dobrovoljne revizije (Revizione Volontaria). Nadalje, 1974. i 1975. godine osnovana je nacionalna komisija za društva i burze (Commissione nazionale per le Societa' e la Borsa - CONSOB), a zatim je donesen propis o obveznom računovodstvenom potvrđivanju društava čije dionice kotiraju na burzi (Certificazione contabile obbligatoria limitamente alle Societa' quotate in Borsa). Uveden je također i specijalan registar (L'albo speciale) od strane Društva za reviziju koji određuje profesionalne karakteristike revizora, te posebno ističe da se revizija mora vršiti po raspoloživim računovodstvenim i revizorskim standardima. U Italiji postoje dvije kategorije revizora: "ragioneri" koji su u rangu knjigovodstvenih revizora i doktori komercijalisti (Dottori Commercialisti koji su u rangu privrednih revizora.

Ostale nespomenute zemlje koriste u pogledu organizacije i djelatnosti revizije iskustva spomenutih zemalja, pa tako primjera radi Holandija, Italija, skandinavske zemlje koriste angloamerički sustav, Belgija francuski, Austrija i Švicarska njemački i slično.

Uloga revizora određena već u Zakonu o poduzećima (Companies Act) iz 1948. u Engleskoj ostala je aktualna sve do danas. Osnovna uloga revizorske profesije izražena je kroz slijedeće karakteristike⁵⁸⁾:

- revizor je nezavisna osoba koja štiti interese vlasnika kapitala
- revizor nije pod kontrolom managementa jer su zakonski predviđene odredbe koje osiguravaju da ne bude povezanosti sa managementom

⁵⁸⁾ Prema Spicer's Practical Auditing op.cit. pod 10) str.22, i Gwilliam, D. A Survey of Auditing Research op.cit. pod 51), str.41-43

tom, u slučaju da bi na bilo koji način njegova nezavisnost bila ugrožena

- revizor nije odgovoran za pripremu računskih podataka. Njegova funkcija je da su informacije koje im direktori osiguravaju, pokazujući kako se njihov kapital koristi, istinito i valjano napravljene tj. da realno prikazuju poslovne događaje.

Prema tome, revizija je oblik nadzora putem kojeg se osiguravaju realne i objektivne informacije slijedećim korisnicima:

- "vlasnicima uloženog kapitala koji žele biti sigurni u pogledu uloženog kapitala odnosno visine prinosa;
- poslovodstvu kao uvjet za donošenje optimalnih poslovnih odluka i za nadzor
- poslovnim partnerima i bankama kao podloga za ocjenu boniteta
- zaposlenima kao sredstvo pomoću kojeg mogu na tržištu postići veću cijenu
- državi kao osnova za vođenje fiskalne politike."⁵⁹⁾

Sasvim je sigurno da je revizija vrlo važan čimbenik u cjelokupnoj zaštiti interesa vlasnika kapitala. Pored toga management poduzeća da bi mogao kvalitetno voditi poslovnu politiku poduzeća, mora raspolagati s točnim i pouzdanim podacima. Zato se razvoj i uloga revizije s pravom može promatrati tek s nastajanjem razdvajanja funkcije vlasništva od funkcije rukovođenja.

⁵⁹⁾ *Tadijančević, S.-Habek, M.-Kovačević, R.: Obračunski sustav, revizija i poduzetništvo, Računovodstvo i financije br.1-2/1991 str.175*

2.2. Razvoj revizije kod nas

Za razliku od razvijenih zemalja Europe i ostalog svijeta, kod nas je eksterna revizija povijesno gledano bila prilično nerazvijena, što se može pripisati i drugačijem karakteru privređivanja tj. više agrarnom nego industrijskom. Međutim i pored toga počeci organizirane revizije javljaju se već 1935. godine kada je u sklopu Trgovinsko - industrijske komore u Zagrebu osnovan prvi revizorski ured, kojim prilikom je Komora imenovala i svoje prve komorske revizore⁶⁰⁾. Iste godine osnovano je i Društvo privrednih savjetnika u Zagrebu za Hrvatsku, da bi već 1937. godine bili izrađeni prvi prijedlozi nacrtu propisa o revizorstvu i o privrednom savjetništvu. Komplexije reguliranje revizije pokušalo se učiniti Trgovačkim zakonom iz 1937. godine⁶¹⁾.

Donošenjem uredbe o privrednim savjetnicima ukinut je 1939. godine Revizorski ured u Zagrebu. Ovom Uredbom zvanje privrednog savjetnika proglašeno je zvanjem javnog poretka, a moglo se steći samo dozvolom⁶²⁾. Zadaci privrednog savjetnika sastojali su se u stručnoj

60) *Prema navodima prof.dr.Krajčević, F. ti revizori nisu imali javno zvanje već su služili isključivo potrebama Komore u svojstvu vještaka za poslovanje poduzeća učlanjenih u Komoru. Potrebne kvalifikacije bile su srednjoškolska sprema i dugogodišnja praksa u poduzeću, a daljnji uvjet je bio da žive u sređenim imovinskim uvjetima (prema Krajčević, F.-Lindman-Nagel op.cit. pod 8), str.166)*

61) *Ovaj Zakon predviđao je 4 vrste revizora: revizor pojedinac, revizorska povjereništva, revizorska udruženja i revizorska pouzdanička društva (prema Vitorović, B.: Kontrola i revizija, op.cit. pod 46), str.395)*

62) *Dozvolu za vršenje tog zvanja mogla je postići samo osoba koja je diplomirala ili doktorirala na Visokoj ekonomsko-komercijalnoj školi, odnosno fakultetu ili visokoj školi u inozemstvu i uz praksu od 5 godina u službi privrednog karaktera, revizorskoj službi ili kod privrednog savjetnika, te uz položenu kauciju od 30 000 dinara. (prema Krajčević, F.: ibidem, str.167)*

pomoći i stručnim mišljenjima po privrednim pitanjima kao i u vršenju revizije poslovnih knjiga na zahtjev organa vlasti.

Neposredno nakon II svjetskog rata tj. 1945. godine osnovan je Revizorski zavod u Beogradu koji je kratko djelovao, a bio je pod ingerencijom tadašnjeg Ministarstva trgovine i snabdjevanja. U istoj godini tj. 1946. osnovani su i ukinuti podružni revizorski zavodi po republikama.

U razdoblju administrativnog upravljanja propisana je 1948. Uredba o reviziji državnih privrednih poduzeća i na temelju nje Uputstvo u kojemu su bili propisani zadaci, vrste i metode revizije, organizacija revizorske službe, planiranje, prava i dužnosti revizora, revizorski postupak i nalaz, te evidencija rezultata provedene revizije. Već tada je posebni dio tog propisa obuhvaćao reviziju poduzeća te reviziju nadležstva i ustanova.

Uvođenjem samoupravljanja i decentralizacijom državne uprave ukinula su se spomenuta nadležstva i ustanove, pa je 1953. godine prestala funkcionirati i revizorska služba. Svijesni praznine koja je nastupila u sistemu nadzora, a i glede stručne pomoći reagirao je jedan broj znanstvenika i stručnih radnika, kao i brojna poduzeća kojima je nedostajala stručna pomoć i provjeravanje ispravnosti i uspješnosti njihova poslovanja⁶³⁾.

63) *Dr. Vitorović, navodi da je kritički i argumentiran zahtjev za uvođenje nekog oblika revizije došao sa Prvog kongresa knjigovođa 1956, a dr. Krajčević navodi otvaranje čitavog niza biroa koji su trebali nadomjestiti ulogu revizorskih službi. (Vitorović, B.: Prilog potpunijem upoznavanju razvoja i uloge nezavisne revizije, Knjigovodstvo 1-2/89, str.49 i Krajčević-Lindman-Nagel: ibidem, str.168)*

Posebni oblici nadzora primjereni samoupravnom sistemu počesu se razvijati već 1953. godine⁶⁴). Formirane su posebne inspekcijske službe koje su kontrolirale primjenu propisa o financijskom poslovanju privrednih organizacija i naplatu prihoda iz privrede i od stanovništva.

Od 1959. godine kontrolu financijsko-materijalnog poslovanja korisnika društvenih sredstava obavljala je Služba društvenog knjigovodstva. Već se od 1974. godine u Službi društvenog knjigovodstva počelo raspravljati o novom obliku društvenog nadzora - reviziji, te je Zakonom o SDK od 1977. godine po prvi puta nakon ukidanja revizorskih ureda i zavoda reguliran status ekonomsko financijske revizije. Zakonom je bilo regulirano da revizija obuhvaća pregled cjelokupnog materijalnog i financijskog poslovanja korisnika društvenih sredstava na temelju isprava iz knjigovodstva i druge dokumentacije i evidencije. Zakonom nije bilo određeno u kojim slučajevima se revizija primjenjuje, nego je to bilo prepušteno ocjeni SDK. Daljnji razvoj ekonomsko financijske revizije u okviru SDK ograničio se na vršenje revizije kod onih poduzeća koja su imala određene poslovne i financijske odnose s inozemstvom.

Danas u transformaciji načina privređivanja tj. prelaskom na tržišni način i pretvaranjem društvenih poduzeća u druge oblike vlasništva revizija postaje obvezna gotovo za sva poduzeća (velika i srednja). Zakon o SDK Hrvatske predvidio je također kao obvezne reviziju javnih rashoda, te uvođenje komercijalne revizije koja ne bi bila u

⁶⁴) *Tišma, T. je sistematski dao pregled organiziranosti različitih oblika nadzora, te navodi posebna odjeljenja inspekcijskih prihoda formirana u razdoblju od 1948-52. godine, zatim Uredbu o budžetsko-administrativnoj inspekciji od 1953. godine, osnivanje financijske inspekcije u okviru upravnih organa, kontrolu financijskog poslovanja pri Narodnoj banci, te formiranje društvene evidencije, što je 1959. godine rezultiralo osnivanjem SDK. (prema Tišma, T.: Kontrola financijskog poslovanja, Zagreb, 1966, str.25)*

nadležnosti samo jedne institucije. Koncem 1992. godine donesen je Zakon o reviziji⁶⁵⁾ koji je detaljnije regulirao ovu materiju.

Rezimirajući navedeno, ne može se osporiti da revizija u Hrvatskoj nema tradiciju. Iako je razvoj revizije nešto kasnio u odnosu na druge europske zemlje, njeni počeci i kasniji razvoj doprinjeli su shvaćanju uloge revizije u društvu. Pa iako se u određenom razdoblju smatralo da takav način kontrole ulazi u samoupravna prava ljudi, ipak se kasnije a naročito danas ustvrdilo da je revizija neophodna i društveno korisna. Uloga revizije u socijalističkom društvu mijenjala se po fazama razvoja, pa su se tako u početku poslovi revizije svodili na predlaganje zakonskih propisa, uredbi i naputaka iz oblasti računovodstva, s osnovnom ulogom organiziranja nadzora nad poslovanjem poduzeća. Revizija državnih privrednih poduzeća, nadležstva i ustanova imala je za cilj da ustanovi pravilnost i zakonitost njihovog rada, da ispita izvršavanje postavljenih privrednih i financijskih planova, kao i izvršavanje prihoda i rashoda državnih nadležstva i ustanova. Uvođenjem samoupravljanja prestaje se sa revizijom kao oblikom nadzora nad poslovanjem poduzeća, a uloga revizije formirane pri SDK svodi se na ispitivanje materijalnog i financijskog poslovanja onih poduzeća u koja su bila uložena sredstva međunarodnih financijskih institucija. Na taj način željela se potvrditi vjerodostojnost podataka iskazanih u bilancama naših poduzeća, kao i cjelokupno poslovanje.

65) *Zakonom o reviziji uređuje se revizija financijskih izvještaja poduzetnika sa sjedištem u Republici Hrvatskoj. Pod revizijom se podrazumijeva "postupak ispitivanja i ocjene financijskih izvještaja, te podataka i metoda koje se primjenjuju pri sastavljanju financijskih izvještaja, na temelju kojih se daje stručno mišljenje o realnosti i objektivnosti stanja imovine, kapitala, obveza i rezultata poslovanja". Također je revizijom obuhvaćeno ispitivanje i ocjena poslovanja organiziranosti poslovnih funkcija, načela donošenja poslovnih odluka i funkcioniranja informacijskog sustava. (Narodne novine Republike Hrvatske br.90/1992.)*

2.3. Prikaz revizije u okvirima ekonomskih teorija

2.3.1. Određeni postulati revizije

Već je naglašeno da revizija u posljeratnom razdoblju nije imala nikakvo značenje, jer to nije bilo primjereno samoupravnom konceptu razvoja gospodarstva. Stoga nije bilo ni neke veće potrebe za teorijskim razmatranjima i istraživanjima na području revizije.

Razdvajanjem vlasništva od rukovođenja tj. upravljanja poduzećem, vlasnici su izgubili direktnu kontrolu nad poslovanjem. Naime, počeli su biti nesigurni u poslovanje managementa, i pribojavali su se da podaci iskazani u financijskim izvještajima ne odražavaju pravo stanje njihove imovine. Zbog toga su vlasnici poduzeća počeli provjeravati izvještaj o poslovanju i to najprije međusobno, a potom angažirajući posebnu službu sastavljenu od nepristranih eksperata. U svezi s tim razvile su se i mnoge teorije i mišljenja o razlozima uvođenja revizije i potrebama za revizijom, a koja su izražena u određenim postulatima. Najznačajniji doprinos u tom istraživanju dali su akademici R.K.Mautz i H.A.Sharaf⁶⁶⁾, formulirajući razloge vršenja revizije u nekoliko postulata koji ukazuju na potrebu postojanja revizije danas.

U svojoj knjizi *Filozofija revizije* oni navode: "Naša je tvrdnja da postoji teorija revizije, da postoji veliki broj pretpostavki i integriranih cjelovitih ideja, razumjevanje kojih može biti od direktne pomoći u razvoju i praksi revizije... To nas vodi do razumnog rješenja problema sa kojima se suočava revizor danas."

⁶⁶⁾ Mautz, R.K. i Sharaf, H.A.: *The Philosophy of Auditing*, American Accounting Association Monograph No.6, 1961. str.41

Mautz i Sharaf razvili su ovu teoriju sastavljajući nekoliko postulata i koncepcija tumačenja revizije, čija svrha je da navedu na razmišljanje da postoje pretpostavke koje same po sebi ne pružaju direktnu verifikaciju, ali omogućuju sastavljanje prijedloga na način da mogu biti provjereni i koji mogu potvrditi istinitost prvobitne pretpostavke.

Mautz i Sharaf⁶⁷⁾ su utvrdili slijedeće pokusne postulate:

1. financijski izvještaj i financijski podaci su dokazivi
2. nema potrebe za suprotnim mišljenjem u interesima između revizora i managementa za vrijeme vršenja revizije
3. financijski izvještaj i drugi podaci koji su predmetom revizije moraju biti oslobođeni zlonamjernosti i drugih nepravilnosti
4. Postojanje zadovoljavajućeg sistema internih kontrola otklanja mogućnost nepravilnosti
5. rezultati revizije biti će zadovoljavajući ukoliko su korišteni podaci bazirani na generalno prihvaćenim računovodstvenim principima
6. nasuprot tome, u nedostatku pravih evidencija koje je trebalo pravilno voditi u prošlosti, poduzeće će morati nakon ustanovljenih revizorskih činjenica promijeniti to u budućnosti.
7. ispitivanje financijskih podataka, a u cilju izražavanja nezavisnog mišljenja, ovisiti će isključivo o sposobnosti revizora
8. profesionalni status nezavisnog revizora nameće obveze profesionalne etike.

Autori ističu potrebu daljnjeg istraživanja ovih postulata zbog bojazni da ne zastare i tako budu neupotrebljivi s obzirom na tekuće probleme s kojima se revizija susreće. Shodno tome, navedeni

⁶⁷⁾ Mautz, R.K. i Sharaf, H.A.: *ibidem*, str.42.

postulati dalje su se razvijali sukladno revizorskoj praksi i potrebama te su se na taj način ugrađivali u moderne revizijske standarde i upute.

T.Lee⁶⁸⁾ je nadopunio navedene postulate koncipirajući ih na način da čine dobar sustav za klasificiranje sistema na području revizije. On dijeli revizorske postulate na tri grupe: "opravdani postulati", "postulati ponašanja" i "funkcionalni postulati". Pojedinačne karakteristike ovih postulata su slijedeće:

1) Postulati "opravdanosti" revizije

- (1) Zakonom propisano računovodstvo ima nedovoljnu vjerodostojnost da bi pouzdano služilo dioničarima kod donošenja odluka
- (2) Naglašavanje vjerodostojnosti podataka najvažniji je zahtjev zakonski propisane revizije
- (3) Zakonom propisana revizija omogućava upotrebu najboljih načina da se dođe do vjerodostojnosti računovodstvenih podataka
- (4) Vjerodostojnost računovodstvenih podataka može biti potvrđena od strane propisane revizije
- (5) Dioničari nisu u mogućnosti sami odrediti vjerodostojnost računovodstvenih podataka

Ovi postulati značajno proširuju postavke prije navedenih autora Mautza i Sharafa koji su se više bazirali na izvedivost i cilj revizije, a vrlo malo su rekli zašto je revizija činjenično potrebna. Sve dok se javljaju pitanja o potrebi i svrsi revizije, potvrda je to tvrdnje da je revizija krajnje važna pa bi trebalo ispitati da li ovi dodatni postulati pridonose većem razumijevanju na tom

⁶⁸⁾ Lee, T.A.: "Company Auditing", 2nd edn, Gee/ICAS, 1982. str.73-87

području. Gledano pojedinačno, svi ovi postulati mogu biti u praksi ispitani, a činjenica je da su neki od njih i suvišni kao npr. oni pod točkom 2, 3 i 4, koji bi se mogli sažeti u jedan postulat. Promatrajući ih sve skupa oni ukazuju na mnogo restriktivniju ulogu revizora nego što to od njih traže korisnici njihovih usluga. Osvrćući se kritički na ove postulate može se konstatirati da se nigdje ne spominju troškovi vršenja revizije, nego se uglavnom govori o koristi koja se revizijom postiže.

2) Postulati "ponašanja" (to su dodatni postulati potrebni kao pomoćno sredstvo, u cilju da se osobnim pristupom reviziji poštiri vjerodostojnost računovodstvenih podataka i informacija)

- (1) Vršenje revizije se ne usporava ukoliko postoji sukob između revizora i managementa
- (2) Zakon ne ograničava revizora
- (3) Revizor je nezavisan u svom nastupanju i utvrđivanju činjenica
- (4) Revizor mora biti obvezno stručnjak
- (5) Revizor mora biti odgovoran za kvalitetu svoga posla

Ovi postulati govore nešto više o osnovnim karakteristikama revizora koji treba biti nezavisna, stručna i odgovorna osoba, neopterećena nepotrebnim ograničenjima. Želja je svakog revizora da ima takve karakteristike, a najvažniji kriterij je odgovornost za izvršenje posla. Ukoliko bi bile učinjene greške u revizorovom izvještaju u kojemu on izražava mišljenje o poslovanju poduzeća, to se može lakše ustanoviti primjenjujući prije navedene postulate "opravdanosti", nego primjenom postulata "ponašanja". Očito je da je revizorovo mišljenje izraženo u izvještaju daleko od veće važnosti i utjecaja u odnosu na mogućnost to da bi on bio osoba podložna vanjskim utjecajima,

nevješta i u kontradikciji sa managementom. Revizija može biti sa manje uspjeha izvršena (iako nedostatak nepristranosti može umanjiti troškove) ukoliko su revizori nedovoljno stručni ili nedovoljno surađuju, što još uvijek ne znači da ne može doći do odgovarajućeg mišljenja izraženog u izvještaju, ali vjerojatno uz dodatna ispitivanja i analize.

3) "Funkcionalni" postulati (Direktno su povezani sa revizorovim izvršenjem posla

- (1) Postoji dovoljno pouzdana raspoloživa evidencija, koja omogućava revizoru da vrši reviziju u razumnom vremenu i s razumnim troškovima
- (2) Postojeće interne kontrole su dovoljna garancija da su računovodstveni podaci oslobođeni od velikih prijevара i grešaka
- (3) Općenito poznati računovodstveni principi istinitosti i nepristranosti ukoliko se koriste dosljedno i ispravno rezultirati će vjerodostojnim prikazom podataka.

Prvi funkcionalni postulat ima malu važnost ako je potreba za revizorskim uslugama "normalna", naime u takvim okolnostima ako je korist od revizije veća u odnosu na troškove potrebne za njeno izvršenje zaključit će se revizorska usluga. Veća važnost tog postulata dolazi do izražaja ako veći broj korisnika usluge ima koristi od revizije (iako se na prvi pogled čini da samo "opravdani" postulati uključuju u sebi koristi od revizije isključivo za dioničare). Međutim nije jasno da li je u redu zahtijevati da se revizija može vršiti u "razumnom" vremenu i s "razumnim troškovima", prije nego neko od zakonodavstva istraži da li je sveukupna korist od revizije veća u odnosu na stvarne troškove.

Drugi "funkcionalni" postulat kontradiktoran je u odnosu na postulat "opravdanosti" u kojem je potreba za revizijom izražena u smislu "pooštravanja vjerodostojnosti" računovodstvenih obračuna. Jer, ako je "postojanje internih kontrola dovoljna garancija" da je obračun oslobođen od grešaka i prijevara, onda nema potrebe za dodatnom revizijom. Ovaj postulat koji je evidentno neprikladan, može se dovesti u vezu i sa Mautz i Sharaf-ovim trećim i četvrtim postulatima u kojim stoji da "financijski izvještaji moraju biti izuzeti od zlonamjernosti i nepravilnosti" i da "zadovoljavajući sistem internih kontrola otklanja mogućnost nepravilnosti". Mautz i Sharaf⁶⁹⁾ korektno ističu da su nepravilnosti ipak moguće, iako ne tako dugo moguće u uvjetima dobre interne kontrole, što je sasvim drugačije razmišljanje od onog da su financijski izvještaji oslobođeni od većih grešaka i u onim slučajevima gdje postoji dobra interna kontrola i tamo gdje je funkcioniranje internih kontrola beznačajno.

Treći "funkcionalni" postulat je također proturječan u tome što ukazuje na potrebu pojašnjenja suštine revizijskog postupka u smislu davanja dodatne vjerodostojnosti, kada su kriteriji da dobar financijski izvještaj poznati. Za slične ekonomske događaje postoji često niz korektnih računovodstvenih metoda, i u nekim okolnostima računovodstveni standardi dopuštaju upotrebu alternativnih metoda. Ima još mnogo područja gdje računovodstveni standardi nisu čvrsto utemeljeni, nego su u obliku uputa. Ukoliko ne postoje računovodstveni principi potrebni da osiguraju zadovoljavajuće rezultate tada je i korist od revizije u smislu dodatne vjerodostojnosti financijskih izvještaja diskutabilna.

⁶⁹⁾ Mautz, R.K. i Sharaf, H.A.: *op.cit.* pod 66), str 47

Reviziju se može promatrati kao posebnu ekonomsku disciplinu koja proizvodi određene koristi, bilo da poboljšava vjerodostojnost računovodstvenih podataka, bilo da pomaže managementu u njegovom funkcioniranju, bilo da od nje imaju koristi zaposleni i dr. Svoju uslugu revizori naplaćuju i to od onih korisnika koji su direktno (vlasnici, dioničari, ulagači) ili indirektno (management, radnici, država) imali koristi od revizije. Koristi su obostrane, što je pretpostavka da se problemi na koje revizor nailazi u vršenju postupka revizije mogu riješiti dodatnim istraživanjem te pripremom i daljnjim razvijanjem ekonomskih teorija relevantnih za područje koje ispituje revizor. Zbog toga se u nastavku iznose osnovne postavke pojedinih ekonomskih teorija.

2.3.2. Teorija učinka (Agency theory)

Uloga revizora u devetnaestom stoljeću bila je direktno vezana s nadzornom funkcijom u okviru upravljanja poduzećem. Revizori su tada vršili nadzor nad poslovanjem u korist dioničara, koji su povjerovali svoju imovinu na čuvanje managementu, tj. direktorima poduzeća.

Suvremeniji razvoj u primjeni "teorije učinka"⁷⁰⁾ na reviziju proširio je razinu argumenata, uključujući ne samo cjelovitost managementa, nego i managerski napor u upravljanju. U principu, dioničari imaju drugačiji način gledanja na uspjeh i djelovanje managementa. Dioničari, ne samo da često nisu u mogućnosti da sagledaju rezultate managementa u momentu dospjeća njihove isplate, nego nisu ni u

⁷⁰⁾ David Gwilliam je objašnjavajući teoriju učinka, naveo čitav niz teorijskih razmišljanja pojedinih autora, što se u ovom prikazu daje sažeto sistematizirano. (Gwilliam, D.: *A Survey of auditing research, op.cit. pod 51), str. 50*

mogućnosti da djeluju na funkcioniranje ili nefunkcioniranje managementa u početku poslovanja, što je je od utjecajne važnosti za sagledavanje krajnjeg rezultata koji se odražava na visinu dividende koja im pripada. Međutim, ako je nagrada (honorar) kojeg management dobiva od strane dioničara za uspješno upravljanje poduzećem u direktnoj vezi sa prikazanim rezultatima poslovanja, onda će management imati ekonomski poticaj da što objektivnije informira dioničare. U suprotno ako management ima fiksnu plaću, tada iako podaci u financijskim izvještajima mogu biti vjerodostojni, efikasnost cjelokupnog poslovanja može biti slaba, što može imati još veće štete za dioničare. To dokazuje da je za dioničare bolje da stimuliraju managere nadzirući efikasnost njihovog upravljanja unajmljivanjem nezavisnog organa koji će ocijeniti realnost i objektivnost podataka iskazanih u financijskim izvještajima.

Ovo teorijsko razmatranje potvrđuje navedene postulate "opravdanosti" vršenja revizije koji govore o nemogućnosti određivanja vjerodostojnosti računovodstvenih podataka od strane dioničara i o potrebi angažiranja revizora koji će na najbolji način pooštriti vjerodostojnost podataka. Nadalje, ono bitno što se može izvući iz "teorije učinka" je činjenica da poticanje za angažiranjem nadzora u vidu eksternog organa, ne potječe isključivo od strane dioničara. U praksi je dokazano da ukoliko je financijski izvještaj o poslovanju od strane managementa suprotan njihovom cilju i nije stimulativan dioničari su spremni zaštititi sebe reducirajući managerima naknadu. "Dobar" manager ima zbog toga poticaj, da pokaže svoju snagu, moć i efikasnost u rukovođenju, unajmljujući revizora koji će stručno ocijeniti i verificirati realnost i objektivnost njihovog izvještaja.

2.3.3. Teorija informiranja (Information theory)

Poznata premisa "prava informacija na pravo mjesto, i u pravo vrijeme" nije samo puka fraza, nego rečenica koja ima jasan informatički i ekonomski smisao i značenje. Informacija, isto kao roba ima svoju upotrebnu i prometnu vrijednost. Informacija bez upotrebne vrijednosti i nije informacija, ona je samo podatak⁷¹⁾. Drugim riječima "svaka informacija koja ima "sadržaj" trebala bi biti upotrebljiva. U takvom slučaju od nje tražimo da je točna, pouzdana, s ne prevelikom starošću i da je njezina količina definirana u smislu teorije informa-

71) Često se nailazi na različita tumačenja i shvaćanja pojma informacija i podatak, pa se po nekim autorima ova dva pojma poistovjećuju, a po drugima razlikuju. Primjerice: dr. Stojanović informaciju definira kao "količinu potrebnih podataka za određivanje tj. shvaćanje kompleksnosti nekog sustava..." (Stojanović, R.: Veliki ekonomski sistemi, Institut za ekonomska istraživanja, Beograd, 1970. str.194-195)

Prema Wahlu informacije su "oni dijelovi svijesti koji za primaoca imaju vrijednost novosti koja mu omogućava da bolje izvršava zadatke". (Wahl M.P.: Osnove upravljačkog informacijskog sistema, Informator, Zagreb, 1971. str.4)

Dr. Tepšić strogo razlikuje ta dva pojma u zavisnosti od obrade i kaže: "prilikom davanja podataka ne ulazi se u kvalitativnu i kvantitativnu analizu značenja numeričkih i drugih veličina, dok se to pri sastavljanju informacija obavezno radi". (Tepšić, R.: Privredna evidencija u organizacijama udruženog rada, časopis Informator br.2110 iz 1974. str.14) Ova definicija već zalazi u područje kvalitete po čemu se prema ovoj definiciji razlikuju ova dva pojma. Međutim, potrebno je istaći da i sam podatak treba biti točan da bi iz njega moglo proizići kvalitetna informacija.

Sa stajališta promatranja značenja informacije za buduće poslovno odlučivanje, tj. rukovođenje poduzećem, možda je definicija informacije Davis, G.B. i Olsona, M.H. najtočnija. Oni definiraju informaciju kao "podatak prezentiran u formi koja je pogodna za primaoca i ima realnu ili značajnu vrijednost u tekućim ili budućim akcijama ili odlukama". (Davis, G.B. & Olson, M.H.: Management Information System (Conceptual foundations structure and development) Mc Graq Hill Book Co., 1984. str.200) Sa stajališta podataka koje revizor u obliku informacija iznosi u izvještaju, značajno je istaći realnost podatka.

cija⁷²⁾. S aspekta rukovođenja i s tim u vezi donošenja odluka ili kraće rečeno, a aspekta managementa, prometna vrijednost informacije sagledava se kao ekonomska kategorija tj. u novcu izražen ekvivalent korisnosti koji se očekuje od dobivene informacije.

Upravo su upotreba i prometna vrijednost informacije argumenti zbog čega se uloga eksterne revizije pojavljuje kao značajan faktor u teoriji informiranja. Naime, teorija informiranja⁷³⁾ istražuje ekonomiju pribavljanja podataka na financijskom tržištu i njihov utjecaj na pribavljanje tekućeg kapitala. Pri donošenju svih poslovnih odluka, investitori (ulagači) se s pouzdanjem oslanjaju na financijske izvještaje, jer njihov atribut "vjerodostojnosti" povećava sigurnost kod donošenja odluke. Postavlja se interesantno pitanje vezano za optimalni iznos takvih revidiranih informacija koje će procesi na tržištu stvarati. To je izuzetno značajno, jer osiguranje profita ili dobitka proizlazi iz funkcioniranja vrlo efikasnog tržišta kapitala, tj. biti siguran da je kapital usmjeren upravo prema najprofitabilnijem ekonomskom programu je važnije nego ukupni troškovi koji su potrebni za angažiranje eksterne revizije. I ako u nekom slučaju tržište zanemari angažirati reviziju, onda se nameće potreba za uvođenjem zakonske obveze.

Informacije su specijalna vrsta ekonomskih dobara, to je resurs koji se upotrebom ne troši i ne gubi vrijednost. Međutim, pravovremenost i točnost su bitni i tu se može govoriti o gubitku vrijednosti. Tržište informacija može zatajiti iz više razloga npr.

72) Grad, J. i dr.: *Ekonomika informacijskih sistema*, Informator, Zagreb, 1986. str.38.

73) Više o tome u knjizi Gwilliama, D.: *op.cit. pod 51)*, str.53

nije moguće očekivati od svakog potencijalnog ulagača da zatraži reviziju za sva poduzeća u koja želi uložiti kapital, jer je to vezano za troškove. Drukčije je ako to zatraži management, jer će to njemu biti adekvatno nadomješteno kroz efekte koje će imati od toga. Međutim, ako se revizija angažira po narudžbi, od strane ulagača, tada će oni posjedovati tu dragocjenu i skupu informaciju, koju neće lako prepustiti nekim drugim budućim investitorima, ukoliko ne postoji efikasno tržište za prodaju i preprodaju takvih informacija. Potrebe za takvim informacijama koje imaju karakteristiku "javnih dobara" i koje su povezane sa ostalim transakcijama na tržištu (kupnja deviza) kriju u sebi opasnost od previše ili premalo takvih vrsta revizije (komercijalne) što zasigurno nameće potrebu da se to zakonski regulira.

U smislu istraživanja tržišta revizorskih usluga, pojavljuje se tu izvjesna podudarnost između teorije učinka i teorije informiranja. Kod teorije učinka naglašava se važnost provođenja revizije kako za dioničare, tako i za management, dok se kod teorije informiranja posvećuje veća pažnja potrebama ulagača, pa je tu zahtjevnost za tim informacijama naglašena, obzirom na bitno drugačiji odnos investitor-manager, naspram dioničar (vlasnik) - manager. Suština je dakle, teorije informiranja da se tu revizija finansijskih izvještaja javlja kao potreba za određenim informacijama (podacima) od strane ulagača i da bi to na određeni način trebalo biti zakonski regulirano putem državne revizije, dok se u slučaju teorije učinka, revizija promatra kao oblik nadzora, i nema potrebe za državnom intervencijom ukoliko je već obavljen postupak revizije od strane komercijalne revizije.

U namjeri da se iskaže važnost eksterne revizije u smislu vjerodostojnosti podataka u finansijskom izvještaju, javlja se i neo-

phodnost ustrojavanja investitora na revidirane financijske izvještaje. Na koji način će investitor koristiti podatke iz financijskih izvještaja, pitanje je koje je vezano za cilj njihovog ulaganja. U normalnim prilikama investitori obično zahtjevaju adekvatne informacije o budućem cash-flowu poduzeću, što u slučaju da nije izvršena revizija može biti sporan podatak iako je baziran na prošlosti.

Usprkos toga što revizija promatra rektrospektivu, podaci po godišnjem izvještaju mogu imati vrijednost u smislu da daju signal, odnosno da potvrđuju nešto što je već prisutno u poslovanju poduzeća (npr. nelikvidnost).

Na osnovu navedenih postavki teorije informiranja može se zaključiti slijedeće:

- da pored već poznatih potreba za revizijom financijskih izvještaja od strane vlasnika poduzeća i managementa, javljaju se i drugi korisnici tih usluga, a to su budući investitori-ulagači. Revizija se u tom smislu pojavljuje kao potvrda točnosti i vjerodostojnosti određenih informacija koje kolaju na tržištu i koje ukoliko su revidirane imaju vrijednost za budućeg ulagača. Nadalje, nameće se potreba za uvođenjem državne revizije (kao obvezne) koja bi kroz institucionalizaciju određenih podataka osigurala pouzdane i kvalitetne informacije o bonitetu poduzeća za koje je budući investitor zainteresiran jer mu pružaju garanciju pravilno donesene odluke.

2.3.4. Teorija "dubokog džepa" (Deep-pocket theory)

Jedan aspekt funkcije revizije koji je privukao povećanu pažnju posljednjih godina odnosi se na ulogu revizora kao osigurava-

telja. Ova teorija uključena je i u Antle's model⁷⁴⁾ koji promatra čistu plaću revizora, kao nadomjestak za podjelu rizika s vlasnicima. U takvim okolnostima, efikasnost revizorovog posla sastoji se u određivanju mogućih rizika u poslovanju naručioca revizije. Ta činjenica dovodi revizorske firme u prednost pred ostalim institucijama i agencijama, kao što su razna osiguravajuća društva i agencije koje zajednički snose rizik.

Drugo značajno svojstvo revizora kao "osiguravatelja" temelji se na činjenici da revizor može izgubiti korisnike svoje usluge, odnosno može snositi štetu zbog neodgovornog ili čak lažnog ponašanja managementa. Već u ranom stupnju svog ispitivanja, revizor ima mogućnost da uoči takvo ponašanje managementa i da to iznese dioničarima ili trećim osobama koje su ga angažirale. Takvi argumenti uglavnom su prihvaćeni kao olakšavajući za revizora od velikog broja specijalista, i u određenim okolnostima sudovi (u Americi) predlažu da se odredi odgovornost managera za gubitke koje je pretrpjela revizorska kuća. U Engleskoj sudovi imaju dugoročnije stajalište tj. smatraju da je potrebno raspolagati s posebnom evidencijom o greškama prije nego se odredi revizorova odgovornost za nastale gubitke. Razmišljanja investitora i trećih osoba mogu bitno utjecati na mišljenje suda i konačnu presudu, pa sa stajališta revizijske profesije nije mudro ignorirati njihovo mišljenje, iako je uloga revizora od male važnosti, ukoliko su greške nastale nepažnjom managementa.

74) Razvijajući svoju "teoriju osiguranja" Antle ističe da ukoliko je plaća (honorar) revizora i managementa ovisna njihovom podnesenom izvještaju vlasnicima, onda postoji poticaj za njih obojicu da se obvežu na suradnju ili čak tajni sporazum. Antle naglašava da u takvim okolnostima postojanje bilo kakvog unosnog ugovora može poslužiti kao prikrivanje za ovu vrstu plaće (prema Qwilliamu, D. op. cit. pod 51). str.55-56)

I ovom teorijom još jednom se potvrđuje velika odgovornost revizora u ispitivanju poslovanja poduzeća, te se naglašava u stvari jedan od osnovnih postulata revizorske profesije, a to je nezavisnost. Naime, iako revizija ima mogućnost da se poveže sa managementom, jer im je obojici interes da izvještaj što ga podnose vlasnicima bude što realniji, ipak on mora stalno imati na umu svoju nezavisnost, te s tog osnova ne smije biti podmitljiv nego mora uočene greške managementa prezentirati vlasnicima i trećim osobama (investitorima), ukoliko ne želi izgubiti posao.

2.4. Svrha i ciljevi revizije

Već je u uvodnom dijelu istaknuto što se podrazumijeva pod revizijom i po čemu se ona razlikuje od drugih oblika nadzora. Ovdje se žele pobliže objasniti ključni elementi sadržani u definiciji revizije koji ukazuju na svrhu i cilj revizije. Za određivanje svrhe i ciljeva će se koristiti definicija revizije sadržana u revizorskim standardima⁷⁵⁾ zapadnih zemalja. Najopćenitija definicija revizije sadržana u revizorskom standardu je ona koja reviziju sagledava kao "nezavisno ispitivanje i izražavanje mišljenja o financijskom izvještaju poduzeća". Međutim, ova definicija je prilično ograničena i objašnjava reviziju samo sa stajališta ispitivanja financijskih podataka sadržanih u izvještaju. Također se ne ukazuje na kriterije koji su korišteni pri formiranju mišljenja, a osim riječi "ispitivanje" nema ništa drugo što bi ukazivalo na to u čemu se zapravo revizija sastoji.

⁷⁵⁾ *Auditing and reporting 1990/91, The Institute of Chartered Accountants in England and Wales, 1990.*

Zbog toga je potrebno definirati reviziju mnogo šire kako bi se mogli objasniti ključni elementi u tumačenju pojma revizije. Može se stoga reći da postupak revizije "uključuje u sebi prikupljanje i procjenjivanje istinitosti podataka o cjelokupnom poslovanju poduzeća od strane nezavisne osobe čiji postupci za izražavanje mišljenja i izvještavanja su mjereni po zakonski utvrđenim kriterijima⁷⁶⁾.

U ovoj definiciji može se uočiti šest ključnih elemenata koji objašnjavaju svrhu i cilj revizije:

Elementi	Značenje
1. poduzeće	- područje ispitivanja
2. izvođenje, mišljenje, izvještavanje	- predmet revizije
3. sposobna nezavisna osoba	- potrebne kvalifikacije
4. prikupljanje i procjenjivanje podataka	- metoda revizije
5. zakonom uspostavljeni kriteriji	- cilj revizije
6. iskazivanje mišljenja	- rezultat (output) revizije

Izvor: Spicer's Practical Auditing, op.cit. str.7

Područje ispitivanja revizije je jasno, a to je poslovanje poduzeća koje se u pravilu promatra u cjelini, mada nije isključeno da to može biti samo dio poslovanja, što je karakteristično za internu reviziju. Međutim eksternu reviziju angažiraju vlasnici, dioničari sa svrhom da se ispita i ocijeni realnost podataka iskazanih u financijskim izvještajima koji prikazuju cjelokupno poslovanje poduzeća i za koje je odgovoran management poduzeća. Cilj je stoga ispitati vjerodostojnost podataka primjenjujući određene standarde i na osnovu toga iskazati mišljenje o realnosti i objektivnosti financijskih izvještaja. Zaključuje se stoga da su svrha i cilj revizije isti - promatrajući s aspekta vlasnika. U svom postupku revizor se u pravilu oslanja na po-

⁷⁶⁾ Spicer's Practical Auditing, op.cit. pod 10), str.5

datke i informacije koje pripremljene od managementa oslikavaju poslovanje poduzeća i koji predstavljaju predmet revizije. On je time, automatski uključen u ispitivanje podataka datih od strane drugih. Na osnovu njih, a uz pomoć metoda revizije, on stvara nove informacije pomoću kojih procjenjuje realnost iskazanih podataka, te konačno izražava mišljenje u izvještaju kojeg podnosi vlasnicima poduzeća.

Kao treći ključni element koji objašnjava svrhu i cilj revizora, postavlja se stručna kvalifikacija. Prvi kvalitet koji se traži od revizora je da je stručno kompetentan, jer to uključuje vještinu sakupljanja odgovarajućih podataka i razumijevanje određenih mjera (računovodstveni principi i revizorski standardi) po kojima će se donositi ocjena o vjerodostojnosti podataka.

Osim stručnosti potrebne su i ostale kvalifikacije. Revizor treba da primjenjuje i određene standarde ponašanja, među kojima se ističe onaj koji govori o nepristranom pristupu poslu tj. da način na koji se planira i izvršava revizija, te izvještava o rezultatima, ne smije biti opterećen vanjskim utjecajima. Drugi "etički standardi" također obvezuju revizora da posao u cijelosti izvrši ispravno (s dužnom pažnjom).

Prikupljanje i procjenjivanje podataka, metode su revizorovog rada, jer na temelju njih revizor odgovorno daje svoje mišljenje. Ti podaci mogu biti izraženi u više oblika, npr. usmeni, dokumentacioni, fizički, a mogu doći iz različitih izvora (iz poduzeća i njegovog rukovodstva, od trećih osoba, od vlastito utvrđenih činjenica), što ima određenu težinu u smislu pouzdanog oslonca za vršenje kvalitetne revizije. Pitanje je samo kolika je ta potrebna količina podataka koja je nužna za kvalitetno donošenje mišljenja o poslovanju. Nor-

malno je da to zavisi velikim dijelom i od stručnosti kao i od kvalificiranosti revizora.

Cilj revizije je da se ispitivani podaci usklade s određenim zakonski utvrđenim standardima. Naime, sakupljeni podaci moraju biti procjenjeni po određenim standardima ili mjerilima, kako bi prezentirane informacije bile točne i objektivne. Gotovo kod svih vrsta privrednih subjekata (poduzeća) najvažniji kriterij kod izražavanja mišljenja o poslovanju je "istinitost i pravilnost" date informacije. Drugim riječima inzistira se na vjerodostojnosti podataka koji rezultiraju istinitom i pravilnom informacijom. Također dolaze do izražaja (naročito u javnim poduzećima i ustanovama) kriteriji ekonomičnosti, efikasnosti i efektivnosti⁷⁷⁾, koje revizor mora primjeniti kod davanja mišljenja o poslovanju poduzeća. U namjeri da primjene sve standarde revizori često stvaraju dodatna pravila za davanje mišljenja.

Mišljenje je i zadnji element definicije i krajnji cilj u postupku revizije. Revizorov izvještaj je sredstvo pomoću kojeg on priopćava nalaz i izvodi zaključak u vidu mišljenja, za koje je osobito zainteresiran management, jer su poslovne odluke managementa tijekom godine utjecale na kvalitetu financijskih podataka koji su bili

77) Pod "ekonomičnosti" se u ovom slučaju podrazumijeva ostvarenje rezultata odgovarajuće kvalitete uz minimum troškova. "Efikasnost" podrazumijeva težnju za osiguranjem maksimalnog outputa uz raspoloživa sredstva, a "efektivnost" se može poistovjetiti sa racionalnosti tj. težnja da se postigne željeni rezultat, uz što manje napora.

Prof. Popović obrazlaže da je pojam racionalnosti sličan pojmu efikasnosti jer se pod racionalnošću podrazumijeva težnja da se nešto postigne, a pod efikasnošću mjera određenog nivoa racionalnosti kao odnos konkretnog efekta i konkretnog ulaganja.

(Popović, Ž.: Faze procesa reprodukcije i racionalnost poslovanja poduzeća), Zbornik radova EF Rijeka br.9/1991 str.84

predmetom ispitivanja. Revizorov izvještaj može aadržavati nove informacije ili što je uobičajenije ponuditi mišljenje o kvaliteti informacija koje je posloводство pripremilo. Općenito je namjena revizora da u mišljenju protumači razliku između datih informacija o poslovanju poduzeća od strane managementa i svojih podataka usklađenih po zakonski utvrđenim kriterijima koje će dati u izvještaju.

Slijedeći navedeno može se zaključiti da svrha revizije ima širi aspekt, jer u suštini znači sigurnost odvijanja poslovnog procesa sa stanovišta gospodarstva i općenito društva u cjelini. Cilj revizije je da se poslovanje poduzeća ispita i uskladi s društvenim normama (standardima, načelima, zakonima).

Pored navedenog neposrednog cilja revizije, spominju se još posredni ciljevi⁷⁸⁾ a to su: otklanjanje pronevjera, zloupotreba i otklanjanje grešaka.

Svrha revizije osim što ima širu ulogu za društvo u cjelini, u poduzeću se ona sastoji u unapređenju i poboljšanju sistema finansijskog izvještavanja. Poslovni subjekti i management zainteresirani su za što realnije i objektivnije informacije koje im služe kao podloga za donošenje odluka i za potpunije sagledavanje rizika u poslovanju.

2.5. Vrste revizije

U suvremenoj teoriji i praksi poznato je više vrsta revizije. Najčešće se spominje podjela revizije prema mjestu organa koji obavlja reviziju ili prema položaju i statusu revizora⁷⁹⁾ na internu i

78) Priručnik Poslovi i zadaci SDKJ, Beograd, 1979. str.304

79) Priručnik Poslovi i zadaci SDKJ, ibidem, str.305

eksternu reviziju. Kada reviziju vrše vanjski stručnjaci nezavisni od poduzeća u kome se obavlja revizija, onda ona ima karakter eksterne revizije. Odnosno, kada reviziju vrše stručnjaci koji su stalno zaposleni u poduzeću onda ona ima karakter interne revizije. Osim ove osnovne razlike, u zemljama s tržišnom ekonomijom i razvijenom revizijom, naglašena je razlika odgovornosti s obzirom da je interni revizor postavljen u poduzeću od strane vrha managementa i vrši reviziju u njihovu korist što pretpostavlja da je manje samostalan u svom radu, za razliku od eksternog revizora koji je odgovoran za svoj rad korisnicima izvan poduzeća (dioničarima, ulagačima) i dužan im je podnijeti izvještaj o poslovanju. Budući da, interni revizor raspolaže sa svim podacima o rukovođenju managementa na razini svih poslovnih aktivnosti u poduzeću, eksterni revizor može u svom radu koristiti ta saznanja do kojih je došao interni revizor, ali to ne znači da se može odbaciti potreba za njim. Uobičajeno je da se interna revizija u poduzeću provodi sa stajališta reguliranja i ustanovljavanja uzroka nefunkcioniranja pojedinih operacija, uključujući i točnost niza financijskih podataka. Suvremeniji način viđenja interne revizije proširuje njenu ulogu uključujući savjetodavni i operativni pregled svih vrsta aktivnosti, što doprinosi općim ciljevima managementa, koji se sastoje u maksimaliziranju efikasnosti, odnosno racionalnosti poslovanja.

S tim u vezi interna revizija može biti različita s obzirom na oblast poslovanja koja se ispituje (računovodstveno i financijsko poslovanje, proizvodnja, nabava, prodaja i dr.). Eksterna revizija je u pravilu zakonska, a može biti i po ukazanoj potrebi tj. komercijal-

na⁸⁰⁾. Karakteristika revizije po ukazanoj potrebi je ta što se njezin zadatak i svrha određuju u posebnim okolnostima za poduzeće. Tada se ona može javiti kao revizija dijela poslovanja, cjelokupnog poslovanja kod osnivanja novog poduzeća, sanacije, likvidacije, statusnih promjena (spajanja, razdvajanja i dr.)⁸¹⁾.

Nadalje, želi se istaknuti da se u stranoj (engleskoj i američkoj) literaturi nailazi na prilično pojednostavljeno razlikovanje vrsta revizije. Primjera radi, u američkoj literaturi⁸²⁾, revizija se dijeli na osnovne tri vrste:

- reviziju financijskih izvještaja,
- reviziju primjene zakonskih propisa i standarada, te
- reviziju poslovanja.

Revizija financijskih izvještaja obuhvaća reviziju bilance (stanja), izvještaja o prihodu i ostvarenoj zaradi te promjenama u financijskim pozicijama. Cilj ovakve revizije je da se ispita usklađenost ovih izvještaja s opće prihvaćenim računovodstvenim principima. Revizija

80) *Zakonom o računovodstvu koji je donesen koncem 1992. godine, određeno je obvezatno provođenje revizije godišnjih izvještaja za veća i srednja poduzeća.*

Reviziju javnih rashoda (javnih poduzeća i ustanova koje se financiraju iz proračuna) vršiti će državna revizija osnovana pri Državnom uredu za reviziju, dok komercijalnu reviziju mogu osnivati i druge institucije i privatne pravne osobe za potrebe poduzeća. Prema konačnom tekstu Zakona o računovodstvu i Zakona o reviziji, Narodne novine Republike Hrvatske br. 90/1992.)

81) *Krajčević, F. i Cota, B. navedene vrste revizije sistematiziraju prema objektu koji se pregledava. Autori još spominju knjigovodstvenu, privrednu (reviziju cjelokupnog poslovanja), financijsku reviziju, što se može podvrstiti pod djelomičnu reviziju ili reviziju dijela poslovanja i reviziju cjelokupnog poslovanja. (Krajčević, F.: Revizija i kontrola kod konvencionalne obrade podataka, op.cit. pod 8) str.26 i Kral, V. i Cota, B: Kontrola i revizija poslovanja, SFRH, Zagreb, 1983. str.75)*

82) *Prema Meigs, Whittington, Pany, Meigs: Principles of Auditing, op. cit. pod 10), str.10*

primjene zakonskih propisa i standarada temelji se na podacima koji se mogu dokazati te na primjeni zakonskih propisa i određenih standarada koji su doneseni od ovlaštenih tijela. Jedna od tih vrsta revizije koja je najuobičajenija je revizija porezne prijave vezane za prihod ili pak revizija bankarskog poslovanja gdje se vrši revizija usklađenosti sa određenim zakonima i standardima vezanim za bankarsko poslovanje. Revizija poslovanja ispituje uglavnom neke specifične dijelove u poslovanju (npr. proizvodnju) u namjeri da istraži efikasnost i efektivnost tog izvođenja. Obično se provodi u proizvodnji, a konačan produkt ovakve revizije je izvještaj managementu koji sadrži preporuke za poboljšanje u poslovanju.

U Engleskoj se⁸³⁾, pored revizije financijskih izvještaja, revizije pravilnosti ili usklađenosti i revizije poslovanja, spominje još i:

- revizija managementa
- socijalna revizija, i
- interna i eksterna revizija.

Revizija managementa obuhvaća reviziju poslovanja managementa sa stajališta ekonomičnosti, efektivnosti i efikasnosti, a naročito se primjenjuje za ocjenu kvalitete poslovanja u javnim poduzećima i ustanovama. Ima mnogo područja gdje su standardi revizije teško primjenjivi na učinjene odluke managementa, gdje revizija često uključuje subjektivni pristup. Revizorske firme su kroz mnoge godine osigurale managementu komentare vezane za efektivnost tj. efikasnost kontrolnog

83) *Prema Spicer's Practical Auditing, op.cit. pod 10), str.9-10*

sustava kao nus produkt revizije financijskih izvještaja. Velik broj poduzeća potakao je ideju korištenja državne revizije za određene potrebe ocjenjivanja managementa vezano npr. za rukovođenje ili obrtaj kapitala.

Isto tako kao poseban vid revizije javlja se socijalna revizija koja uključuje sakupljanje i publiciranje znatnog obujma informacija vezanih za "socijalno računovodstvo" koje nisu inače upotrebljive već u vidu pojednostavljenog komentara osiguranog od strane managementa. Vidovi ove vrste revizije mogu uključivati zagađenje i ostalu zaštitu čovjekove okoline, društvene aktivnosti, politiku zapošljavanja, interes potrošača i dr. Češće se socijalna revizija izvodi grupno od strane zaposlenih u poduzeću nego imenovanjem nezavisnog revizora.

Svrha revizije je da se ispita i ocijeni cjelokupno poslovanje poduzeća. To često nije moguće izvesti u jednom vremenskom intervalu, pa se revizija može odvijati po određenim fazama. Stoga se može u zavisnosti od metode ispitivanja podijeliti reviziju na prethodnu (koja se vrši prije kraja obračunskog razdoblja) i završnu (koja se vrši nakon podnošenja obračuna). Prije početka ove dvije vrste revizije, prethodi obično faza kojom se revizor upoznaje sa poduzećem, tj. kada prikuplja određene podatke potrebne za nastavak vršenja revizije. Ta se vrsta revizije zove uvid u poslovanje ili "review". Izuzetno se revizija može vršiti u jednom vremenskom intervalu (potpuna revizija), bez prekidanja, a može biti i kontinuirana tijekom cijele godine što je karakteristika interne revizije.

Pored već istaknutih karakteristika revizije koji čine ovaj postupak neformalnim, kritičkim, stručnim ispitivanjem od strane nezavisnog organa, valja naglasiti da je postupak revizije individualni

i intelektualni, te da zahtjeva u pravilu timski rad⁸⁴⁾. U zavisnosti od obuhvata i vremena kada se revizija obavlja, može je u izuzetnim slučajevima vršiti samo jedan revizor, što je u praksi rijedi slučaj, jer su metode revizije takve da zahtjevaju angažiranje većeg broja ljudi. U pravilu se pregledava cjelokupno poslovanje poduzeća po završetku poslovne godine, što akceptirajući principe ekonomičnosti i efikasnosti u postupku revizije, zahtjeva timski rad.

Proizlazi da postoji niz vrsta revizija, u zavisnosti od kriterija koji se pri tome uzimaju. Tako se revizija može promatrati u zavisnosti od:

- organa koji je provodi (interna i eksterna revizija)
- subjekata koji je provodi (pojedinačna i timska)
- objekta koji se ispituje (revizija finansijskih izvještaja, ukupnog poslovanja, osnivanja, sanacije, likvidacije, stečaja, javnih rashoda ...)
- vremena (prethodna, završna, uvid u poslovanje, djelomična, potpuna, kontinuirana...).

Podjela na navedene vrste revizije proizlazi iz različitosti promatranja, de facto istog postupka revizije. Iako se revizija često dijeli na internu i eksternu u zavisnosti od organa koji ju provodi, ona je u suštini eksterna. Interna kontrola u pravilu je "kontrola kontrole" i zbog toga što je u funkciji managementa na može imati ono značenje koje ima eksterna revizija koju angažiraju vlasnici

⁸⁴⁾ Neki autori (Krajčević, F. i Cota, B.) dijele reviziju prema subjektu na pojedinačnu (kada jedan revizor vrši reviziju dijela poslovanja) i na komisijsku/kompleksnu (kada se pregledava cjelokupno poslovanje) (op.cit. pod 81).

(dioničari). Stoga se zanemaruje podjela prema organu, a revizija se dijeli prema objektu, subjektu i vremenu kada se provodi. Osnovna podjela je prema objektu i svodi se najčešće na reviziju financijskih izvještaja, ili ukupnog poslovanja poduzeća. Revizija po posebnom zahtjevu je rijeda i primjenjuje se u specifičnim slučajevima (sanacije, likvidacije, osnivanja i dr.). Specijalna revizija odnosi se na institucije i djelatnosti van privredne sfere. To može biti revizija banaka, revizija socijalnih programa, revizija naplate budžetskih prihoda i dr. Podjela revizije s aspekta subjekta svodi se najčešće na kompleksnu reviziju koja se obavlja timski, jer su metode i tehnike revizije takve da zahtjevaju angažiranje najmanje tri člana. Međutim, nije isključeno a kod nekih specifičnih vrsta revizije ne bude angažiran jedan revizor, pa se revizija može promatrati kao pojedinačna.

S aspekta vremena revizija se uglavnom provodi kroz prethodni i završni postupak, kako bi se zaokružila cjelina postupka, međutim, u specifičnim okolnostima može biti povremena i djelomična, odnosno kontinuirana (tijekom cijele godine).

Kako bilo, cilj ovog sažetog prikaza vrsta revizije je da se istakne sveobuhvatnost i složenost revizorskog ispitivanja, koje implicite nameće potrebu analiziranja i ustvrđivanja kriterija za sistematizaciju pojedinih vrsta revizije.

2.6. Pretpostavke revizije

2.6.1. Međuzavisnost eksterne i interne revizije

Postojanje kvalitetne interne revizije u poduzeću vrlo je značajno za eksternu reviziju. To iz razloga što je predmet ispitiva-

nja eksterne revizije, pored ostalog, i ispitivanje funkcioniranja sistema internih kontrola poduzeća koje djeluju u okviru odvijanja tekućeg poslovnog procesa.

No, prije nego se utvrdi značaj interne revizije, naspram eksternog oblika nadzora, potrebno je osvrnuti se na čitav sustav internog nadzora⁸⁵⁾. Sustav internog nadzora obuhvaća sve one mjere koje poduzeće procjenjuje s ciljem "očuvanja imovine, unapređenja urednosti i pouzdanosti računovodstvene i elektroničke obrade podataka, osiguranja provođenja mjera poslovne politike poduzeća⁸⁶⁾. Iz ovoga se da zaključiti da je interni nadzor mnogo širi pojam, te da on u sebi uključuje cijeli sustav kontrola, od onih u fazi proizvodnje, nabave, prodaje i dr., pa sve do financijskih kontrola, a u cilju optimalnosti izvođenja pojedinih postupaka, kao i osiguranja zaštite i sigurnosti imovine, te točnosti i pouzdanosti informacija o poslovanju.

Zato se može govoriti o internoj kontroli kao nizu mjera i postupaka koje su već ugrađene u poslovni proces i predstavljaju najmasovniji oblik internog nadzora. Interna revizija, u suštini pred-

85) *Prema Nacrtu računovodstvenih standarada, sistem internog nadzora čine "postupci, metode i tehnike koje privredni subjekti koriste da bi osigurali:*

- a) *dosljednu primjenu poslovne politike, plana i ostalih odluka posloводства, zakonskih propisa i drugih relevantnih kriterija*
- b) *pouzdana računovodstvene informacije*
- c) *ekonomičnost i efikasnost korištenja svih resursa, te ukupnu poslovnu uspješnost".*

(Nacrt jugoslavenskih računovodstvenih standarada, časopis Knjigovodstvo 8-9/91, str.565)

86) *Meigs, W.B.: Principes of Auditing, Richard B. Irwing, Inc. Homewood, Illinois, 1953, str.54, citirano prema prof.dr.R.Kovačević: Ciljevi i sadržaj interne kontrole i revizije, Savjetovanje SRRH na temu Razvoj i aktualni problemi financijskog poslovanja i računovodstva poduzeća. Sibenik, 1990. str.190. Ostale definicije date su u uvodnom dijelu rada.*

stavlja sustav internog nadzora, jer je postavljena je od strane managementa koga obavještava o primjerenosti internih kontrola, efikasnosti rada svakog pojedinog dijela poduzeća, kao i o kvaliteti i efikasnosti računovodstvene funkcije, koja treba da na objektivan i točan način utvrdi poslovni rezultat i financijsku situaciju u poduzeću.

Obzirom da je cilj eksterne revizije da objektivno i realno sagleda materijalno-financijski i ekonomski položaj poduzeća, kroz sustav internih kontrola, to je efikasnost interne revizije koja se sastoji u njezinom kritičkom ispitivanju i ocjenjivanju ispravnosti poslovanja poduzeća, od važnosti za objektivno sagledavanje i izražavanje mišljenja o poslovanju od strane eksterne revizije. U okviru svoje djelatnosti interna revizija preuzima na sebe određenu konzultantsku ulogu na svim razinama poduzeća i odgovornost za date prijedloge.

Nameće se problem, koliko se eksterna revizija može pouzdati u podatke interne revizije, obzirom da su oni rezultat poslovne politike koju provodi management, i koliko detaljno provjeravati te podatke. U svakom slučaju eksterna revizija se mora više kritički osvrnuti i stvoriti mišljenje o ispravnosti rada interne revizije. Da bi rezultati interne revizije bili djelotvorniji ona mora biti angažirana kao nezavisna funkcija u poduzeću, jer njen autoritet i efikasnost zavise od osobe kojoj je u hijerarhijskoj strukturi poduzeća potčinjena⁸⁷⁾.

87) *Ispitivanja u Engleskoj pokazala su da je interna revizija potčinjena svega za 17,7% najužem rukovodstvu, a najvećim dijelom sa 62,4% financijskom direktoru, ili rukovodiocu računovodstva, čije poslovanje treba da ocjenjuje. Ovakav odnos suprotan je teoretskim shvaćanjima o nezavisnosti interne revizije i isključive odgovornosti najvišem rukovodstvu. (podaci uzeti prema Vitorović, B.: Neka pitanja dostignutog razvoja interne revizije u Engleskoj, članak u časopisu Knjigovodstvo br. 4/90, str.523)*

Analogno tome, pouzdanost u te podatke od strane eksterne revizije bila bi veća što bi doprinjelo njenoj većoj efikasnosti.

Moglo bi se zaključiti, da se interna i eksterna revizija međusobno ne isključuju nego dapače nadopunjuju. Obzirom da primjenjuju iste standarde tj. metode i tehnike, morale bi biti na približno istoj profesionalnoj razini, što podrazumjeva da je interna revizija stručno nezavisna u svom radu. Za razliku od eksterne revizije, koja kao nezavisna institucija treba da uvjeri verificiranjem financijskih izvještaja vlasnike kapitala, radnike i poslovne partnere u pravilnost vođenja poslovne politike od strane managementa, interna revizija kojoj to nije cilj, treba biti upravo od pomoći da se ta politika i ostvari, tj. ona mora biti potpora managementu kako bi što efikasnije upravljao poslovanjem poduzeća.

2.6.2. Institucionalni preduvjeti

Revizija kao specifičan oblik nadzora dostigla je vrlo veliki stupanj razvoja. Nema potrebe raspravljati o tome da li je ona potrebna ili ne, već kako je dalje razvijati i unapređivati da što uspješnije ostvari svoj cilj.

Također ne treba posebno dokazivati da su sve zemlje sa razvijenom revizijom donijele odgovarajuće zakonske propise koji reguliraju sva bitna pitanja od kojih zavisi uspješno funkcioniranje revizije u praksi. Profesionalne revizijske ustanove u svojim propisima predviđaju osnovna pitanja koja se odnose na obavljanje revizije. Paralelno s tim zakonskim propisima (obično je to Zakon o poduzeću)

propisano je koja su poduzeća obvezna sprovoditi reviziju⁸⁸⁾.

Obzirom da se Velika Britanija smatra kolijevkom suvremene revizije nije na odmet osvrnuti se na organizaciju revizorskih profesionalnih institucija. Instituti za računovodstvo ostali su i dalje tradicionalne profesionalne organizacije⁸⁹⁾. Obveza je da revizori budu članovi ili Udruženja ovlaštenih računovođa ili Instituta ovlaštenih revizora. Djelatnost ovih institucija obuhvaća sve profesionalne i stručno-obrazovne poslove revizora. Ove institucije su nosioci obavljanja nezavisne revizije u Velikoj Britaniji jer se ta profesija obavlja u skladu sa zakonskim propisima i načelima revizorske profesije.

Sve profesionalne institucije imaju za cilj utvrđivanje na visokom stupnju uočenih ispitanih etičkih standarada koji su dopušteni od strane ostalih članova institucije. Predmet tih standarada je slijedeći⁹⁰⁾:

1. Kandidati za primanje u profesionalnu instituciju moraju imati visoku razinu stručnog obrazovanja
2. Predloženi kandidati za primanje u instituciju moraju biti registrirani kao članovi istraživači i moraju ući u odgovarajući posao

88) Obično je to Zakon o poduzeću (u Engleskoj Company Act) koji gotovo u svim zemljama propisuje kao obvezu reviziju dioničkih društava s ograničenim jamstvom, banaka, osiguravajućih društava, te drugih javnih poduzeća.

89) Danas u Velikoj Britaniji ima nekoliko različitih instituta od kojih je najznačajniji The Institut of Chartered Accountants in England and Wales (Institut ovlaštenih revizora Engleske i Velsa).

90) Prema Cosserat, G.: *ibidem*, str.10

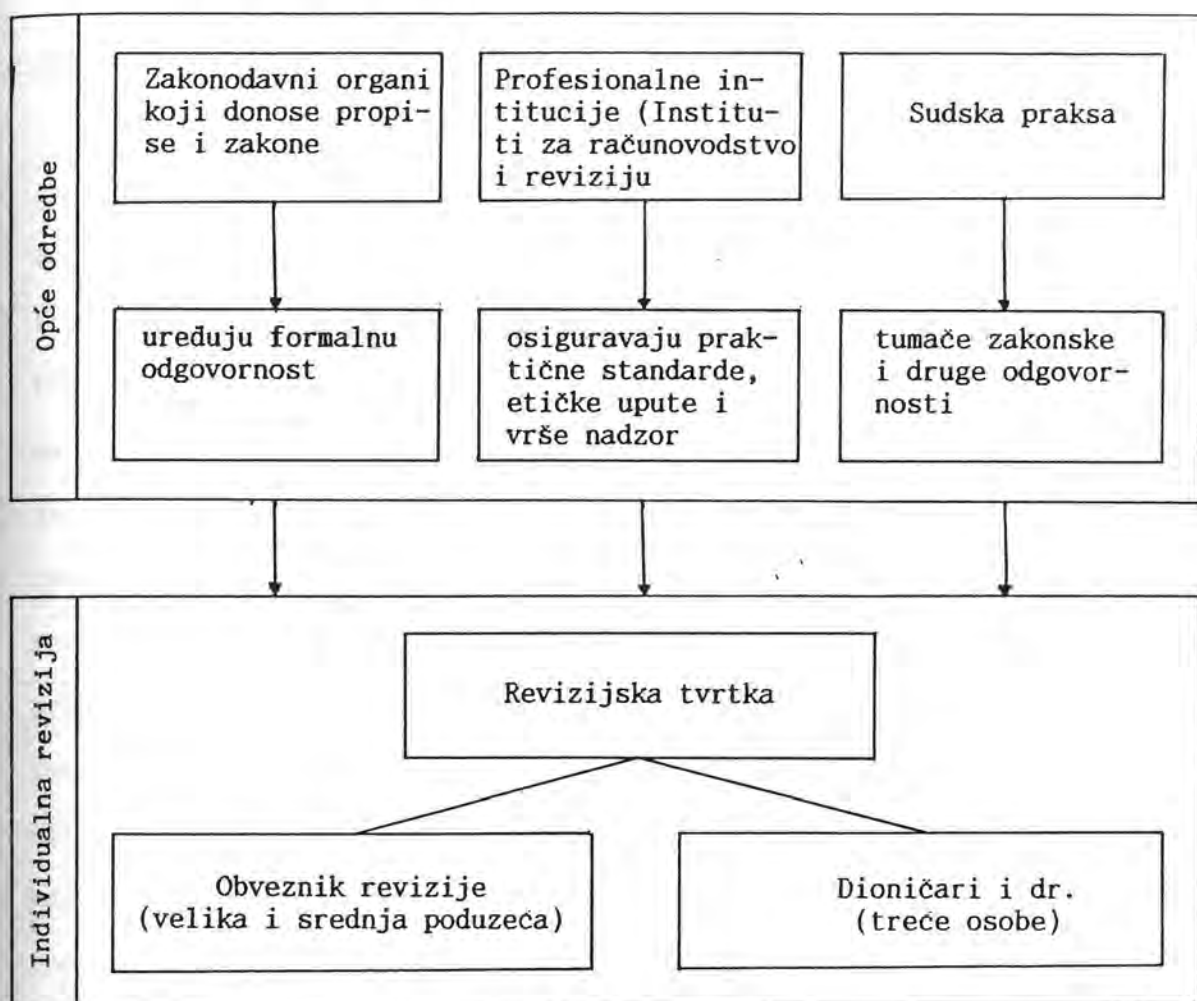
pod vodstvom jednog od člana instituta koji će jamčiti vezano za njegovo praktično iskustvo na svim područjima njegova profesionalnog posla

3. Članovi moraju proći niz ispita, pokrivajući tako sve aspekte istraživačkog rada na polju revizije
4. Institut donosi etičke i tehničke standarde, čije udovoljavanje je uvijet za stabilnost u članstvu institucije
5. Žalbe protiv članova se ispituju i institucija ima pravo poduzeti disciplinsku mjeru protiv članova, uključujući ograničenje njihovog članstva u instituciji.

I ostale zemlje koje imaju dugogodišnje iskustvo na poslovima revizije imaju određene institucije kao Komore i razne institute⁹¹⁾ čiji je zadatak da vrše stručne poslove, čuvaju profesionalne odlike revizora, podstiču stručno osposobljavanje, brinu se o izvršavanju njihovih profesionalnih obveza, te s tim u vezi i vrše nadzor nad njihovim radom.

⁹¹⁾ U Njemačkoj i drugim zemljama njemačkog govornog područja egzistiraju Komore privrednih ispitivača tj. revizora, te Institut za reviziju koji je isključivo nadležan za stručne poslove. U SAD, Kanadi, Japanu nisu organizirane Komore, već Instituti za računovodstvo. U Italiji - CONSOB (Nacionalna komisija za društva i burze)

Slika 1: Revizijsko okruženje

Izvor: Spicer's, op.cit. pod 12), str.15

Također, članice EEZ-a obvezatne su u skladu sa Osmom direktivom⁹²⁾ uskladiti sva svoja pravila vezana za ovlaštenja revizora. Suština direktivne sastoji se u propisivanju određene razine stručnosti i potrebnog teoretskog znanja te radnog iskustva kojeg kandidat za revizora treba imati.

⁹²⁾ VIII Direktiva u primjeni je od 1.01.1990. godine i obvezuje sve članove da usklade rad revizora sa profesionalnim načelima. Više o tome vidjeti u članku Koletnika, F.: *Evropska pravila o reviziji i mogućnosti njihove primjene u Jugoslaviji*, Knjigovodstvo br.1090, str.750

Vezano za osnivanje revizorskih firmi, praksa zapadnih zemalja omogućava da one budu veličine od jedne osobe do multinacionalnih organizacija⁹³⁾ koje uključuju tisuće stručnjaka i partnera.

Nema sumnje da je potreba za osnivanjem revizorskih institucija i kod nas nužna. S tim u vezi naši zakonski propisi⁹⁴⁾ učinili su već prve korake u tome. Naime, procesi vezani za privatizaciju i tržišni način privređivanja nametnuli su potrebu za istovremenim usklađivanjem i zakonskih propisa iz domene gospodarskih i pravnih odnosa. S tim u vezi postoji i potreba za donošenjem zakona o reviziji koji mora biti usklađen sa Osmom direktivom Europske ekonomske zajednice, kao i sa zakonskim rješenjima u zemljama sa suvremenom revizijom. U radnoj verziji poslovi revizije uređuju se naknadno općeprihvaćenim revizijskim standardima na visoko profesionalnoj osnovi. Također se utvrđuje i obveza osnivanja Instituta za reviziju, a u cilju usavršavanja i unapređenja revizije i računovodstva pravnih osoba, te osposobljavanja kadrova za vršenje ove djelatnosti. U okviru procesa prilagođavanja visoko razvijenim zemljama, nametnula se je i potreba mjenjaanja odnosa u državno - gospodarskom i javno - financij-

93) *Prihodi ovih revizorskih organizacija prelaze bilijun funti. U svijetu je poznata multinacionalna organizacija "Big 8" (čine je revizorske organizacije Arthur Anderson, Artur Young, Coopers & Lybrand, Deloitte Haskins & Sells, Ernst & Whinney, Peat Marwich Mc Lintoch, Prince Waterhouse i Touche Ross). Ove firme drže preko 80% poduzeća u Velikoj Britaniji (1989. godine vršili su reviziju kod 767 od ukupno 1000 firmi obvezatnih za vršenje revizije. U Engleskoj primjerice ima nekoliko tisuća revizorskih firmi.).*

94) *Zakon o računovodstvu propisuje reviziju obveznu za srednja i velika poduzeća te javna poduzeća. Zakonom o SDK predviđena je revizija javnih rashoda, te komercijalna revizija (NN 53/91 čl.69 do 76), dok se u prijedlogu Nacrta Zakona o državnom uredu za reviziju uređuje obavljanje poslova revizije javnih rashoda i javnih poduzeća u Republici Hrvatskoj. (prema radnom tekstu izrađenom 16.9.92. u SDK Hrvatske)*

skom sektoru. Naime, postavilo se je i pitanje organizacije i unapređenja javne odgovornosti za formiranje i trošenje državnih sredstava preko Vladinih i drugih državnih institucija. Zbog toga kao i u ostalim razvijenim i demokratskim zemljama postoji potreba za zakonski propisanom obvezom vršenja revizije javnih rashoda i javnih poduzeća. Time bi se osigurao neovisan stručni uvid s aspekta namjenskog korištenja sredstava, ekonomičnosti i efikasnosti poslovanja pravnih osoba, kao i revizija efekata ostvarivanja programski utvrđenih ciljeva određenih pravnih osoba. Drugim riječima, konstituiranjem stručne i nepristrane institucije (Državni ured za reviziju) omogućilo bi se ispitivanje i ocjenjivanje realnosti i objektivnosti raspolaganja državnim kapitalom i ostalim financijskim sredstvima za javne namjene.

Uporedo s konstituiranjem određenih institucija, te donošenjem zakona koji reguliraju funkcioniranje revizorske djelatnosti, nužno je donijeti hrvatske računovodstvene standarde usklađene s međunarodnim računovodstvenim standardima, a koji bi davali smjernice za postupanje u vođenju računovodstvene politike. Računovodstveni standardi temeljne su pretpostavke za donošenje revizijskih standarda, te smjernice i upute za provođenje postupka revizije.

2.7. Problematika metoda i tehnika revizije

2.7.1. Metode revizije

Kad se za "metodu" kaže da je to "smišljeni, planski postupak za postignuće nekog cilja na nekom praktičnom ili teoretskom pod-

ručju⁹⁵⁾, ukazuje se zapravo na činjenicu da je metoda tijesno povezana sa predmetom istraživanja. Iz toga slijedi da su i metode revizije proizašle iz objekta i predmeta istraživanja na području revizije, kao i iz sadržaja ostalih ekonomskih disciplina koje su uže ili šire povezane s revizijom.

Izbor metode značajan je za uspješnost obavljenog postupka revizije. Često su te metode ograničene, što zavisi od organizacijskih mogućnosti institucija koje vrše reviziju, kao i od kadrovske ekipiranosti, odnosno stručnosti revizora. Iz same prirode revizije, kao naknadnog ispitivanja poslovnih događaja, proizlazi da svaka metoda mora imati za podlogu odgovarajuću dokumentaciju. Svaka revizija je dokumentarna, te za nju vrijedi načelo "nikakva revizija bez dokumenata"⁹⁶⁾.

Pri vršenju revizije koriste se opće i specijalne metode u zavisnosti od subjekta i objekta ispitivanja. Opće metode su poznate metode i gotovo upotrebljive kod svakog istraživanja tj. one su "zajedničke za sve ili za gotovo sve znanstvene discipline"⁹⁷⁾. To su metode indukcije, dedukcije, ali i eksperimentalne metode i metode analize. Pomoću njih revizor dolazi do potrebnog zaključka o objektu revizije tj. izriče sud da li je nešto ispravno ili neispravno, odnosno da li se može ili ne može pouzdati u određene podatke do kojih je došao ispitivanjem. Značajno mjesto u radu revizora zauzima i eksperimentalna metoda koja se temelji na iskustvu tj. kada i kojim po-

95) Tintor, J.: *Uvod u ekonomsku analizu poslovanja OUR-a*, Narodne novine, Zagreb, 1983. str.137

96) Krajčević, F.: *Revizija i kontrola kod konvencionalne i automatske obrade podataka*, op.cit. pod 8), str.37

97) Popović, Ž.: *Ekonomska analiza poslovanja*, op.cit. pod 6) str.28

javama treba posvetiti veću pažnju, a sve je razvijenija što je bogatije iskustvo revizora. Metode analize (rašćlanjivanja, uspoređivanja, izolacije i eliminacije, indeksnih brojeva i dr.) još uvijek se nedovoljno koriste, premda nužni pomoci u shvaćanju revizije to zahtjevaju.

Specijalne metode ispitivanja karakteristične za nadzornu funkciju (kontrola, inspekcija) moraju se sistematizirati promatrajući ih sa više stajališta⁹⁸⁾. Pri tome je cilj sistematizacije da se postavi takva smišljenja sveobuhvatnost koja će omogućiti da se unutar sheme vrši nadopunjavanje. Kriterij za formalnu i materijalnu metodu je intenzitet ispitivanja, koji ovisi o tome da li se revizija ograničava samo na formu ili vanjski oblik te da li postoji zakonska usklađenost i računaska sveobuhvatnost između stvarnog stanja i onog izraženog u računovodstvu, tj. da li su usklađena pojedina računovodstvena načela.

Intenzivnije ispitivanje postiže se materijalnom metodom tj.

- 98) Prof.Krajčević, F. razlikuje tri grupe specijalnih metoda:
1. metode intenziteta (formalna i materijalna)
 2. metode smjera (progresivna i retrogradna)
 3. metode opsega i kontinuiteta (kontinuirana i preskočna).

Ostali autori kao npr. dr.Vitorović, formalnu i materijalnu reviziju ubrajaju u vrste revizije prema materiji ispitivanja (op.cit. pod 47) str.402), a prof.Benašić koristi prije navedenu sistematizaciju prof.Krajčevića da bi odredio vrste revizije, te reviziju dijeli prema pravcu ispitivanja na progresivno i retrogradno ispitivanje, a prema intenzitetu ispitivanja na formalnu i materijalnu reviziju (op.cit. pod 14), str.155 i 156), te prema opsegu materije ispitivanja (na nepreskočnu i preskočnu reviziju). Prof.Kovačević, R. naglašava da su najčešće spominjane metode: revizije induktivna, deduktivna, iskustvena, progresivna i retrogradna. (Kovačević, R.: Kontrola i revizija poslovanja u OUR-u, Informator, Zagreb, 1987, str.15)

Ovo govori u prilog tezi da se moraju iznaći kriteriji za sistematizaciju metoda revizije.

kada se zalazi u suštinu materije koja se ispituje⁹⁹⁾. Stoga se materijalna revizija javlja gotovo uvijek nakon formalne revizije i na taj način ja kvalitetno nadopunjuje.

Često se želi istaći koji je smjer odnosno tijek odvijanja postupka revizije tj. da li se polazi od početnih do zaključnih operacija ili obrnuto. Progresivna metoda polazi od kontrole početnih operacija, pa redom sve do završnih, čime se želi ustanoviti ispravnost ili neispravnost konačne radnje ili učinka, te utvrditi operaciju na kojoj je eventualno učinjena greška. Kod retrogradne metode redosljed je obrnut, međutim rezultati su brže vidljivi, ali površniji, jer se greške na pojedinim operacijama ne mogu prepoznati u završnoj operaciji.

U zavisnosti od količine pregledanih dokumenata i kontinuitetu u sagledavanju može se koristiti neprekidna (rijede) i preskočna metoda. Neprekidna metoda zahtjeva da revizor ispita svaki poslovni događaj i svako njegovo knjiženje, što je nemoguće jer bi to zahtjevalo znatno više vremena, što je onda u suprotnosti sa principom ekonomičnosti revizije, a nije moguće ni zbog velikog opsega materijala kojeg bi revizor trebao pregledati što bi zahtjevalo i brojčano veći tim revizora. To je moguće jedino u slučajevima gdje je opseg materije

⁹⁹⁾ *Primjera radi zalihe materijala mogu biti uskladištene po količini i po vrijednosti tj. sa skladišnom i evidencijom materijala, međutim materijalnom metodom revizor će dalje ispitivati po kojoj cijeni je materijal ušao u skladište, a po kojoj cijeni je izašao sa skladišta, tj. koja metoda procjene (FIFO, LIFO, HIFO je upotrebljena, što može djelovati na realnost i objektivnost finansijskog rezultata. Slično je i kod amortizacije, gdje se formalnom metodom ispituje da li se amortizacija obračunava prema propisima, tj. da li je pravilno određena osnovica, stopa i rok, dok se materijalnom metodom ispituje da li se politikom i obračunom amortizacije osigurava zamjena osnovnog sredstva zbog njegove fizičke i tehničke dotrajalosti (o.p.N.V.)*

koja se ispituje mali (s malo dokumenata) i gdje je razdoblje koje se obuhvaća ispitivanjem kratko (temeljnice jednog dana, tjedna ili mjesечно), ili znači tamo gdje su poslovne promjene rijetke pa se može obuhvatiti i veće vremensko razdoblje.

Stoga se najčešće koristi preskočna metoda koja je postala prijeko potrebna i kao takva je i priznata. Princip materijalnosti koji zahtjeva od revizora da u svom postupku počinje ispitivanje sa materijalno značajnim stavkama, koristeći se retrogradnom metodom, zahtjevati će primjenu i neprekidne i preskočne metode. To potvrđuje mišljenje da je dobro primjeniti jednu i drugu metodu u zavisnosti od efekta revizije i vremena i mogućnosti pravilnog ocjenjivanja poslovanja poduzeća.

2.7.2. Organizacijski i tehnološki pristup reviziji

Ocjenu realnosti i objektivnosti poslovanja poduzeća, prikazano kroz financijske izvještaje i druge podatke, moguće je dati ispitivanjem odgovarajuće dokumentacije, promatranjem određenih zakonskih propisa i poznavanjem organizacije rada i radnih procesa. Drugim riječima potrebni su određeni instrumenti¹⁰⁰⁾ preko kojih bi se posao revizije mogao kvalitetno i uspješno obaviti.

Od revizora se u postupku revizije očekuje prvenstveno da ispita funkcioniranje knjigovodstva, kako bi se mogao sa sigurnošću pouzdati u podatke. Nadalje, revizor mora sistemom uzorka provjeriti računovodstveni postupak da bi mogao procijeniti prikladnost knji-

¹⁰⁰⁾ Prof. Kovačević, navodi kao najvažnije instrumente kontrole i revizije: knjigovodstvo, operative i ostale evidencije, plan, zakonske propise, opće akte, razne sporazume i dogovore i organizaciju rada i radnih procesa.
(Kovačević, R.: op.cit. pod 98), str.16)

govodstvenih podataka. Prema tome, u okviru računovodstvene funkcije u poduzeću, revizor mora pomoću određenih metoda izabrati dokumente koje će pregledati, ispitati i povezati međusobno, izvršiti određena uspoređivanja i kontrole te provjere s naturalnim veličinama, kako bi mogao procijeniti da li sistem računovodstvene kontrole funkcionira¹⁰¹⁾.

Međutim navedeni postupci ne mogu se provoditi stihijski, već su za to potrebne odgovarajuće pripreme tj. potrebno je izvršiti plan pristupa vršenja eksterne revizije.

U zavisnosti da li se revizija obavlja u poduzeću prvi puta ili je već bila vršena revizija, planirati će se vrijeme i potreban broj revizora, tj. tim revizije¹⁰²⁾. Uvažavajući načelo racionalnosti u postupku revizije pored vremena potrebno je prvenstveno planirati opseg materije koja će biti predmetom ispitivanja, kao i kontrolu kvalitete i pravilnosti provođenja postupka.

Planiranje je jedan od najvažnijih aspekata u postupku revizije, koje omogućava revizoru da postupak revizije provede efikasno, temeljeći plan na poznavanju poslovanja poduzeća i sistemu internih kontrola u poduzeću. Planirati reviziju znači u stvari utvrditi strategiju tj. način i obujam ispitivanja. U fazi planiranja, revizor treba sakupiti i analizirati dovoljno podataka kako bi mu oni omogućili da izrazi svoje mišljenje o financijskim izvještajima, a time i o kvaliteti cjelokupnog poslovanja.

¹⁰¹⁾ Prof.Krajčević, smatra da je podloga revizije računovodstvena dokumentacija, pa se tehnika takve revizije koja se naziva dokumentarna sastoji od: računskog ispitivanja, računskog sravnavanja ispitivanja temeljnica i ispitivanja urednosti knjigovodstva (Krajčević, F.: op.cit. pod 8), str.116)

¹⁰²⁾ U tim revizije ulazi obavezno: rukovoditelj revizije, rukovoditelj tima i članovi tima (revizor i mladi revizor). Rukovodilac revizije provjerava rad tima revizije u cjelini.

Postupak revizije utvrđen planom može se sprovesti u nekoliko faza¹⁰³⁾. U prvoj fazi se obično proučava i upoznaje s poslovanjem poduzeća, odnosno proširuje se već stručno znanje (ukoliko je već bila vršena revizija). Ova faza omogućuje revizoru da dođe do određenih saznanja o vrsti poslovanja, određenim specifičnostima, poteškoćama i rizicima u poslovanju, organizacijskoj strukturi, informacijskom sistemu managementa, njihovim ciljevima i politici razvoja poslovanja i dr. Sve to omogućuje revizoru da upozna područja visokog rizika gdje će morati biti koncentrirana snaga revizije, da procijeni mogućnosti za upotrebu analitičkih postupaka, te da bolje razumije sustav internih kontrola.

¹⁰³⁾ *Kod vršenja revizije godišnjeg obračuna poznate su tri faze:*

- 1. prethodna koja se obavlja u tekućoj godini za koju se vrši revizija*
- 2. uvid u postupak inventarizacije imovine*
- 3. i završna (nakon podnošenja godišnjeg obračuna)*

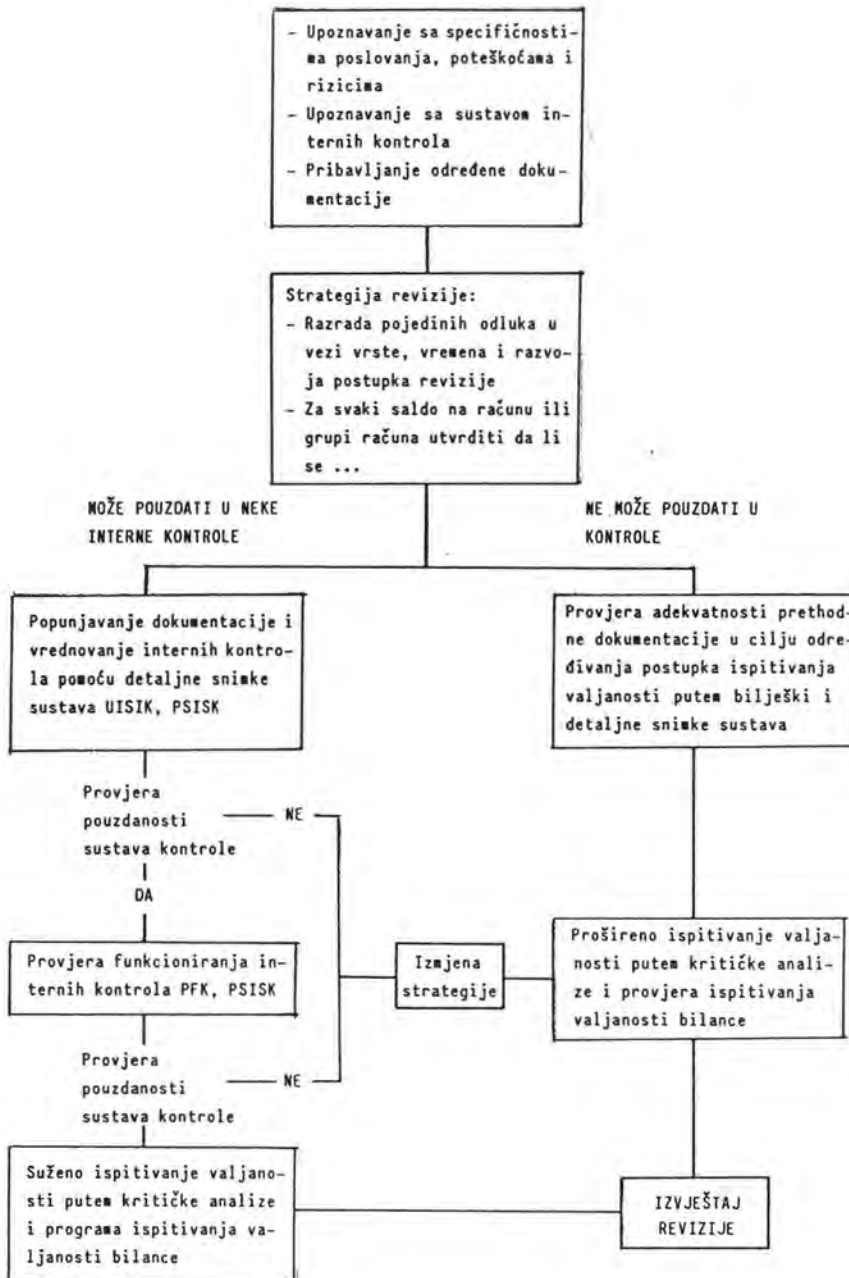
Kada zbog vremena nije moguće sprovesti reviziju, vrši se skraćeni postupak tj. uvid u poslovanje (review) koji prethodi reviziji. U svakoj od ovih faza postoji niz predfaza koje su sastavni dio plana postupka revizije.

(o.p.N.V. na osnovu internog materijala korištenog u obuci za reviziju).

U engleskoj literaturi susreću se slijedeće faze:

- 1. pribavljanje ili osuvremenjivanje revizorovog znanja o poslovanju i djelatnosti poduzeća*
 - 2. procjenjivanje revizorovog rizika i materijalnosti (rizik - koliko pouzdane financijske izvještaje želi revizor, bez pogrešaka; materijalnost - koliko precizan revizor želi biti)*
 - 3. upoznavanje ili osuvremenjivanje revizorovog poimanja o sustavu internih kontrola*
 - 4. izvršavanje prethodnih analitičkih postupaka (komparacija između zabilježenih podataka i revizorovih)*
 - 5. korištenje stručnjaka u okviru ostalog sadržaja plana (procjenitelji)*
 - 6. razvijanje strategije (detaljno razrađene pojedine odluke u vezi vrste, vremena i razvoja postupka revizije)*
 - 7. plan rada (raspored rada i određivanje tima)*
 - 8. priopćavanje i dokumentiranje planiranih odluka (radni papiri)*
 - 9. pripremanje i osuvremenjivanje revizorskih programa (kompjuter)*
- (Spicer's Practical Auditing, op.cit. pod 10), str.70)*

Slika 2: Metodologija globalnog pristupa reviziji

Tumačenje:

UISIK = Upitnik o internom sustavu računovodstvenih kontrola

PSISK = Pregled slabosti internog sustava kontrole

PFK = Program i pregled provjere funkcioniranja internih kontrola

Izvor: Modifikacija autora prema internom materijalu SDK za obuku revizora.

Za reviziju je posebno značajno postojanje kontrole u poduzeću, pa se vezi revizija-kontrola posvećuje posebna pažnja. Kod toga se ne misli na postojanje posebne službe unutar poduzeća koja ispituje i kontrolira dio ili cijelo poslovanje, već u kontekstu revizije navedeni pojam ima šire značenje. Naime, pod sustavom internih kontrola podrazumijeva se ukupna organizacija i funkcioniranje poslovnog sustava koji treba biti uspostavljen na način da se poslovanje obavlja u skladu s utvrđenom poslovnom politikom i odgovarajućom zakonskom regulativom.

Snimanje sustava internih kontrola stoga je od posebne važnosti u postupku revizije. Već je kod upoznavanja sa poslovanjem poduzeća revizor pribavio određene podatke iz odgovarajućih računovodstvenih evidencija, upoznao se sa kontrolnim postupcima koji su potrebni za uspješno vođenje sustava računovodstva i interne kontrole, te sa određenim pokazateljima poslovanja.

Sustav internih kontrola obuhvaća cjelokupan sustav kontrola, financijskih i drugih¹⁰⁴⁾ ustanovljenih od strane managementa, pa se može govoriti o sustavu internog nadzora. Međutim za revizora su važne interne računovodstvene kontrole koje utječu na pouzdanost računovodstvenih evidencija i očuvanje sredstava. Prema tome cilj internih računovodstvenih kontrola je da osiguraju neprekidno pravilnu (točnu i pouzdanu) obradu podataka, te da umanje rizik pojave financijskih gubitaka uslijed pronevjere ili greške.

¹⁰⁴⁾ *Ove se kontrole nazivaju i kontrole poslovanja ili managementa, a osiguravaju ostvarenje ciljeva poslovanja, povećavaju efikasnost, umanjuju poslovni rizik i osiguravaju pravilne i pouzdane financijske informacije. (o.p.N.V.)*

Ispitivanjem, snimanjem, provjerom i ocjenom kvalitete i funkcioniranja internog sustava računovodstvenih kontrola¹⁰⁵⁾ dolazi se do saznanja o pouzdanosti i točnosti te objektivnosti cijelog računovodstvenog sustava i sustava internog nadzora u poduzeću. U uvjetima automatske obrade podataka, bez kojih je danas nezamisliv sustav funkcioniranja računovodstva, postupak revizije se također svodi na ispitivanje i provjeravanje sigurnosti elektronskog računala, kontrolu točnosti potpunosti ulaza i obrade podataka, ispitivanje i provjeravanje sustava ugrađenih kontrola i kontrolnih postupaka.

U završnoj fazi postupka revizije, pregledavaju se i provjeravaju te verificiraju pozicije u bilanci stanja i bilanci uspjeha, te se usaglašava sa knjigovodstvenim stanjem. Sve to usklađuje se sa odgovarajućim računovodstvenim načelima i standardima revizije, kako bi se mogao izraditi izvještaj o obavljenom postupku revizije koji se podnosi managementu i vlasnicima uz odgovarajuće mišljenje.

105) Računovodstvene kontrole u internom sustavu se sastoje od osnovnih kontrola koje obuhvaćaju:

- provjeru obuhvatnosti poslovnih promjena
- povezivanje, provjera ili uspoređivanje dokumenata tj. brojeva
- kontrolu zbrojeva i obračuna
- kontrolu nad grupom poslovnih promjena (sintetički računi, odobravanje, uparivanje)
- provjeru evidentiranja promjena u naturalnim veličinama,

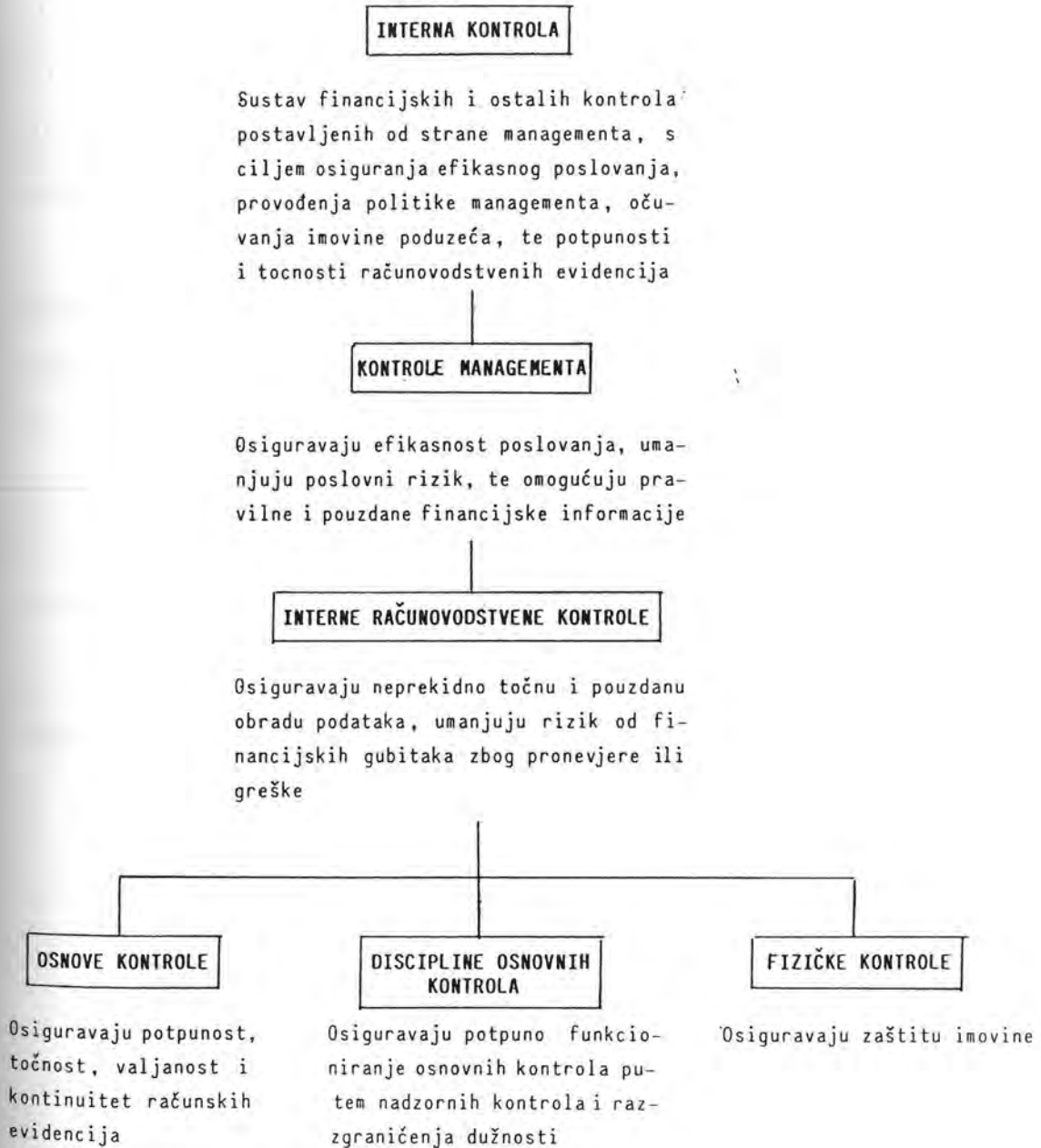
i od disciplina osnovnih kontrola koje uključuju:

- nadzorne kontrole (odobravanje dokumenata, preglede odgovornih radnika)
- razgraničenje dužnosti (definiranje podjele odgovornosti između odjela, grupe, pojedinaca),

te od fizičkih kontrola (samo ovlašteni radnici).

(prema materijalu SDK - za obuku radnika revizije)

Slika 3: Sustav internog nadzora

Izvor: Autor prema internim materijalima SDK

2.8. Revizija i računovodstvena načela i standardi

Da bi u svojoj završnoj fazi u postupku revizije moglo biti doneseno stručno mišljenje o realnosti i objektivnosti materijalno - finansijskog poslovanja poduzeća, promatrano kroz finansijske izvještaje i druge finansijske podatke, revizori moraju koristiti određena računovodstvena načela i standarde¹⁰⁶⁾.

Već kod utvrđivanja strategije izvođenja postupka revizije naglašeno je značenje internih računovodstvenih kontrola u poduzeću. Ispitujući, snimajući, provjeravajući i ocjenjujući karakter internog sustava (računovodstvene kontrole), revizor provjerava i formalnom metodom primjenu važećih računovodstvenih načela i standarda.

Računovodstvena načela utvrđuju koncepciju računovodstva, razrađuju njegove osnovne karakteristike i formuliraju osnovu za raču-

¹⁰⁶⁾ U računovodstvenoj teoriji i praksi nailazi se na mnoštvo pojmova (načela, principi, postulati, standardi) koje je potrebno pojasniti.

Računovodstvena načela (ili engl.principles) ili iskustvena pravila ponašanja, podijeljena su prema AICPA (American Institute of Certified Public Accountants) na četiri razine:

- 1. postulate (osnova za formuliranje ostalih načela)*
- 2. načela (usvojeni bazični postulat)*
- 3. pravila (osnova za primjenu usvojenih postulata i načela)*
- 4. publicirani izvještaji (istraživanja).*

(Grady, P: Inventory of Generally Accepted Accounting Principles for Business Enterprises Accounting Research Study, No.7, AICPA, New York, 1965, str.4, prema Spremić, I.: Računovodstvena načela i standardi). Savjetovanje SRFRH na temu Razvoj i aktualni problemi finansijskog poslovanja i računovodstva poduzeća, Šibenik, 1990. str.177.

Računovodstveni standardi predstavljaju razradu računovodstvenih načela... Kodeks - sistematizirano opće prihvaćeno pravilo. (Turk, I. i Petrović, M.: Kodeks računovodstvenih načela, Savez RFRJ, Beograd, 1989, str.9)

novodstvenu politiku¹⁰⁷⁾. Svako poduzeće u skladu sa svojim ciljevima i interesima provodi svoje računovodstvene politike koje moraju uvažavati računovodstvena načela i standarde. U cilju pobližeg definiranja koncepcije i karakteristika računovodstva, načela su sistematizirana u više skupina¹⁰⁸⁾.

Za primjenu računovodstvenih načela usvojene su računovodstvene pretpostavke¹⁰⁹⁾ koje se odnose na kontinuitet poslovanja, dosljednost ili konzistentnost, te na razgraničenje ili priznavanje ekonomskih promjena u momentu nastanka (sistem fakturirane realizacije).

Pored toga pri izboru i primjeni računovodstvenih politika i izradi iskaza i izvještaja, revizor će također obratiti pažnju na primjenu određenih načela tj. opreznosti, prevage suštine nad formom i materijalnosti. Obzirom da je poslovanje puno neizvjesnosti i rizika, to su zahtjevi na poslovođstvu poduzeća (managementu) da se pridržava kriterija opreznosti sve veći. Prvi kriterij - opreznosti dopušta da

107) *Prema Kodeksu računovodstvena politika se odnosi na računovodstveni sadržaj ekonomskih kategorija, njihovo izkazivanje i interpretiranje. (Kodeks računovodstvenih načela, ibidem str.9) ili prema MRS1 stav 8 - Računovodstvena politika obuhvaća principe, osnove, konvencije, pravila i postupke koje je rukovodstvo usvojilo prilikom sastavljanja i prezentiranja financijskih izvještaja.*

108) *Prema Kodeksu računovodstvena načela su razvrstana u slijedeće grupe:*

1. *polazna računovodstvena načela*
 2. *načela o računovodstvenom iskazivanju ekonomskih kategorija*
 3. *načela o knjigovodstvu*
 4. *načela o računovodstvenom planiranju*
 5. *načela o računovodstvenom nadzoru*
 6. *načela o računovodstvenoj analizi*
 7. *načela o računovodstvenom informiranju*
 8. *načela o organizaciji računovodstvene službe*
- Kodeks računovodstvenih načela, ibidem, str.21*

109) *Prema međunarodnom računovodstvenom standardu 1 (IAS 1 - Disclosure of Accounting Policies, IASC 1975.)*

se radije smanjuju periodični rezultati nego povećavaju, a to se postiže na način da se rashodi odmjeravaju na više a prihodi na niže. Drugim riječima, nedopustivo je anticipiranje bilo kakvog dobitka, dok je istovremeno preporučljivo objektiviziranje pretpostavljenog gubitka.

Drugi kriterij naglašava potrebu da se poslovne promjene i drugi poslovni događaji obuhvaćaju i prezentiraju u skladu sa njihovom trenutnom finansijskom prirodom, a ne samo u skladu sa zakonskom formom. Znači nužno je pridržavanje knjigovodstvenih načela i principa ali uz lučenje bitnog od nebitnog tj. forme.

Treći kriterij naglašava materijalni značaj tj. da se u računovodstvenom izvještaju mora posvetiti dužna pažnja svakoj značajnijoj materijalnoj stavci. To je ujedno i jedan od osnovnih principa u postupku revizije.

Dakle, prije nego što se primjene ostali računovodstveni standardi, potrebno je primjeniti navedene računovodstvene pretpostavke i načela.

Računovodstveni standardi¹¹⁰⁾ razrađuju računovodstvena načela u pogledu metoda obuhvaćanja i obrade računovodstvenih podataka, formiranja računovodstvenih informacija, kao i prezentiranja i čuvanja računovodstvenih podataka i informacija. Puni značaj ovi standardi dobivaju prilikom sastavljanja i objavljivanja finansijskih izvještaja koji su predmet ispitivanja revizije.

¹¹⁰⁾ Ove standarde proglašava i objavljuje Komitet za međunarodne računovodstvene standarde osnovan 1973. u Londonu u kojeg je učlanjeno preko 100 profesionalnih organizacija iz oblasti računovodstva iz oko 60 zemalja svijeta. (Prema Grady, p.: op.cit. pod 106)

3. STANDARDI KAO OSNOVA REVIZIJE

3.1. Opći osvrt

Profesionalne revizorske institucije vrlo rano su došle do saznanja da je potrebno ujednačiti metode i tehnike ispitivanja koje su primjenjivale revizorske firme. Verificirani računovodstveni izvještaji i općenito mišljenje o poslovanju poduzeća ne bi imalo stručnu ni informacijsku podlogu, ako se ne bi oslanjali na opće prihvaćene metodološke postupke. U cilju unificiranja postupaka¹¹¹⁾, profesionalne revizorske institucije su u početku davale mišljenja i tumačenja određenih pojmova i postupaka kojim su revizorima olakšavali postupak provođenja revizije. Kasnije se pokazalo vrlo korisnim da se izdaju uputstva kojima su preciznije bili određeni svi bitniji metodološki postupci. Stvoreni su tako temelji za formiranje revizorskih standarda u pojedinim zemljama¹¹²⁾ koje su već imale razvijenu reviziju, što je korisnicima revizije osiguralo sigurnost i veću pouzdanost u prezentirane im podatke u izvještaju.

Što su zapravo standardi¹¹³⁾? Skraćeno izraženo da li su to opće prihvaćeni metodološki postupci i radna uputstva¹¹⁴⁾, razrađena

¹¹¹⁾ *Revizorski standardi do danas nisu apsolutno unificirani (o.p.N.V.)*

¹¹²⁾ *Međunarodna federacija računovodstvenih radnika (IFAC - International Federation of Accountants) objavila je svoje standarde koje koristi veliki broj zemalja, na način da se koriste u cjelini ili su s njima uskladili svoje revizorske standarde (o.p.N.V.)*

¹¹³⁾ *Etimološki riječ "standard" potječe od engleskoj jezika i označava mjerilo, normu, pravilo, nešto što se uzima kao uzorak, temelj osnova. (Klaić, B.: Riječnih stranih riječi, Zagreb, 1982. str.1262)*

¹¹⁴⁾ *Dr. Vitorović, B. naglašava da revizorski standardi predviđaju kakvi bi revizorsko-tehnički postupci, radnje, operacije, rezultat trebali biti, te da su to istovremeno i radna uputstva kako bi trebalo obavljati određene poslove u postupku sprovođenja revizije. (Vitorović, B.: Opći osvrt na revizorske standarde, Knjigovodstvo br.8-9/91. str.90).*

načela revizije¹¹⁵⁾, detaljno utvrđene konvencije¹¹⁶⁾, ili su to jasna i sažeta pravila¹¹⁷⁾, propisana temeljna načela i postupci¹¹⁸⁾. Sve konstatacije mogu se prihvatiti, zaključujući da su revizorski standardi razrađena osnovna načela revizije tj. metode i tehnike koje omogućuju revizoru da kvalitetno izvrši postupak revizije i na taj način objektivno iskaže svoje mišljenje o financijskom i ekonomskom položaju poduzeća. Standardi su također neophodno potrebni, jer osiguravaju jedinstveno postupanje revizije i na taj način omogućuje da cilj i svrha revizije u potpunosti budu postignuti. Mišljenje koje revizor izražava u izvještaju revizije na taj način je "čisto" tj. financijski izvješ-

115) *Dr. Koletnik, ističe "da revizorski standardi treba da razrade načela revizije na svim mjestima gdje se osjeća potreba za metodikom revizije i formiranjem i prezentiranjem izvještaja o obavljenoj reviziji".*
(Koletnik, F.: *Evropska pravila o reviziji i mogućnost njihove primjene u Jugoslaviji, Knjigovodstvo br.10/90, str.753*)

116) *"... to su detaljno utvrđene konvencije čijim se provođenjem osigurava nezavisnost, pouzdanost i kompetentnost radnika ekonomsko-financijske revizije ... pružaju stručnim radnicima odgovarajuće upute za praktično obavljanje poslova revizije".*
(Radić, Z.: *Standardi ekonomsko-financijske revizije, članak objavljen na savjetovanju SRFRH, na temu Razvoj i aktualni problemi financijskog poslovanja i računovodstva poduzeća, Sibenik, 1990. str.216*)

117) *Standardi revizije služe kao "kriteriji i mjerila za sprovođenje principa na kojima se zasniva revizija ... principi govore o ciljevima i svrsi revizije ... standardi štite kvalitetno vršenje revizije s ciljem da se izbjegne slab rad revizora. Oni čine jasna i sažeta pravila koja određuju pravac akcije revizora".*
(prema *Priručniku za obavljanje poslova i zadataka SDK, op.cit. pod 78), str.311*)

118) *Prema revizorskim standardima i uputama Velike Britanije koje izdaje Komitet za profesionalno vršenje revizije (Auditing Practices Committee, koji objedinjuje šest glavnih profesionalnih institucija) standardi propisuju osnovne principe i postupke koje članovi vladine institucije APC-a predviđaju da služe u postupku revizije. (prema *Auditing and Reporting 1990/91. ICAEW, London*)*

taji su prikazani vjerodostojno što pruža dobar oslonac korisnicima izvan poduzeća. Snažno tržište kapitala u okviru ekonomskog sustava, osloniti će se s povjerenjem na vjerodostojnost niza financijskih izvještaja, pa je prema tome uloga revizije u tome od presudne važnosti.

Stoga su istraživanja na području revizorskih standarada permanentno prisutna. Odnose se na niz aspekata istraživanja, od ulaganja u napredak procesa revizije, primjene revizijskih postupaka, usporedbe sa standardima drugih zemalja u svrhu jačanja revizije, do raznih istraživanja s analitičkim sadržajem, te studija o različitosti primjene standarada među revizorskim firmama.

Iako revizijski standardi ne predstavljaju zakone već razrađena načela, oni imaju snagu zakona. Oni su odraz razvoja revizijske profesije, pa su u njima sažeta sva postojeća iskustva na području revizije. Standardi su u pravilu podijeljeni tako da čine tri zaokružene cjeline koje se nadovezuju i koje predstavljaju **opće prihvaćene standarde**. To su: opći standardi, standardi izvršavanja, te standardi izvještavanja o rezultatima postupka revizije.

3.2. Opći standardi revizije

Pomoću općih standarada revizije date su temeljne pretpostavke za dobro obavljanje revizije. Ovim standardom utvrđuju se zahtjevi u pogledu:

- osposobljenosti i stručnosti revizora
- nezavisnosti revizora
- odgovornosti revizora.

Svoju podlogu opći standardi revizije imaju u načelima profesionalne etike, nezavisnosti, te stručnosti. Pored toga u europskoj

praksi nailazi se na revizorske smjernice, sažete upute po određenim pitanjima (preporuke)¹¹⁹⁾, pa su se na taj način formirala razna stručna načela koja su obvezatna u pojedinim državama¹²⁰⁾.

Stručna načela sistematizirana su u Kodeksu profesionalne etike revizora (engl. Code of Professional ethics¹²¹⁾) i u stvari su skup pravila ponašanja kojih se revizor mora pridržavati da bi se zaštitila revizija kao profesija. Europska unija računovodstvenih, ekonomskih i

119) *Revizorske smjernice sačinjene su s namjerom da pomognu revizoru u pogledu:*

- postupaka na koje se revizorski standardi mogu primjeniti
- primjene revizorskih standarada na pojedine specifične stavke u financijskim izvještajima poduzeća
- primjene revizorskih standarada na posebne sektore, industriju ili uslužne djelatnosti
- specifičnih vrsta obvezatnog izvještavanja
- drugih sadržaja vezanih za pravilno izvođenje revizije.

*Revizijske smjernice su sačinjene s namjerom da nas u nešto uvjere i nisu propisane zakonom.
(prema Auditing and Reporting 1990/91, op.cit. pod 72), str.2.6.)*

Dr.Koletnik spominje "smjernice za rad revizora koje su obvezatne u Njemačkoj, a koje reguliraju slijedeće postupke: nezavisnost, savjesnost, odgovornost, povjerljivost, nepristranost, profesionalno ponašanje, inkompatibilnost, zabranu objavljivanja, potpis konstatacije, korištenje žiga (prema Koletnik,F. op.cit. pod 113) str.753)

120) *U Velikoj Britaniji, ovlaštene revizori su dužni poštivati razna stručna i profesionalna načela (načelo profesionalne etike i nezavisnosti, te revizorske standarde i smjernice, engl. Code of ethics, Statements of profesional indepence, Auditing standards and guidelines (prema Auditing and Reporting, ibidem str.1.8.)*

121) *Kodeks se prema Američkom institutu ovlaštenih javnih računovođa (AICPA) sastoji od četiri dijela i to:*

- načela profesionalne etike
- pravila ponašanja revizora
- interpretacija pravila ponašanja
- primjenjivost kodeksa u specifičnim uvjetima.

(Prema Meigs-Whittington i dr.: Principles of Auditing, op.cit. pod 10), str.81)

financijskih eksperata preporučuje određena načela¹²²⁾ kojih bi se trebao revizor pridržavati u svakodnevnom poslu.

U okviru općih standarda revizije **stručnost i osposobljenost** revizora javlja se kao primarni zahtjev. Reviziju mogu obavljati samo stručni radnici koji su teorijski i praktično obučeni i osposobljeni za obavljanje ovih poslova. To dokazuju polaganjem stručnog ispita za određeno zvanje¹²³⁾. Stručno obrazovanje i praktični rad, radnici revizije moraju stalno unapređivati slijedeći suvremenu računovodstvenu praksu, uključujući najsuvremenije metode i tehnike rada u oblasti kompjuterizacije, financijske prakse, managementa i dr. Manje iskusni-

122) *Union Europeenne des Experts Comptables Economiques et Financiers - UEC - u okviru Kodeksa profesionalne etike spominje slijedeće najznačajnije odredbe:*

- 1) *Revizor mora biti pažljiv i povjerljiv jer to zahtijeva njegova profesija i mora se držati svojih profesionalnih načela.*
- 2) *Posao treba obavljati nezavisno i objektivno. Ako se revizoru ograniči nezavisnost odlučivanja, on je dužan otkazati obavljanje revizije.*
- 3) *Revizor mora otkazati svaku djelatnost koja ugrožava njegove profesionalne obveze.*
- 4) *Mišljenje revizora mora biti utemeljeno na objektivnim činjenicama.*
- 5) *Ako revizor za ugovoreni posao angažira suradnika, on je odgovoran za njegov rad.*
- 6) *Podaci i činjenice do kojih revizor dolazi u postupku revizije čine profesionalnu tajnu i ne smiju se objaviti (osim izuzetno). Revizor ne smije podatke do kojih dolazi u postupku revizije koristiti u osobnom interesu.*
- 7) *Odnos revizora prema kolegama mora biti kvalitetan.*
- 8) *Revizoru se zabranjuje reklamiranje i javno objavljivanje imena, kvalifikacija revizora u svrhu sklapanju ugovora s novim klijentima.*
- 9) *Revizor za obavljeni posao, osim ugovorenog honorara ne smije primiti nikakve druge naknade i nema prava ni na kakve povlastice.*

(Prema članku mr. Žager, L.: Revizijska profesija i profesionalna etika revizora, Računovodstvo i financije br.8-9/1992. str.18)

123) *Postoje određena zvanja kao ovlaštenu revizor, revizor i mladi revizor (asistent) za koja se posebno polažu ispiti pred stručnom komisijom formiranom od strane Instituta ovlaštenih revizora ili Komora (o.p.N.V.)*

ji radnici revizije moraju biti pod permanentnim profesionalnim nadzorom iskusnijih i odgovornijih radnika, kao što su i ostali radnici pod neposrednom kontrolom rukovoditelja tima, a cjelokupni tim pod kontrolom rukovoditelja revizije.

Nezavisnost je jedno od najvažnijih načela u profesionalnom obavljanju revizije, obuhvaćeno u okviru općih standarda. Već iz samog cilja i svrhe izvršenja eksterne revizije, naglašava se da je revizija ispitivanje financijskog i ekonomskog položaja poduzeća od strane stručne nezavisne osobe. Prema tome, koncepcija nezavisnosti je nešto što je već dugo implicite u samoj prirodi eksterne revizije. Potreba za nezavisnošću proizašla je zbog mogućeg konflikta u interesima između onih koji daju informacije i onih koji je koriste. Ukoliko je revizija ta koja daje vjerodostojnost izvještajima, koji bi inače mogli biti interpretirani subjektivno od strane managementa, implicitno je da revizorovo mišljenje mora biti nezavisno tj. nepristrano u odnosu na utjecaje managementa.

Prema Smjernicama o profesionalnoj etici¹²⁴⁾ Velike Britanije stoji da je "profesionalna nezavisnost osnovna koncepcija računovodstvene struke. To je suština mišljenja koje karakterizira cjelovitost i objektivni pristup profesionalnom poslu". Kanadski Institut ovlaštenih računovođa¹²⁵⁾ opisuje nezavisnost kao "kvalitetu koja omogućuje pojedincu da primjeni nepristran sud i objektivna razmišljanja kod utemeljenja činjenica koje mu služe za donošenje mišljenja ili odluke".

124) *Guide to Profesional Ethics - ICAEW, 1985, citat prema knjizi Gwilliama, D.: op.cit. pod 51), str.90*

125) *Canadian Institute of Chartered Accountants - citat prema knjizi Spicer's, op.cit. pod 10), str.27*

Ove definicije ističu što se može nazvati "stvaranom" nezavisnošću tj. da je to osobno revizorovo mišljenje i pristup svakom određenom zadatku. Kvaliteta nezavisnosti može se primjeniti na sve aspekte revizorovog posla tj. od početnog pristupa reviziji do konačnog izražavanja mišljenja. Posebno se sastoji od slijedećih dijelova¹²⁶⁾:

- tehničke nezavisnosti - što podrazumijeva da je revizor oslobođen od pritiska vezanih za određivanje programa svog rada i primjene tehnike i metode
- ispitivačka nezavisnost - u postupku revizije revizor može sakupiti podatke po svojoj želji i oslobođen je od bilo kakvih usmjeravanja od strane drugih koji bi mogli ograničiti daljnje ispitivanje
- nezavisnost izvještavanja - revizor je slobodan da iznosi svoje mišljenje na bilo koji način koji je prilagođen rezultatima njegova istraživanja.

Postavlja se pitanje da li je u praksi revizor stvarno toliko "slobodan" da može biti nezavisan? To proizlazi iz odnosa managementa prema revizoru tj. tko je u slučaju bilo kakvog spora u nepovoljnijem položaju. U stvarnosti revizor je u nepovoljnijem položaju u odnosu na management, koji je vrlo često u mogućnosti da utječe na imenovanje, plaću i otpuštanje revizora i to s takvim stupnjem koji dovodi do ozbiljnih sumnji da li je revizor nezavisan od managementa. Dok formalni ekonomski modeli koji su postavljeni u "teoriji učinka" omogućuju da se razumiju faktori koji utječe na nezavisnost, u stvarnosti oni ukazuju da su previše apstraktni i ne dopuštaju bilo kakve

126) Spicer's Practical Auditing, op.cit. pod 10), str.26-27

zaključke bez dubljih razmatranja. Jedino u slučaju kada se management promatra kao agenta postavljenog od strane vlasnika (dioničara) tada će se nastojati izostaviti taj nejednaki odnos između managementa i revizora, odnos koji je obično dominantan od strane managementa s obzirom na njegovu kontrolu nad postupkom revizije. Iako se u "teoriji učinka" nastoji ukazati na razloge zbog čega management teži da unajmi revizore sa reputacijom nezavisnosti, njihov međusobni odnos je zategnut i sve više slični na potajno dogovoren sporazum o (ne)zavisnosti u postupku vršenja revizije.

U opće standarde revizije ubraja se i pitanje **odgovornosti** i dužne pažnje, kojih se revizor mora pridržavati u svom radu. Odgovornost revizora proizlazi već iz samog ugovora između njega kao nosioca usluge i stranke (managementa). Nezavisan revizor odgovoran je prema zakonu, profesionalnoj organizaciji čiji je član, te je s tim u vezi dužan poznavati vrstu i obujam svoje odgovornosti, kako bi ponašajući se sukladno tome očuvao ugled svoje profesije.

Međutim, revizor je krivično odgovoran za svjesno objavljivanje izvještaja koji navede na pogrešno mišljenje, lažni su ili varljivi, a očekuje se od revizora da je primjenio zakonski utvrđena načela i utvrđene standarde izvođenja i izvještavanja. Interesantnije je možda razmotriti odgovornost revizora u slučaju njegovog nemara, nepažnje tj. u kojim okolnostima može do toga doći i kome je u tom slučaju odgovoran revizor.

Postoje određeni uvjeti koji moraju biti ispunjeni u slučaju da je revizor odgovoran zbog nepažnje. U prvom redu nužno je dokazati da je revizorovo ponašanje dovelo do nedovoljne primjene standarda

"dužne pažnje"¹²⁷⁾ (npr. da je korišteno nedovoljno podataka kod donošenja mišljenja ili su podaci neopravdano zanemareni ili krivo interpretirani). Nadalje, mora postojati zakonska dužnost nadziranja o tome što je obvezatno, a čemu treba težiti revizor u svojoj odgovornosti, te se mora dokazati šteta ili gubitak koji je nastao kao rezultat nepridržavanja standarda "dužne pažnje".

Revizor je odgovoran i ima obvezu prema onima s kojima je sklopio ugovor tj. s poduzećem. Prema tome ugovorni odnos je na prvom mjestu i revizor može biti tužen od strane poduzeća ako je financijski gubitak proizašao iz njegove nepažnje. Međutim, nedovoljno je jasno kada individualni dioničari mogu tužiti revizore njihovog poduzeća. Ali ako se uzme u obzir da je revizorov izvještaj sačinjen za članove poduzeća (dioničare), a ne za poduzeće, to navodi da revizor "dužnu pažnju" duguje svakom članu. Prema tome, odgovornost za vršenje dužnosti duguje članovima poduzeća, koji su ga imenovali i kojima je dužan podnijeti izvještaj.

Nadalje postoji odgovornost revizora prema trećim osobama npr. potencijalnim investitorima, kreditorima, sa kojima ne postoji ugovorni odnos, ali koji mogu imati također gubitak od nepažljivo pripremljenog izvještaja i izraženog mišljenja¹²⁸⁾. Najznačajnije tumače.

127) *Ovaj standard odnosi se na općenitu odgovornost u izvođenju revizije ... a to je dužnost revizora da unese u svoj rad svu svoju vještinu, pažnju i opreznost koju bi razuman, kompetentan, pažljiv i oprezan revizor inače upotrebio.*
(Lopes, Lj. - re Kingston Cotton Mill Co - 1986, prema citatu u Spicer's, op.cit. pod 10), str.36.

128) *U Velikoj Britaniji je to pitanje običajnog prava, a u SAD je pozicija trećih osoba mnogo kompliciranija, jer je velik broj dionica trećih osoba kupljen po odredbama Zakona o vrijednosnim papirima iz 1934. god., međutim prihvatljiva je opcija običajnog prava.*
(prema Gwilliamu, D.: op.cit. pod 68), str.149)

nje u odnosu na odgovornost revizora prema trećim osobama¹²⁹⁾ je ono koje kaže da je greška izložiti revizora "odgovornosti za neodređeni iznos, za neodređeno vrijeme, za neodređeni društveni položaj".

Iako revizor nema direktna saznanja o potencijalnom interesu kupaca, unatoč tome njegovo saznanje da poduzeće ima potrebu za dodatnim kapitalom i da se u račune (obračune) mogu pouzdati potencijalni investitori i zajmodavci, već je dovoljan razlog da se zadovolje kriteriji predvidivosti.

Pored navedenih općih standarada revizije koji se mogu smatrati elementarnim, mogu se navesti još neka pravila koja revizori trebaju poštivati. Radi se naime o poslovnoj tajni tj. povjerljivim podacima. Saznanja do kojih je došao ispitivanjem revizor može koristiti jedino za sebe, ali ih ne smije priopćavati javnosti, kao ni objavljivati bez odobrenja poduzeća za koje vrši reviziju. Revizor se strogo profesionalno mora odnositi prema svom poslu i ne smije se baviti inkompatibilnim djelatnostima koje bi mogle ugroziti njegovu odgovornost. Diskutabilno je da li revizor smije davati savjete po financijskim pitanjima, poreskim i općenito gospodarstvenim. U suštini bi se to kosilo sa njegovim principima, jer bi se time dovelo u pitanje djelatnost i realnost iskazanih podataka. Međutim, u sklopu revizorskih institucija javlja se poseban odjel koji daje preporuke i savjete vezane za buduće poslovne odluke korisnika revizije, koristeći se pri tome prikupljenom dokumentacijom i kumuliranim izvještajima ovlaštenih revizora.

¹²⁹⁾ *Izrekao ga je sudac Cardoza u slučaju Ultramares V Touche (1932. g.). (citat prema Gwilliam, D.: ibidem, str. 149)*

3.3. Standardi izvršavanja revizije

Prema raspoloživoj literaturi¹³⁰⁾, kao i sukladno standardima revizije, standardi izvršavanja revizije mogu se promatrati u kontekstu:

- a) adekvatnog planiranja
- b) vrednovanja sustava internih kontrola
- c) pribavljanja odgovarajućih dokaza.

U Međunarodnim revizorskim standardima izvršavanja revizije stoji da "revizor mora adekvatno planirati, kontrolirati i zabilježiti svoj posao"¹³¹⁾. Da bi revizija bila izvršena maksimalno racionalno i efikasno, potrebno je da se ona planira, izvrši vrednovanje sustava internih kontrola, kako bi se ustanovio obujam provjera koje treba izvršiti, te da se pribave dokazi koji služe kao pouzdana podloga za donošenje mišljenja.

Način i obujam planiranja zavisiće od niza faktora, među kojima se ističe veličina i složenost poduzeća, komercijalno okruženje u kojem posluje poduzeće, unutarnja organizacija poduzeća, metode rada, funkcioniranje računovodstvenog sistema i ocjena stupnja pouzdanosti internih računovodstvenih kontrola i dr. Prethodni postupci koje revizori moraju uzeti u obzir, uključuju: ispitivanje sadržaja iskazanog u prijašnjoj godini, a ima odraza i na tekuću godinu, procjenu efekata bilo koje zakonske promjene ili računovodstvene prakse koja

¹³⁰⁾ Prema Radić, Z.: *Standardi ekonomsko-financijske revizije*, op. cit. pod 116), kao i prema Internom materijalu SDK za obuku revizora.

¹³¹⁾ *Operational Auditing Guidelines p.2, prema Auditing and reporting 1990/91, ICAEW, str.2.36*

bi se odrazila na financijske izvještaje poduzeća, ispitivanje privremenog obračuna i konzultacija sa managementom i administrativnim i drugim osobljem poduzeća ukoliko je bilo promjena u politici poslovanja ili managementu poduzeća, uočavanje bilo kakvih promjena pogledu računovodstvenog postupka kao npr. uvođenje novog kompjutera i dr.

Na osnovu utvrđivanja činjeničnog stanja u poduzeću, revizor planira vrijeme u kojem će se odvijati značajnije faze postupka revizije, te utvrđuje koje podatke i izvještaje će pripremiti radnici poduzeća, a koje poslove će izvršiti interna kontrola u poduzeću.

Revizor također mora odrediti potreban broj revizora koji će raditi u timu, njihovu potrebnu stručnost, kao i obujam nadziranja nad radom pojedinih članova tima. Revizoru znatno pomaže pripremljeni memorandum, gdje je plan detaljno razrađen.

Vrednovanje sustava internih kontrola jedno je od značajnijih poslova u pristupu reviziji. Sustav internih kontrola podrazumjeva organizaciju, metode i postupke koji su uspostavljeni od rukovodstva poduzeća (managementa), a u cilju efikasnog obavljanja poslova i zadataka, očuvanja sredstava, sprečavanja i otkrivanja grešaka i procijene točnosti i pouzdanosti, te pravovremenosti računovodstvenih evidencija i informacija. U skladu sa standardom izvršavanja revizije koji je u upotrebi u Velikoj Britaniji stoji da "ukoliko revizor želi realno prikazati sustav internih kontrola, on mora u postupku utvrđivanja i procjenjivanja kontrola izvršiti niz testova i provjera". Sustav internih kontrola definira se kao "cijeli sustav kontrola, financijskih i drugih, postavljenih od strane managementa u namjeri da osiguraju poslovanje poduzeća na efikasan način, osiguraju provođenje po-

litike managementa, sačuvaju imovinu poduzeća i osiguraju koliko je moguće kompletnost i točnost podataka¹³²⁾. Osim što osigurava vjerodostojnost knjigovodstvenih isprava¹³³⁾, sustav internih kontrola obuhvaća kontrolu cjelokupnog poslovanja poduzeća, međutim najveći dio pažnje revizora usmjeren je na interne računovodstvene kontrole. Nema sumnje da revizor provjerava i organizacijsko-financijske kontrole tj. interne akte poduzeća, koji direktno ne utječu na ispravnost i pouzdanost praćenja poslovnih promjena, međutim indirektno utječu na pouzdanost i efikasnost internih računovodstvenih kontrola¹³⁴⁾.

Svrha sustava internih računovodstvenih kontrola sastoji se u osiguranju neprekidne pravilne obrade podataka, kao i u umanjenju rizika u slučaju pojave financijskih gubitaka zbog provjere i li greške. To znači da se pomoću internih kontrola osigurava da se pravilno računovodstveno evidentiraju svi prihodi i ostala primanja, troškovi, sva sredstva kao i obveze, te da tako evidentirani računovodstveni podaci predstavljaju pouzdanu osnovu za izradu godišnjeg obračuna.

Revizor to postiže pomoću ispitivanja kontrola valjanosti podataka (odobravanje, uspoređivanje i provjera valjanosti), kontro-

132) *Prema The auditor's operational Standard, ibidem, str.204.*

133) *Kod ispitivanja sustava internih računovodstvenih kontrola, treba obratiti pažnju da li oni osiguravaju:*

- *urednost i vjerodostojnost knjigovodstvenih isprava*
- *sastavljanje knjigovodstvenih isprava u trenutku nastanka poslovne promjene*
- *uredno i ažurno knjigovodstvo*
- *ispravnost podataka iskazanih u poslovnim knjigama.*

(citirano prema Radić, Z.: Standardi ekonomsko-financijske revizije, op.cit. pod 114), str.218)

134) *Primjera radi može postojati Pravilnik o popisu sredstava i izvora sredstava koji omogućuje kvalitetan popis, ali ne osigurava da se taj popis stvarno tako i izvrši (o.p.N.V.)*

la potpunosti podataka (pravilno serijsko numeriranje podataka, provjera potpunosti i točnosti grupe poslovnih promjena, kontrola neoobrađenih dokumenata i kontrola ponovnim izvršavanjem određenih kontrolnih postupaka) i s pomoću kontrole nad funkcioniranjem navedenih kontrola pod pretpostavkom da postoji jasno definirana podjela odgovornosti, kontrola materijalne odgovornosti, te ugrađene nadzorne kontrole.

Ispitivanje valjanosti sustava internih kontrola zahtjeva provjeravanje niza dokumenata, različitih oblika, ali se uvijek pri njihovoj kontroli mora postaviti pitanje da li kontrole koje postoje zadovoljavaju sveukupnu svrhu sustava kontrole, te da li te kontrole sprečavaju ili otkrivaju pobliže greške ili propuste. Sukladno tome, postojati će potreba za planiranjem manjeg ili većeg broja testova, te vremena potrebnog za donošenje cjelovitog rezultata funkcioniranja sustava internih kontrola. Također je važno da revizor upozna management sa slabostima sustava interne kontrole koje je on uočio za vrijeme vršenja revizije.

Da bi revizor mogao pravdati slabosti u sustavu internih kontrola, on za to mora pribaviti odgovarajuće dokaze. Standard propisuje "revizor mora pribaviti dovoljno relevantnih i vjerodostojnih revizorskih dokaza koji će mu omogućiti donošenje pravovaljanih odluka¹³⁵⁾.

Revizorski dokazi su svi oni podaci koje je revizor sakupio da mu posluže kao osnova za donošenje mišljenja o financijskom izvješju. Izvor podataka je prvenstveno računovodstvena dokumentacija kao i druga dokumentacija poduzeća koja se odnosi na pokretnu imovinu, management i zaposlene radnika, kupce, dobavljače i ostale koji su veza-

¹³⁵⁾ *The auditor's operational standard, Auditing and reporting, op. cit. pod 131), str.203*

ni poslovno sa poduzećem.

Revizor ocjenjuje dovoljnost podataka tj. količinu podataka koja mu je potrebna za donošenje pravovaljane odluke. Količina podataka zavisi od njegovog poznavanja vrste poslovanja poduzeća, stupnja rizika, od pogrešnog prikazivanja grešaka ili nepravilnosti. Taj rizik može zavisiti od niza faktora kao npr. vrste i materijalnog značaja podataka u financijskom izvještaju, revizorovog iskustva prema vjerodostojnosti managementa i zaposlenih u poduzeću, financijske situacije poduzeća, mogućeg krivog usmjeravanja od strane managementa. Obujam podataka zavisit će i od sposobnosti revizora da se uvjeri u ispravnost podataka.

Kod pribavljanja relevantnih i vjerodostojnih dokaza revizor će prvenstveno koristiti osnovne dokaze koji potkrepljuju podatke iz godišnjeg obračuna, kao što su npr. razni ugovori, narudžbenice, fakture, priznanice, nalozi za plaćanje, zapisnici, potvrde stanja, te podaci inventarizacije¹³⁶⁾. Nadalje, koristit će i prateće dokaze (dnevnik, glavna knjiga, razni obračuni) koji će mu omogućiti da izvrši ocjenu sustava internih kontrola.

Na kraju treba napomenuti da se revizori u postupku revizije služe s radnim papirima kao pomoćnim sredstvima za obavljanje provjera i ocjene vjerodostojnosti podataka, te im oni služe kao podloga za formiranje mišljenja o realnosti i objektivnosti financijsko - materijalnog položaja poduzeća, i kao osnova za kontrolu kvalitete obavljenog posla.

¹³⁶⁾ Podaci u bilanci stanja i uspjeha moraju odgovoriti na pitanja da li su sva sredstva i obveze kao i prihodi i rashodi knjiženi, te da li su to vlastita sredstva ili prihodi, a obveze i drugi troškovi baš ti koji se odnose na poduzeće, te da li su ti iznosi usklađeni s prihvaćenim i konzistentnim računovodstvenim prilikama.

Broj, vrsta i sadržaj radnih papira ovisiti će od konkretnog slučaja. Oni predstavljaju cjelokupnu dokumentaciju postupka revizije od osnovnih podataka o poduzeću, podataka o dokazima vezanim za financijske izvještaje, podataka s dokazima o funkcioniranju sustava internih kontrola, te ostalih podataka vezanih za obujam i vrstu izvršenih postupaka ispitivanja i ocjenjivanja realnosti i objektivnosti financijskih izvještaja. Radni papiri odlažu se u posebna stalna i tekuća dosijea¹³⁷⁾ i predstavljaju poslovnu tajnu.

3.4. Standardi izvještavanja

Kao rezultat izvršenja revizije, revizor je dužan sačiniti izvještaj. Izvještaj ima standardizirani oblik i sadržaj koji se sastoji od dijelova¹³⁸⁾ koji čine integralnu cjelinu.

Mišljenje o financijskim izvještajima mora biti jasno izraženo u revizorovom izvještaju. Ako se izvještaj želi prikazati istinito i vjerodostojno onda i mišljenje mora na isti način biti izraže-

¹³⁷⁾ U stalni dosije odlažu se radni papiri koji se koriste svake godine, a u tekući dosije samo koji su značajni za jednu godinu. (o.p.N.V.)

¹³⁸⁾ Standard izvještavanja u Velikoj Britaniji nalaže da izvještaj mora sadržavati: naslovnik (adresat), popis financijskih izvještaja nad kojima je izvršena revizija, podatak o korištenim revizorskim standardima, revizorovo mišljenje, druge informacije i mišljenja propisana zakonom, podatke o revizoru te datum izvještavanja (*The Auditing Report - Auditing and reporting, op.cit. pod 72), str.102*)

Izvještaji naših revizora koji su djelomično usklađeni s Međunarodnim revizorskim standardima sadržavaju: mišljenje o realnosti i objektivnosti financijskog stanja i rezultata poslovanja, promjene u financijskim izvještajima, napomene uz financijske izvještaje u kojima se sažeto obrazlažu osnovni i materijalno značajni podaci iz financijskog izvještaja, dopunske informacije za potrebe analitičkog sagledavanja, te razlike između računovodstvenih politika primjenjenih prilikom sastavljanja godišnjeg obračuna i međunarodnih računovodstvenih standarda. (o.p.N.V. na osnovu internog materijala SDK)

no. Kod izražavanja mišljenja o financijskim izvještajima na istinit i vjerodostojan način, revizor će biti zadovoljan ako su računovodstvene politike primjenjene na način da su usklađene sa okolnostima u poduzeću, da su konzistentno primjenjene i da su adekvatno objavljene.

Naime, u izvještaju o izvršenoj reviziji obvezatno se navodi da li je godišnji obračun sastavljen i prezentiran sukladno prihvaćenim računovodstvenim načelima, važećim zakonskim propisima i prihvaćenim računovodstvenim politikama. Pri tome se vodi računa da li je primjena računovodstvenih načela i politika ista kao i u prethodnom obračunskom razdoblju, jer ukoliko nisu primjenjeni na konzistentnoj osnovi, standard izvještavanja nalaže iskazivanje financijskih efekata koji su rezultat različite primjene. Ova neusporedivost može biti posljedica primjene računovodstvenih načela, politika i zakonskih propisa, grešaka u financijskom izvještaju prethodne godine, izmjena u klasifikaciji računa ili uslijed poslovnih promjena (spajanja, pripajanja, promjene djelatnosti i sl.).

Svaka takva promjena koja je materijalno značajna, revizor je mora u izvještaju prezentirati, kako bi se efekat promjene u daljnjoj analizi mogao kvalitetnije sagledati. Ovdje je važno naglasiti princip materijalnosti koji je usko povezan sa standardima revizije i konkretnim ispitivanjem revizora. Princip materijalnosti vrlo je svojstven revizoru, jer se uvijek mora odvojiti bitno od nebitnog¹³⁹⁾, veći rizik od manjeg, što znači da se kod primjene standarda vodi računa

¹³⁹⁾ navodi se da su članovi Revizorske međunarodne studijske grupe došli do zaključka da je "bitnost" pitanje profesionalnog suda. "Pojedinačna stavka treba se smatrati bitnom ako poznavanje te stavke može razumno da se protumači, da će ona imati utjecaj na korisnike financijskog iskaza." (Vitorović, B.: *Opći osvrt na revizorske standarde*, op.cit. pod 114), str.94)

o stavkama koje su relativno važnije od drugih. Pri tome nije bitna veličina stavke već njeno značenje u odnosu na financijski rezultat.

Pod adekvatno objavljenim računovodstvenim politikama podrazumijeva se da je sadržaj pojedinih kategorija iskazan na prihvatljiv način tj. istinito i korektno. Ukoliko bi postojala bilo kakva sumnja u neusklađenost pojedinih elemenata u bilanci stanja i uspjeha sa opće prihvaćenim računovodstvenim standardima, revizor je to dužan objasniti u svom izvještaju.

U izvještaju o izvršenju revizije godišnjeg obračuna, revizor će kao nezavisna stručna osoba prikazati svoje mišljenje o realnosti i objektivnosti financijskog stanja i rezultata poslovanja poduzeća. Sukladno standardima revizije, revizor određuje sadržaj i vrstu ispitivanja obuhvaćajući sve aspekte poslovanja poduzeća, prikupljajući dokaze na temelju kojih će formirati mišljenje. Na osnovu toga revizor izražava mišljenje o realnosti i objektivnosti ekonomsko-financijskog položaja poduzeća, koje može biti "pozitivno" ukoliko ocijeni da godišnji obračun realno i objektivno prikazuje poslovanje poduzeća ili se ograđuje od određenih pozicija prikazanih u obračunu pa izražava "mišljenje s rezervom" ili se uzdržava od mišljenja - "uzdržavajuće mišljenje" ukoliko ne postoji mogućnost izražavanja mišljenja, te izražava "negativno mišljenje" što znači da godišnji obračun ne prikazuje realno i objektivno poslovanje poduzeća. U slučajevima kada mišljenje odstupa od "pozitivnog", revizor je u skladu sa standardom dužan navesti razloge odstupanja i po mogućnosti ih kvantificirati. Revizorski standard također zahtjeva da se mišljenje o godišnjem obračunu uvijek daje kao cjelina, a ne po djelovima, što u slučaju odstupanja nije uvijek moguće.

U slučaju nepouzdanosti ili neslaganja sa izvjesnim činjenicama bitnim tj. osnovnim za donošenje odgovarajućeg mišljenja, u standardu izvještavanja¹⁴⁰⁾ naznačene su četiri vrste mišljenja:

Vrste činjenica	Bitne ali ne osnovne	Osnovne
- nepouzdana	uvjetno mišljenje	uzdržavajuće mišljenje
- koje se ne slažu	mišljenje s rezervom	negativno mišljenje

"Uvjetno mišljenje" izriče revizor u slučaju kada se odriče mišljenja na određenoj stvari koje se ne smatra osnovnom, dok "mišljenje s rezervom" podrazumijeva da revizor izrazi negativno mišljenje na pojedinoj stvari koja se smatra osnovnom. "Uzdržavajuće" i "negativno" mišljenje su dva krajnja oblika dvije osnovne kategorije izražavanja mišljenja proizašla iz nepouzdanosti i neslaganja, a kojima se posljednjim pribjegava. "Uzdržavajuće" mišljenje daje revizor kada je u nemogućnosti da izrazi mišljenje sukladno zahtjevu da financijski izvještaji moraju zadovoljiti kriterij istinitosti i ispravnosti, dok negativno mišljenje revizor daje kada financijski izvještaji nisu istiniti ni ispravni.

U svakom slučaju u revizorovu izvještaju mišljenje može biti jasno izraženo jer ono može štetno djelovati na poslovanje poduzeća, kao i na međusobni odnos naručioca revizije i revizora. Uobičajeno je također da se revizorska tvrtka konzultira sa drugom ili svojim posebnim tehničkim odjelom u slučaju kada ne može izraziti pozitivno mišljenje.

¹⁴⁰⁾ Engleski standard izvještavanja, *The Auditing Report prema Auditing and Reporting, op.cit. pod 75), str.102*

Također je moguće da revizor u dodatku osnovnog revizionog izvještaja sačini i drugi izvještaj (npr. u slučaju da postoji specijalno industrijsko poduzeće ili zakonski zahtjev da se izvrši usporedba sa specijalnim propisima). Uobičajen dodatni izvještaj je "management pismo" ("management letter") koje je dobrovoljno sačinjeno ili u dogovoru između revizora i managementa. Management pismo čini se s namjerom da revizor priopći svoja zapažanja o poslovanju, funkcioniranju managementa, te o financijskim izvještajima mnogo detaljnije nego što je to izraženo u ukupnom revizorovu mišljenju. Zato u pojedinim slučajevima management cijeni više takve izvještaje nego uobičajeni izvještaj revizora u kojemu formalno izražava svoje mišljenje. Stoga je osnovna svrha ovakvog pisma da osigura konstruktivan savjet koji će biti od pomoći managementu tj. naručiocu.

3.5. Javni interes i revizija

Uloga revizije ima svoj uži i širi aspekt. Naime, pored toga što za poduzeće ima posredničku ulogu između vlasnika i managementa revizija ima i šire značenje jer daje garanciju trećim osobama u pogledu vjerodostojnosti podataka. Stoga revizija predstavlja oblik eksternog nadzora kojem se pridaje uloga zaštitnika javnog interesa. Javni interes se očituje kroz potrebu raznovrsnih potencijalnih korisnika financijskih izvještaja da raspolažu s pouzdanim, revidiranim informacijama potrebnim za njihovo poslovno odlučivanje. Budući da je rezultat revizije mišljenje o realnosti i objektivnosti informacija sadržanih u financijskim izvještajima, to revizori i revizijske tvrtke postaju odgovorne ne samo prema poduzeću čiji se financijski

izvještaji ispituju, već prema svima onima koji se oslanjaju na mišljenje izraženo u izvještaju revizora. Prema tome revizija se javlja u ulozi zaštitnika društva u cjelini.

Cilj revizije je jasan, a sastoji se u tome da se poslovanje poduzeća izraženo kroz financijske izvještaje ispita i uskladi s društvenim normama tj. standardima, načelima, zakonima. Revizijski standardi predstavljaju stručna pravila pomoću kojih se procjenjuje i mjeri kvaliteta ispitivanih podataka u postupku revizije. Postupkom revizije utvrđuje se realnost i objektivnost podataka iskazanih u financijskim izvještajima, te se time u stvari ispituje i procjenjuje realnost poslovanja poduzeća. Pri tome se naglašava da su osnovni kriteriji za procjenjivanje objektivnosti i realnosti financijskih izvještaja, računovodstvena načela i revizijski standardi.

Postojenje općeprihvaćenih standarda revizije ukazuje na činjenicu da se postupak revizije mora vršiti stručno i odgovorno po određenim pravilima koja su verificirana od strane nadležnih organa. Revizijski standardi kao i Kodeks profesionalne etike revizora, pravila su pomoću kojih se uređuje tko, kako i pod kojim uvjetima obavlja poslove revizije, te na koji način se izražava mišljenje o objektivnosti i realnosti financijskih izvještaja.

Kod toga postoje izvjesne dileme u pogledu donošenja revizijskih standarda. Činjenica je da postoji neadekvatan pristup u donošenju revizijskih standarda, jer se polazi od mišljenja kako svi članovi profesije imaju identične interese i probleme, što je pogrešno. Rezultat takvog pristupa su jedinstveni standardi i pravila za obavljanje revizije, neovisno o veličini revizijske tvrtke ili pak

klijenta za koga se vrši usluga. Zbog takvog pristupa može se dogoditi da neki standardi i postupci ne moraju udovoljavati potrebama javnosti. Svaki eventualni propust nastao u poslovanju poduzeća ili u postupanju revizora potencijalno je veći što je veće poduzeće na koje se to odnosi, pa kriteriji koji vrijede za obavljanje revizije financijskih izvještaja velikih korporacija moraju biti stroži nego u drugim slučajevima. Isto tako i odgovornost revizora i revizijskih kuća je veća pa eventualni promašaji imaju veću društvenu težinu. Predlaže se stoga da se standardi revizije i druga pravila prilagode različitim uvjetima obavljanja revizije.

Slijedeća dilema koja se postavlja vezana je za poštivanje etičkog pravila kojim se zabranjuje reklamiranje i javno objavljivanje revizijskih usluga. Ovakav pristup nije u interesu javnosti, jer se onemogućava slobodno kolanje informacija potrebnih korisnicima revizijskih usluga u pogledu adekvatnosti vrsta i cijena usluga. U nedostatku takvih informacija, javnost je upućena samo na najveće revizijske tvrtke, dok je manjim revizijskim tvrtkama onemogućeno nadmetanje zbog nepostojanja informacija da i one mogu pružiti kvalitetne usluge. Zbog toga se ovo etičko pravilo smatra neprimjerenim u uvjetima tržišnog gospodarenja.

Iako postoji obveza objavljivanja revidiranih financijskih izvještaja dioničarskih društava u skraćenom obliku, potrebno je da i financijski izvještaji revizijskih tvrtki sadržajno prilagođeni, budu dostupni javnosti. U svrhu unapređenja kvalitete usluga revizijskih tvrtki preporučeno je od strane Podkomiteta za izvještaje, računovod-

stvo i management¹⁴¹⁾ uvođenje programa eksternog ispitivanja kvalitete koji bi se provodio svake tri godine. Svrha toga je da se otkriju nedostaci u postupanju revizijskih tvrtki sukladno standardima koje donosi strukovno udruženje revizora.

Na kraju se ističe da postojanje navedenih općeprihvaćenih revizijskih standarda, računovodstvenih načela i ostalih zakonskih odredbi donesenih od strane ovlaštenih institucija, kao i postojanje niza raspravi i dilema vezanih za revizijsku profesiju, unatoč njenoj stogodišnjoj tradiciji ukazuju na činjenicu da je revizija nadasve stručan i odgovoran posao koji se mora vršiti po strogo postavljenim strukovnim načelima, kako bi se zadržala kvaliteta struke.

¹⁴¹⁾ *Report of the Subcommittee on Reports, Accounting and Management of the Committee on Governmental Affairs United States Senat, prema članku mr.Krajačić, D.: Odgovornost revizora i revizijske kuće, XXVII Simpozij SRFRH na temu Računovodstvo i financije u poduzeću, Pula, 1992., str.206*

4. ANALIZA BONITETA POSLOVANJA

4.1. Pojam i značaj utvrđivanja boniteta

Nema sumnje da je bonitet kompleksan pojam i upravo zbog toga pristup njegovu ocjenjivanju iziskuje stručnost, znanje i iskustvo. Kompleksnost proizlazi već iz različitosti shvaćanja i tumačenja pojma "bonitet poduzeća" na koji se u znanstvenoj i stručnoj literaturi¹⁴²⁾ nailazi.

Obzirom na kompleksnost pojma bonitet, pokušaji da se bonitet ocjenjuje na osnovu solventnosti i kreditne sposobnosti ne mogu biti dovoljni. Dapače, ocjena boniteta u turbulentnim vremenima, zahtjeva daleko širi pristup i dublju analizu cjelokupnog poslovanja poduzeća uključujući i okruženje. Na taj način postiže se kompleksna ocjena stanja, čime se daje mogućnost predskazivanja i izbjegavanja rizika glede pogrešnih poslovnih odluka, izbora poslovnih partnera, pogrešne procjene vrijednosti imovine, općenito pogrešne poslovne politike.

Neizvjesnost i rizik su oni faktori smetnji koji karakteriziraju sadašnjost, a još će izraženiji biti u budućnosti. Suvremeni uvjeti privređivanja podrazumijevaju stalnu orijentiranost poduzeća na nova istraživanja u pogledu asortimana i nastupa na tržištima. Zbog opstanka na tržištu nužne su nove ideje tj. poduzetnički duh i kvalitetno rukovođenje i upravljanje tj. dobro koordiniran management. Sve to su pretpostavke kojima se želi postići uspješno poslovanje poduzeća, čija ocjena je sintetizirana u bonitetu, jer je u konačnici boni-

¹⁴²⁾ Stavovi pojedinih autora navedeni su u poglavlju 1.3.2. pa se u ovom dijelu neće posebno navoditi.

tet "rezultanta stupnja uspješnosti, efikasnosti... kvalitete donesenih i realiziranih poslovnih odluka¹⁴³⁾. S tog osnova, management će biti zainteresiran za bonitet poduzeća, jer mu je on mjerilo i potvrda kvalitete njegova rada.

Iz navedenog može se uočiti da ocjena boniteta zahtjeva kompleksan pristup i analizu svih poslovnih funkcija u poduzeću, uključujući ciljeve i strategiju, te na osnovu toga sagledavanje poslovanja poduzeća u budućnosti. Prema tome, iako se može naići na mišljenje da je sužen oblik ocjene boniteta orjentiran na solventnost i kreditnu sposobnost dovoljan, ipak se potpuna i objektivna ocjena može dati tek na osnovu sagledavanja ostalih mjerljivih i nemjerljivih podataka i pokazatelja.

Stoga se bonitet može definirati kao stupanj kvalitete cjelokupnog poslovanja poduzeća, a izražava se skupom relevantnih podataka.

Imajući u vidu kompleksnost pojma bonitet, njegove značajke bi bile slijedeće:

- 1) preispitivanje kvalitete poslovanja poduzeća
- 2) utvrđivanje solventnosti, financijske stabilnosti, sigurnosti i kreditne sposobnosti, te uspješnosti poslovanja
- 3) ispitivanje kadrovskih, organizacijskih i tehničko tehnoloških mogućnosti
- 4) analiza ciljeva i strategija razvoja
- 5) ustanovljavanje imagea i dobrog ugleda (goodwila) poduzeća

¹⁴³⁾ Čonkaš, I.: *Ocjena boniteta pravnih osoba kao uvjet za izdavanje vrijednosnih papira, koreferat na XXV simpoziju SRFH Hrvatske, Šibenik, lipanj 1990. str.4*

- 6) podloga za procjenu imovine poduzeća
- 7) potvrda uspješnosti managementa

4.1.1. Svrha ocjenjivanja boniteta

Široki je raspon korisnika informacija o bonitetu poslovanja poduzeća. Prvenstveno se tu javljaju subjekti u poslovnim odnosima, a to su dobavljači, vjerovnici, dioničari i razni udruživači, investitori, banke, potencijalni budući vlasnici i drugi. Unutar samog poduzeća za kvalitet poslovanja zainteresirana je rukovodeća struktura tj. management jer je to, de facto ocjena njegove uspješnosti.

Ocjena o bonitetu poslovanja traži se u pravilu od nezavisne institucije (državne ili privatne) koja raspolaže s podacima dovoljnim za meritorno ocjenjivanje. Ocjenu boniteta može zatražiti poduzeće samo za sebe, ili pak poslovni partner, banka ili neka druga institucija.

Svaki bonitet traži se s određenom svrhom. Istraživanja u instituciji¹⁴⁴⁾ koja izdaje ocjene o bonitetu poslovanja poduzeća poslužila su kao ishodište za specifikaciju vrsta tražnje. Empirijsko istraživanje provedeno je na uzorku od 630 prispjelih zahtjeva za ocjenu boniteta od kojih je najveći broj (410) onih koji se odnose na ocjenu solventnosti poduzeća (obrazac BON-2). Ustanovljeno je da je više od polovine (60%) zahtjeva za ocjenu boniteta sa stajališta solventnosti podneseno s osnova suradnje s poslovnim partnerom, dok se 35% zahtjeva odnosi na potrebe ocjene boniteta u svrhu dobivanja kredita ili pozajmica od strane banaka ili drugih institucija, a svega 5% zahtjeva pod-

¹⁴⁴⁾ Služba društvenog knjigovodstva utvrđuje bonitet poduzeća na obrascima BON-1 (Podaci o bonitetu) i BON-2 (Podaci o solventnosti). (Prema Metodologiji SDK za ocjenu boniteta)

neseno je na zahtjev sudskih organa zbog vođenja sudskog spora. Zbog izuzetne važnosti procjene imovine poduzeća u procesu pretvorbe društvenih poduzeća u druge oblike vlasništva, zatražen je i znatan broj (140 ili 65%) ocjena boniteta poslovanja poduzeća (obrazac BON-1). Ostali zahtjevi za ovom vrstom boniteta podneseni su u svrhu poslovne suradnje ili potreba poduzeća (naročito manjih privatnih) da im ocjenu boniteta izvrši i potvrdi nezavisna institucija.

Stoga, prema znanstvenim i empirijskim istraživanjima proizlazi da se ocijena o bonitetu poslovanja traži u cilju povećanja sigurnosti tj. smanjenja poslovnog rizika, a sa svrhom:

- suradnje s poslovnim partnerom
- raznih vrsta ulaganja
- kupovine i prodaje dionica
- kupovine i prodaje cijelog poduzeća ili dijela
- dobivanja kredita od poslovnih banaka
- odobravanja kratkoročnih pozajmica i kredita od strane državnih institucija
- izdavanja dugoročnih vrijednosnih papira
- saznanja o vlastitom bonitetu.

Za navedene potrebe izdaje se ocjena boniteta od strane za to ovlaštene institucije, banke ili bilo koje za to registrirane organizacije. Međutim, poduzeće može samo za sebe interno ocijenjivati svoj bonitet, a u svrhu:

- vrednovanja vlastite imovine
- prodaje dijela imovine
- analize vlastitog ekonomskog položaja
- ocjene managementa.

Konačno, ukoliko se želi odgovoriti zašto je bonitet potreban, valja naglasiti da se on analizira u svrhu svega prije navedenog, a u cilju izbjegavanja mogućih rizika u poslovanju. Ti rizici nisu svi isti tj. moraju se stupnjevati u zavisnosti od veličine i složenosti poslovne transakcije. Prema tome i stupanj željenog saznanja o bonitetu biti će različit, pa će zavisno od toga i njegov sadržaj biti kraći ili duži.

U suvremenim uvjetima privređivanja gdje postoji odgovornost kako prema kupcima poslovnim partnerima, tako i prema vlasnicima i zaposlenima, odgovornost managementa permanentno se preispituje. Kada je prisutna nesigurnost i kaos na tržištu, upravljanje i rukovođenje također doživljava krizu. Ta kriza je više ili manje izražena u svim dijelovima svijeta, te se postavlja opravdano pitanje, kako je riješiti, tj. kako osigurati uspješan razvoj poduzeća. Normalno je da to podrazumijeva nove ideje, tj. poduzetnički duh, te koordiniran i kvalitetan management. Dugoročno gledano opstanak i razvoj je cilj svakog poduzeća, pa proizlazi da rizicima i neizvjesnostima treba doskočiti. Stoga, "kontinuirana i formalna priprema organizacije za bavljenje budućnošću, zajedno s novom valorizacijom rukovođenja resursima, cijena je koju treba platiti da bi se izbjegao živi pijesak"¹⁴⁵⁾. Priprema za budućnost, a u cilju opstanka i razvoja na tržištu punom rizika, upravo su motivi, zašto se želi analizirati i ocijenjivati bonitet poduzeća. Opstati i razvijati se znači izbjegavati krizne situacije u koje poduzeće može zapasti. Gotovo svako poduzeće dolazi u svojem životnom ciklusu do faze zastoja, usporavanja razvoja, kada je potrebna dodatna

¹⁴⁵⁾ Crosby, P.B.: *Vječno uspješna organizacija*, Privredni vjesnik, Zagreb, 1990. str.15

"injekcija" za ozdravljenje ili u suprotnom slijedi likvidacija. Kriznu situaciju treba nastojati izbjeći, a to se postiže kontinuiranim praćenjem poslovnih odluka managementa, tj. analizom efektivnosti i efikasnosti koje su proizašle iz tako donesenih odluka. Potpuno je ispravan pristup analizi i dijagnozi poduzeća prije nego li je ono zapalo u teškoće, kako bi se eventualne slabosti u poslovanju i krizna žarišta mogla terapijom ozdraviti. Vremenska dimenzija je tu bitno naglašena, jer što se prije otkriju simptomi krize, to postoje veće šanse da se oni u začetku uoče i po mogućnosti otklone.

4.1.2. Metode ocjene boniteta

U zavisnosti od toga što i koliko se želi saznati o poslovnom partneru, odnosno koliko je potrebno podataka dostaviti određenom tražiocu ocjene boniteta, može se i bonitet stupnjevati. Drugim riječima, pristup ocjeni boniteta treba posmatrati s aspekta složenosti poslovnih odluka i svakodnevnih poslovnih transakcija, te drugih potreba u svrhu kojih se ocjenjuje bonitet poslovanja poduzeća.

S tim u vezi navodi se nekoliko teorijski obrađenih pokušaja izražavanja kvalitativnog stupnja stanja poduzeća u zavisnosti od karaktera poslovnog odnosa. Tako prof. Živković¹⁴⁶⁾ dijeli bonitet na dva oblika: bonitet užeg sadržaja ili parcijalni bonitet, te bonitet šireg sadržaja ili kompleksni bonitet. Dr. Osmanagić-Bedenik¹⁴⁷⁾ informacije o bonitetu oblikuje na način da ih klasificira prema vremenskoj kompo-

¹⁴⁶⁾ Živković, M.: *Ocjena boniteta poduzeća, referat na XXVI simpoziju SRFRH, Pula, 1991. str. 186-198*

¹⁴⁷⁾ Osmanagić-Bedenik, N.: *Prijedlog koncepcije oblikovanja informacija o bonitetu - interni materijal za potrebe SDK.*

amenti poslovne suradnje tj. na informacije o bonitetu kod jedokratnog poslovnog odnosa (I stupnja), višekratne suradnje (II stupnja) i informacije o bonitetu kod uspostavljanja trajne suradnje (III stupnja). U praksi se susreće na dva načina utvrđivanja i ocijenjivanja boniteta tj. najčešći i najtraženiji oblik utvrđivanja boniteta svodi se na ocjenu o solventnosti poduzeća, dok se drugi način odnosi na davanje ocjene o poslovanju poduzeća na temelju većeg broja financijskih pokazatelja.

Slijedom navedenog, a na osnovu istraživanja i empirijskog praćenja smatra se opravdanim klasificirati bonitet prema stupnju složenosti poslovnog odnosa, na tri načina tj. kao:

- jednostavan ili kraći
- složeniji ili širi
- kompleksan ili cjelovit.

Pod **jednostavnim ili kraćim bonitetom** podrazumijeva se pojednostavljeno shvaćanje boniteta, a koje se svodi na solventnost poduzeća¹⁴⁸⁾. Iako se na prvi pogled može konstatirati da ocjena boniteta na temelju podataka o solventnosti može predstavljati trenutnu sliku podmirenja ili nepodmirenja obveza poduzeća, te da insolventnost ne mora značiti i nelikvidnost, ipak se kroz te podatke može nazrijeti rizik od insolventnosti. Naime, kroz podatke o solventnosti rizik se

¹⁴⁸⁾ Služba društvenog knjigovodstva koja je za sada jedina ovlaštena za davanje informacije o bonitetu, daje podatke o solventnosti na za to predviđenom obrascu (BON-2), koji sadrži podatke o stanju na žiro-računu poduzeća, stanja nepodmirenih obveza, dane blokade i eventualno podatke o stečaju. Iako su ti podaci na određeni dan, ipak se kroz podatke o prosječnim stanjima za protekli mjesec dana i šest mjeseci može ocijeniti solventnost ili insolventnost poduzeća. (o.p.N.V.)

može predvidjeti, jer se on kod solventnosti najčešće nalazi u strukturi aktive i pasive, te njihovoj neusklađenosti. Ako između djelova sredstava i obveza prema izvorima (horizontalna financijska struktura) odnosi nisu zadovoljavajući tj. kratkoročna sredstva nisu financirana iz kratkoročnih izvora, a dugoročna iz vlastitih i dugoročnih izvora, postoji potencijalna opasnost po solventnost poduzeća. Znak je to da brže dospijevaju obveze plaćanja od unovčavanja dijela sredstava, te je velika vjerojatnost da će poduzeće zapasti u teškoće. Insolventnost se može pojaviti, kako ističe prof. Tepšić¹⁴⁹⁾, kao zastoj u plaćanjima pa treba primjeniti određene mjere pomoću kojih će se to otkloniti, ili pak kao obustava plaćanja, pa se u tom slučaju primjenjuju zakonske sankcije (stečaj ili likvidacija)¹⁵⁰⁾. Iako razloge za isticanje insolventnosti na ovakav način treba više tražiti u "pravnoj nego u ekonomskoj praksi" ipak se pokazatelji boniteta "poistovjećuju s pokazateljima ranog upozorenja", ali ne samo insolventnosti, već mnogo više negativnog razvoja poduzeća¹⁵¹⁾.

Složeni ili širi bonitet najčešći je oblik boniteta koji se empirijski i znanstveno pojavljuje i obrađuje. U tom smislu bonitet se obično shvaća kao kreditna sposobnost, pa predstavlja "unutarnju vrijednost određenog predmeta" koja je u privredi izražena

149) Tepšić, R.: *Upravljanje financijama poduzeća II, Računovodstvo i financije*, Zagreb, 1991. str.66

150) I dalje je na snazi Uredba o financijskom poslovanju, prema kojoj dužnici ili vjerovnici pokreću stečajni postupak ukoliko je poduzeće insolventno 30 dana neprekidno ili 30 dana s prekidima u proteklih 45 dana. (o.p.N.V. prema Uredbi u N.N.40/92)

151) Osmanagić-Bedenik, N.: *Analitičko dijagnostički model za ocjenu boniteta poljoprivrednih poduzeća - teorijska i empirijska analiza*, časopis *Ekonomski analitičar* br.4/1992, Zagreb, str.28

kao kreditna sposobnost poduzeća ili dužnika¹⁵²⁾, ili se shvaća kao kreditna sposobnost i likvidnost. Pod bonitetom se tada podrazumijevaju "formalna i materijalna svojstva subjekta koja ga čine sigurnim dužnikom... a zavise od njegove kreditne sposobnosti i likvidnosti¹⁵³⁾. Prema istom izvoru kreditna sposobnost poduzeća utvrđuje se na osnovu analize materijalnog stanja poduzeća tj. analizira se stanje i kretanje investicija, sirovina, gotove robe, potraživanja i dugovanja, kao i potencijalna dugovanja na osnovu datih garancija. Na duži rok se pored navedenog, analizira i tržišna situacija poduzeća, način kalkulacije, stupanj racionalizacije proizvodnje, suvremenost proizvodne tehnike, stanje konkurencije i dr.

Prezentirajući parcijalni bonitet, dr.Živković, M.¹⁵⁴⁾ ga izjednačava s kreditnom sposobnosti poduzeća tj. sposobnosti da primi kredit i vrati ga u roku zajedno s kamatama. On nadalje ilustrativno prikazuje shvaćanja o kreditnoj sposobnosti dva autora¹⁵⁵⁾ koji pri ustanovljavanju kreditne sposobnosti postupaju vrednujući određene kriterije. Tako dr.Katunarić navodi da pri analiziranju kreditne sposobnosti zajmotražioca treba uzeti u obzir tekuću likvidnost, uspješno i rentabilno poslovanje, uredno izvršavanje preuzetih obveza, ažurno knjigovodstvo i realno iskazivanje imovine i obveza, namjensko koriš-

152) Gojanović, J.: *op.cit.* pod 25), str.30

153) *Ekonomska enciklopedija II*, *op.cit.* pod 9), str.170

154) Živković, M.: *Ocjena boniteta poduzeća*, *op.cit.* pod 146), str.186

155) Katunarić, A.: *Banka*, Izdavačko-instruktivni biro, Zagreb, 1977. str.270-274

Ćirović, M.: *Kreditna politika poslovne banke*, *Ekonomski institut*, Zagreb, 1970. str.31

Preuzeto iz referata Živković, M: *Ocjena boniteta poduzeća*, *op.cit.* pod 146), str.187

tenje odobrenih kredita. Po dr.Čiroviću kriteriji bi bili: likvidnost, koeficijent obrtanja sredstava, rentabilnost poslovanja, zaduženost, komitentski odnos.

Već se u ovim mišljenjima nazire nešto šire shvaćanje kreditne sposobnosti i likvidnosti, jer se spominje "uspješno i rentabilno poslovanje", pa čak i postojanje dvaju pojmova kreditne sposobnosti i boniteta privredne organizacije. Naime, dr. Marković¹⁵⁶⁾ ističe da "vjerovnik prije zaključivanja ugovora ili sporazuma temeljito analizira i ocjenjuje bonitet i kreditnu sposobnost svakog potencijalnog dužnika". Ocjenjujući bonitet analizira sredstva i izvore sredstava, uvjete održavanja likvidnosti, te financijski rezultat i rentabilnost poslovanja. Nadalje, dr. Jurković¹⁵⁷⁾ govoreći o kreditnoj i razvojnoj sposobnosti preporučuje korištenje pokazatelja rentabilnosti, likvidnosti, intenzivnosti korištenja sredstava, stabilnosti financiranja i pokazatelje sigurnosti ulaganja.

Napokon, svi ovi podaci za složeniju ili širu ocjenu boniteta rezultiraju iz analize bilanci koje poduzeća popunjavaju i uredno dostavljaju, pa se s tim u vezi može navesti još jedan primjer ocjene boniteta¹⁵⁸⁾ gdje se koriste podaci iz bilance stanja, bilance uspjeha i rasporeda rezultata, a koji daju cjelovit uvid u financijsku situa-

156) Marković, I.: *Analiza i ocjena boniteta i kreditne sposobnosti privrednih subjekata*, *Financijska praksa br.4-6*, Institut za javne financije, Zagreb, 1987. str.163

157) Jurković, P. (redaktor): *Poslovne financije*, *Narodne novine*, Zagreb, 1984. str.206-211

158) Služba društvenog knjigovodstva razvila je metodologiju za ocjenu boniteta, koja uključuje i složeniju obradu podataka i pokazatelja (obrazac BON-1), a koji se daju u usporedbi s prosjekom grupacije u vremenskoj seriji od tri godine - Metodološko uputstvo SDKH - interni materijal.

ciju poduzeća u prošlosti, omogućujući eventualno ocjenu ukupnog boniteta i u budućnosti. To su podaci o veličini i opremljenosti, financijskoj stabilnosti i sigurnosti, likvidnosti, te poslovnoj uspješnosti.

Može se konačno zaključiti da se bonitet koji se temelji na ocjeni podataka i pokazatelja izvedenih iz cjelokupne bilance naziva složenim bonitetom. To podrazumijeva utvrđivanje niza pokazatelja, ne samo kreditne sposobnosti i likvidnosti, nego i drugih podataka karakterističkih za poslovanje poduzeća i njegovog okončanja. Naravno, da to nameće čitav niz pitanja vezanih za standardizaciju, tj. koje pokazatelje odabrati kao najbolje reprezentante boniteta, koje standarde uzeti kao bazu usporedbe, koje mjere vrijednosti izabrati, a da sve skupa čini ovu vrstu boniteta složenijom od prije navedenog jednostavnog načina ocjene boniteta.

Kompleksan ili cjelovit bonitet najšire je shvaćanje boniteta kao ocjene kvalitete cjelokupnog poslovanja poduzeća. Tu se prvenstveno misli na dopunu složenog boniteta sa ostalim podacima koje nije moguće sagledati kroz godišnju bilancu, a neke čak ni kvantificirati. Radi se, naime, o nizu podataka koji se ne mogu financijski izraziti, već se uglavnom kvalitetu izražava mjerljivim i nemjerljivim činjenicama. Nema sumnje, da je ocjena financijskog položaja poduzeća i ostverenih rezultata poslovanja, krajnji efekt koji ima svoju težinu pri ocjeni boniteta. No, ne treba zanemariti ni neke činjenice koje u znatnoj mjeri determiniraju kvalitetu poslovanja poduzeća i njegova izgleda za budućnost, a sastojale bi se u slijedećem:

- ocjeni tržišnog položaja poduzeća
- ocjeni nivoa organiziranosti i tehničke opremljenosti unutar poslovnih funkcija

- ocjeni strateškog razvoja poduzeća i grane
- ocjeni kadrovskog potencijala
- ocjeni goodwilla i imena poduzeća
- ocjeni uspješnosti managementa i dr.

Cjelovitiji način sagledavanja boniteta neki autori¹⁵⁹⁾ koriste kako bi izrazili bonitet kao "ekonomsku kategoriju koja obuhvaća ukupnu poziciju poduzeća, odnosno utvrđivanje njegove solidnosti, vrednovanja ukupne aktivnosti, dobru reputaciju u poslovnom svetu, solidnu poziciju na tržištu, pa otuda i kreditna sposobnost i likvidnost".

Obzirom da je bonitet kompleksan ekonomski pojam, potrebno je za njegovo ocjenjivanje razmotriti razne činitelje stanja poduzeća, ističe dr. Živković¹⁶⁰⁾ pa navodi da su to: kadrovi, tehnika i tehnologija, financije, uspješnost poslovanja, razvoj, lokacija, poslovna povezanost, poslovni ugled, odgovornost.

Ima nadalje razmišljanja da je statistička analiza podataka iz godišnjeg obračuna prvi korak u stvaranju ocjene o bonitetu poduzeća i da nakon tako utvrđenih "tvrdih činjenica" slijedi kvalitativna analiza "mekih činjenica". U tom smislu, dr. Osmanagić-Bedenik¹⁶¹⁾ napominje da pažnju pri analizi treba posvetiti: organizaciji i sustavu rukovođenja, suradnicima, proizvodima, učincima, tržišnom kapitalu,

159) Pejić-Radovanović-Stanišić: *Ocena boniteta poduzeća, Privredni pregled, Beograd, 1991, str.174*

160) Živković, M.: *Ocjena boniteta poduzeća, op.cit. pod 146), str.190*

161) Osmanagić-Bedenik, N.: *Ocjena boniteta poslovnog partnera, referat na XXVI simpoziju SRFRH, Pula, 1991. str.206*

razvoju branše, konkurenciji, proizvodnji, tehničkoj opremljenosti, nabavi i skladištenju.

Može se stoga zaključiti da tako shvaćen bonitet ne odražava samo unutarnje karakteristike poduzeća, već i karakteristike okruženja u kojem djeluje poduzeće. Također, ocjena boniteta ne temelji se samo na postojećim karakteristikama poslovanja poduzeća, već i na tendenciji razvoja u budućnosti. Ne treba također zanemariti ni činjenicu da bonitet rezultira iz donešenih i realiziranih poslovnih odluka, pa se u tom smislu može bonitet promatrati kao posljedicu efikasnosti managementa.

4.1.3. Podloga za ocjenu boniteta

Koja je podloga za ocjenu boniteta poslovanja poduzeća i da li je ona dovoljno realna i objektivna, jedno je od pitanja koje zahtjeva detaljniju analizu. Pri tome se pod "podlogom" podrazumijeva svaki podatak i informacija¹⁶²⁾ koji moraju poslužiti za donošenje ocjene o bonitetu. Koliko je značenje informacije u donošenju ocjene o nekoj pojavi ističe i dr. Turk¹⁶³⁾ "navodeći da je informacija više ne-

¹⁶²⁾ Često se termin "podatak" i "informacija" tumače na različite načine. Naime, podatak se najčešće izražava brojevima kako bi se označila neka promjena koja je nastala u poslovnom procesu. "Kada se podaci tj. riječi, brojke i specijalni znakovi smišljeno povežu u jednu izjavu odnosno rečenicu, dobiva se informacija." (prema Niederberger, A. u knjizi grupe autora Habek-Tadijančević -Tepšić: Računovodstvena teorija i metoda, Progres, Zagreb, 1990, dio Habek, M.: Računovodstvene informacije, str.209)
Informacija ima šire značenje od podatka, pod njom valja razumjeti određenu obavjest, znak, impuls, signal i drugo što sadrži do tada nepoznat i razumljiv sadržaj korisniku informacije... (Deželjin, J.: Organizacija računovodstva u ulozi suvremenog upravljačkog informacijskog sustava, izdavač Zrinski, Čakovec, 1970. str.24)

¹⁶³⁾ Turk, I.: Računovodstvene informacija kao podloga za donošenje poslovnih odluka, Informator, Zagreb, 1971. str.12

go sam podatak ... ona uključuje i ocjenu o pojavi za koju postoji podatak ... informacija mora izražavati i bonitet i pravilnost neke poslovne akcije."

Dakle, sa stajališta ocjene boniteta i podatak i informacija predstavljaju korisna saznanja o pojavama koje se zbivaju u poslovnom procesu poduzeća, a i ne samo poduzeća već i njegova okruženja. Nesumnjivo, da se pri tome značajna uloga pridaje računovodstvenim informacijama koje ulaze u sustav poslovnih informacija i čine okosnicu poslovanja. Naime, sustav poslovnog informiranja sastavljen je od informacijskih podsistema tj. računovodstva, nabave, proizvodnje, prodaje, financiranja, nadzora i dr. Računovodstvo je dakako najkvalitetniji¹⁶⁴⁾ izvor informiranja u okviru informacijskog sistema, jer osigurava pouzdanost i brojnost informacije, te su kao takve one nezamjenjive.

Računovodstvene informacije sintetiziraju se u bilancama i drugim izvještajima¹⁶⁵⁾ koji su zakonski propisani i koji služe uglavnom za eksterne potrebe, tj. za razne analize boniteta od strane državnih institucija. Nasuprot tome, računovodstveni obračuni koji su

¹⁶⁴⁾ *Kvalitetna svojstva računovodstvenih informacija javljaju se zbog njihovih osobitosti, koje se kako ističe dr. Habek javljaju u: prikupljanju podataka po metodi dvojnog knjigovodstva, poslovnim knjigama koje imaju svojstvo javne isprave, rasporedu određenih podataka koji se temelje na primjeni propisanog kontnog plana itd. (vidjeti o tome šire u knjizi grupe autora navedenih op.cit. pod 151), str.210)*

Može se dodati da kvalitetu računovodstvenih informacija čini primjena računovodstvenih principa i standarada, koji osiguravaju konzistentnost računovodstvenog izvještavanja.

¹⁶⁵⁾ *Zakon o računovodstvu propisuje slijedeće financijske izvještaje: bilancu, račun dobiti i gubitka, izvještaj o promjenama u financijskom položaju, bilješke uz financijske izvještaje (Čl.14 Zakona o računovodstvu, Narodne novine Republike Hrvatske br.90/1992)*

produkt računovodstvenih troškova, koriste se za interne potrebe i u funkciji su informiranja i donošenja poslovnih odluka u poduzeću.

S tim u vezi, postavlja se nadalje pitanje institucionalizacije ocjene boniteta. Nema sumnje da bonitet mora biti ocijenjen stručno i od strane institucija koje raspolažu s odgovarajućim informacijama o poduzeću za koje se vrši ocjena boniteta¹⁶⁶). To ne isključuje mogućnost da se ocijena boniteta vrši i na komercijalnoj osnovi. Nadalje, potrebna je i povezanost sa institucijom koja vrši reviziju, jer samo financijski izvještaji koji su pregledani od strane nezavisne revizorske institucije mogu poslužiti kao realna podloga za ocjenu boniteta.

Oslanjajući se, dakle na informacije koje pruža bilanca i ostali financijski izvještaji koji se obvezatno dostavljaju nezavisnoj instituciji, te ostale podatke s kojima raspolaže institucija kod koje se vodi žiro račun poduzeća, mogu se dati samo jednostavniji i složeniji oblici boniteta.

Naime, ocjena boniteta koje se temelji na solventnosti tj. prikazan kao jednostavniji ili kraći oblik boniteta, moguće je dati na osnovu podataka o stanju sredstava na žiro računu (dugovani, potraživani promet i saldo), stanju o nepodmirenim obvezama koje se uredno evidentiraju kao i drugih podataka na osnovu kojih se može sagledati platežna sposobnost poduzeća.

Osnovu za složeniji ili širi oblik boniteta pružiti će bilance i ostali financijski izvještaji koji su prethodno bili podvrgnuti reviziji. Prema tome, pri ocjeni boniteta poći će se od pretpostav-

¹⁶⁶⁾ Za sada je to kod nas povjereno Službi društvenog knjigovodstva koja obzirom da jedina raspolaže s podacima iz periodičnih obračuna i godišnjih obračuna, te drugim podacima potrebnim za izradu ocjene o bonitetu. (o.p.N.V.)

ke da su podaci dati u izvještajima točni i istiniti i da se temelje na računovodstvenim standardima. Iako podaci u bilancama pokazuju retrospektivu, nedvojbeno je da su oni značajna podloga za ocjenu poslovanja poduzeća u budućnosti. Na osnovu tih podataka promatranih u vremenskoj seriji od najmanje tri godine moguće je izračunati čitav niz pokazatelja koji će biti mjerilo za ocjenu boniteta poduzeća.

Normalno je, da se kompleksan ili cjelovit bonitet ne može zadovoljiti samo s podacima i informacijama dobivenim putem financijskih izvještaja. Za njegovu ocjenu potrebni su dodatni podaci prikupljeni u samom poduzeću i njegovom okruženju. Tu se prvenstveno radi o naturalnim podacima dobivenim u okviru poslovnih funkcija u poduzeću, kao i o podacima dobivenim na tržištu.

Jedna od pretpostavki za kvalitetnu ocjenu boniteta je usporedivost¹⁶⁷⁾ financijskih i ostalih izvještaja što podrazumijeva i ispunjavanje načela kontinuiteta u poslovanju tj. neograničenosti vremena poslovanja. Polazi se od toga da će poduzeće poslovati i u doglednoj budućnosti, jer bi u suprotnom izvještaji morali biti sastavljeni na drukčijoj osnovi.

Vjerno predočavanje poslovnih događaja, osigurava da informacije budu pouzdane tj. da budu vjerodostojne. Za otklanjanje pogrešaka ili bilo kakvih sumnji zadužena je revizija kojoj je primarni cilj da prikaže financijske izvještaje realnim i vjerodostojnim.

¹⁶⁷⁾ U uvodu Međunarodnih računovodstvenih standarada, u dijelu razmatranja o kvalitativnim obilježjima financijskih izvještaja ističe se da "korisnici moraju biti u stanju usporediti financijske izvještaje različitih poduzeća, kako bi mogli procijeniti njihov relativni financijski položaj, uspješnost i promjene financijskog položaja". (Međunarodni računovodstveni standardi 1991/92 (prijevod) SRFRH, 1992. str.25)

4.2. Izbor pokazatelja boniteta

Izbor pokazatelja složen je i stručan posao, jer kako ističe prof. Popović¹⁶⁸⁾ "treba paziti da se izaberu najvažniji pokazatelji, kako ih se ne bi nepotrebno gomilalo i time gubila preglednost analizirane materije". Da nije lako izvršiti selekciju pokazatelja i da to iziskuje određeni napor, jer treba iznaći stručne, argumentirane i najracionalnije stavove koji imaju jasan cilj: "svesti broj najvažnijih pokazatelja na optimalanu, a ne maksimalnu meru"¹⁶⁹⁾. Potrebu za definiranjem kriterija kod izbora pokazatelja ističe i prof. Krajčević¹⁷⁰⁾ navodeći pored individualnih pokazatelja poduzeća i zbirne (radne) pokazatelje privrednih grana, kod kojih se javlja problem metode utvrđivanja i sam izbor pokazatelja, obzirom da bi mogli poslužiti kao mjerilo.

Izbor pokazatelja boniteta poslovanja složen je i odgovoran posao, što ujedno predstavlja izazov u daljnjem radu. Zasigurno je da pokazatelji trebaju biti pravilno znanstveno formirani tj. da im je potrebna "odgovarajuća metodološka osnova, i da je nužno odgovarajuće formiranje empiričke podloge, odnosno da je potrebna odgovarajuća metodika¹⁷¹⁾.

168) Popović, Ž.: *Ekonomska analiza poslovanja*, op.cit. pod 6) str.34

169) Dohčević, S.-Malešević, Đ.: *Sistem analize poslovanja i informisanje u poduzeću*, *Savremena administracija*, Beograd, 1978. str.461

170) Ističući zbirne pokazatelje prof. Krajčević naglašava da bi ti pokazatelji kao standardni - mogli korisno poslužiti i za ocjenu poslovanja privrednih organizacija u pojedinim privrednim granama, jer bi im pokazatelji privredne grane (standardi) bili mjerilo, a i za komparaciju samih privrednih grana i struka međusobno. (vidjeti Krajčević, F.: *Analiza poslovanja poduzeća*, GZH, Zagreb, 1960. str.102)

171) Tintor, J: *Uvod u ekonomsku analizu poslovanja OUR-a*, op.cit. pod 95) str.121

To iziskuje poznavanje cjeline ekonomskih pojava i procesa koji se zbivaju u poduzeću i njegovom okruženju. Suvremeni uvjeti rada i poslovanja zahtjevaju detaljniju analizu poslovanja poduzeća, tj. kvalitetnu ocjenu boniteta koja bi mogla poslužiti managementu u realizaciji strateških ciljeva¹⁷²⁾. Upravljavajući poduzećem, managementu je zasigurno cilj maksimalizacija efikasnosti poslovanja, te uspješnost daljnjeg razvoja poduzeća¹⁷³⁾. Međutim unutar ovako globalnog cilja postoje različiti kvantitativni i kvalitativni aspekti sagledavanja niza općih i parcijalnih ciljeva, pa se čak može govoriti i o sustavu ciljeva, koji uslovljavaju kriterije za izbor pokazatelja.

Sve to tendira ka proširenju izbora pokazatelja, ali ujedno i zahtjeva sužavanje pokazatelja na optimalnu razinu, dovoljnu da se sagleda cjelokupna poslovna aktivnost poduzeća. No, prije nego se pristupi kriterijima za izbor pokazatelja i samom izboru pokazatelja, potrebno je istaći i neke osnovne karakteristike pokazatelja.

4.2.1. Općenito o pokazateljima

Kada se u literaturi naide na termine indikator, poslovno-analitički pokazatelj, obrazac, poslovno-ekonomski pokazatelj, mjera, mjerilo, misli se uvijek na "pokazatelj". Pri pojmovnom određenju po-

172) *S osnova sagledavanja važnosti koju imaju za budućnost poduzeća, ciljevi se mogu podijeliti na osnovne (strateške) i faktičke, a s obzirom na opseg na opće i parcijalne, ovisno da li se odnose na cijelo poduzeće ili dio. (vidjeti šire o tome u knjizi Novak, M. i Popović, Ž.: Razvojna politika, Informator, Zagreb, 1980. str.15)*

173) *Prof. Popović ističe da "kada se govori o razvoju poduzeća, onda se ne misli na bilo kakve promjene postojećeg stanja, već na promjene koje će značiti i veću racionalnost poslovanja". (Novak, M. i Popović, Ž.: Razvojna politika, ibidem, str.17)*

kazatelja, nailazi se na mnoštvo definicija, od kojih će se istaći samo neke koje zalaze u suštinu pojma.

Etimološki riječ indikator dolazi od latinske riječi "indicare" - što znači otkriti, pokazati, odnosno uopćeno pokazivač, upućivač, pokazatelj, znak, obilježje, dokaz¹⁷⁴⁾. Najčešće se prevodi kao pokazatelj, koji je odraz nečega tj. odraz ekonomskih pojava kada se radi o ekonomiji. Odnosno preciznije rečeno, kada se govori o pokazateljima u ekonomiji, onda je to gotovo uvijek u okviru analiziranja rezultata rada, odnosno razmatranja cjelokupnog poslovanja poduzeća. Stoga je pokazatelj uvijek iskazan na način da kvalitativno i kvantitativno izrazi rezultat poslovanja.

Iz tih razloga pokazatelj se često definira kao broj¹⁷⁵⁾, ili analitička jedinica mjere iskazana adekvatnim brojem¹⁷⁶⁾. Pokazatelj se također definira kao na "prikladan način izražena neka činjenica interesantna za poslovanje neke organizacije"¹⁷⁷⁾ koja se izražava brojevima - apsolutnim i relativnim. No, prof. Popović ističe da se često samo odnosni brojevi nazivaju poslovno-analitičkim pokaza-

174) *Prema Klaić, B.: Riječnik stranih riječi, Nakladni zavod Matice Hrvatske, 1982. str.582*

175) *Prof. Krajčević navodi da se "brojčano prikazivanje rezultata analize vrši u apsolutnim, relativnim, indeksnim i kombiniranim brojevima, te predstavlja sintetičke pokazatelje prethodno izvršene analize". (Krajčević, F.: Analiza poslovanja poduzeća, op.cit. pod 170), str.90)*

176) *"Poslovno analitički pokazatelj je analitička jedinica mjere stanja ili kretanja pojave koja se njime iskazuje izražena adekvatnim brojevima."*
(Avram, Z.: Sistematizacija pokazatelja poslovanja u organizaciji udruženog rada, Svjetlost, Sarajevo, 1981. str.16)

177) *Popović, Ž.: Ekonomska analiza poslovanja, op.cit. pod 6) str.29*

teljima ili indikatorima, međutim treba paziti da "svaki pokazatelj izražava određenu suštinsku i logičku povezanost i ovisnost veličina koje se stavljaju u odnos".

Pokazatelji se tumače i kao "brojčani odnosi odlučujući za donošenje ocjene, a sastoje se iz stupnja udjela, indeksa i koeficijenta"¹⁷⁸⁾. Pokazatelj se nadalje definira kao odnos vrijednosti u vidu količnika, a poslovanje "odnos dve poslovne ekonomske veličine, koje su u logičnoj zavisnosti i uslovljavaju jedna drugu"¹⁷⁹⁾. Pokazatelji se također, poistovjećuju s mjerilima¹⁸⁰⁾, oni su mjerilo za "ocenu rada i poslovanja u poduzeću u prošlosti i sadašnjosti, a ujedno i putokaz za određivanje smernica perspektivnog razvoja poduzeća"¹⁸¹⁾. Pokazatelj kao racionalni broj, mjera kvalitete, je "kvocijent brojeva dobiven iz odnosa brojeva koji pripadaju raznim skupinama, a mogu se izraziti u raznim jedinicama mjere"¹⁸²⁾. I konačno, ističe se da je pokazatelj "računski broj u kojem je sadržana jedinica mjere i mjera količine kvalitete pojedinih ekonomskih pojava i procesa"¹⁸³⁾. Stoga pokazatelj odražava i kvalitetu i kvantitetu promatrane pojave, tj. on je mjerilo kvalitete ili kvantitativni izraz kvalitete. Naposljetku, pokazateljima se izražava poslovni uspjeh poduzeća, kao rezultat

178) *Rječnik računovodstva i financija, Informator, Zagreb, 1984, str.155*

179) *Jovanović, D.- Vitorović, B.: Analiza poslovanja poduzeća, kon-*

180) *Krajčević, F.: Analiza poslovanja poduzeća, op.cit. pod 6) str.431*

181) *Knjigovodstveni leksikon, Beograd, 1965. str.27*

182) *Braut, R.: Ekonomska analiza poslovanja I, VPS, Zagreb, 1966. str.182*

183) *Tintor, J. : Uvod u ekonomsku analizu poslovanja OUR-a, op.cit.pod 95) , str.117*

određenih outputa i inputa, tj. kako ističe prof. Popović¹⁸⁴⁾ odnosom pojedinih aspekata rezultata i odgovarajućeg elementa ulaganja izražava se određena kvaliteta uspješnosti poslovanja.

Rezimirajući navedene definicije pokazatelja moguće je njihove značajke sintetizirati kroz nekoliko karakteristika. Pokazatelj se izražava kao:

- broj, računski broj
- brojčani odnos, odnos vrijednosti
- odnos dvije poslovno ekonomske veličine
- mjerilo, mjera kvalitete, kvantitativni izraz kvalitete
- rezultat određenih outputa i inputa.

U ekonomiji, pokazatelj se definira kao relativni broj, koji služi za mjerenje kvalitete ekonomskih pojava.

4.2.2. Kriteriji za izbor pokazatelja boniteta

Kod razmatranja kriterija za izbor pokazatelja boniteta, treba prvenstveno poći od cilja¹⁸⁵⁾ koji se želi postići ocjenom boniteta. Ako se pokazatelj shvati kao mjerilo kvalitete neke ekonomske pojave, tada se ocjenjujući bonitet poduzeća želi prikazati kvaliteta poslovanja tog poduzeća. Postavlja se nadalje pitanje što je to kvali-

184) Popović, Ž.: *Ekonomska analiza poslovanja*, ibidem, str.329

185) Pod pojmom cilj podrazumijeva se rezultat ili stanje koje neki samostalni sustav, radi zadovoljavanja svojih potreba, svojom svjesnom akcijom želi postići (*Leksikon marketinga, Savremena administracija, Beograd, 1977, str.32, a prema Popović, Ž.: Ciljevi i nosioci razvojne politike privredne organizacije u kontekstu efikasnog udruživanja rada i sredstava, u sklopu "Organizacioni oblici udruživanja rada i sredstava kao faktor uspješnosti poslovanja", Knjiga V, Ekonomski fakultet Rijeka, 1985, str. 224*

teta poslovanja, tj. koji je to kvantitativni i kvalitativni aspekt poslovanja poduzeća kojemu ono teži, odnosno koji su to ciljevi poduzeća koje ono želi postići.

Prije nego li se utvrdi cilj (ciljevi) poduzeća, potrebno je jasno razlučiti svrhu od cilja poduzeća, Naime, često se oni poistovjećuju, a mali je broj autora¹⁸⁶⁾ koji se razgraničili ove pojmove. Prof. Popović¹⁸⁷⁾ jasno luči svrhu od osnovnog cilja poslovanja, te po njemu svrhu poduzeća treba tražiti u osnivanju i razlogu postojanja poduzeća u okviru realizacije društvenih ciljeva. Poduzeće se osniva i posluje sa svrhom da bude u funkciji društvenih ciljeva tj. ako je poduzeće sustav, onda je svrha poduzeća u njegovu nadsustavu. Zadovoljavanje potreba poduzeća u kontekstu je osnovnog cilja njegovog poslovanja, a to je konstantno oplodivanje kapitala tj. stvaranje profita u svrhu povećanja obujma kapitala.

Prema tome, osnovni cilj svakog poduzeća je ostvarenje dobitka, tj. njegova maksimalizacija, jer je to sredstvo za ostvarenje "viših" ili perspektivnijih ciljeva poduzeća. Međutim, postoje i miš-

¹⁸⁶⁾ Prof. Kralj razlikuje svrhu od cilja i smatra da su ciljevi podređeni svrsi. Svrha se upotrebljava u smislu namjene, razloga za nešto, pa se može govoriti o društvenoj svrsi poduzeća, dok cilj nije jedan nego postoji čitava hijerarhija ciljeva koji su podređeni svrsi. (Kralj, J.: Poslovna politika, Informator, Zagreb, 1972, str.21 i 28, prema Popović, Ž.: Ciljevi i nosioci razvojne politike privredne organizacije u kontekstu efikasnog udruživanja rada i sredstava, op.cit. pod 185) str.225)

Profesor Stojanović ističe da se osnovni cilj društvenog razvitka sastoji u zadovoljavanju potreba velikog društvenog sustava u cjelini, svih njegovih podsustava i svih članova društva pojedinačno, radi maksimalizacije društvenog blagostanja (Prema Stojanović, R.: Veliki ekonomski sistemi, op.cit. pod 71), str.37 do 59)

¹⁸⁷⁾ Popović, Ž.: op.cit pod 185), str.224 do 227

ljenja¹⁸⁸⁾ da je isticanje jednog cilja "zabluda i traganje za magičnom formulom pomoću koje bi se izašlo na kraj i bez snage rasuđivanja", što predstavlja suštinu managementa.

U novije vrijeme, posebno se naglašava kompleksnost i multidimensionalnost ciljeva i visoka društvena odgovornost biznisa. S tog gledišta koncept profita se čini nedostatnim za objašnjenje kompleksnosti ciljeva poduzeća. Drucker¹⁸⁹⁾ naglašava da "maksimalizacija dobitka kao jedini pristup može dovesti u pitanje budućnost, pa i opstanak poduzeća, zbog naglaska kratkoročnih efekata i najekonomičnijih proizvoda, na račun onih koji osiguravaju tržište u budućnosti". Prof.Kralj navodi čitav niz hijerarhijski postavljenih ciljeva¹⁹⁰⁾ koji vode do temeljnog cilja gospodarske i druge snage poduzeća, a to je opstanak i razvoj.

Levy-Sarnat¹⁹¹⁾ u okviru kompleksnosti donošenja odluka, spospominju se između priličnog broja mogućih ciljeva, oni koji se najčešće susreću, a to su: maksimalizacija profita, maksimalizacija prodaje, postizanje zadovoljavajuće razine profita, postizanje ciljane

188) Više o tome u članku Bahtijarević-Šiber, F.: *Management pomoću ciljeva - značenje, problemi, perspektive*, *Ekonomski analitičar*, br.11/1992, str.13 do 19

189) Drucker, P.: *Praksa rukovođenja*, Zagreb, Panorama, 1961. str.75 do 76

190) Prof.Kralj iz svrhe poduzeća koja se sagledava kroz zadovoljavanje potreba i interesa više učesnika (vlasnika, zaposlenih, okruženja i dr.) izvlači višestruki splet ciljeva koji se dijele na ishodišne ciljeve, ciljeve djelovanja, učinkovitosti, rasporeda rezultata među učesnicima, sve do konačnog cilja snage poduzeća - opstanka i razvoja.

(Prema Kralj, J.: *Politika podjetja v tržnem gospodarstvu*, *Ekonomska poslovna fakulteta, Maribor, 1992.*, str.157 do 158.

191) Levy, H.-Sarnat, M.: *Principles of Financial Management*, Prentice Hall, Englewood Cliffs, N.Y., 1988, str.4

tržišne vrijednosti dionica, opstanak poduzeća, održavanje fluktuacije zaposlenih ispod kritične razine, stabilnost zarade. Pri tome profit, stabilnost i tržišna vrijednost dionica sve više pokazuje utjecaj na odlučivanje i mnoga poduzeća usmjeravaju svoje poslovanje tim ciljevima, iako se ne može dati precizna formula koja kombinaciju daje optimalne rezultate. U svakom slučaju, prva četiri cilja imaju veze sa profitabilnosti, među kojima se maksimalizacija profita i prodaje direktno tiču managementa. Posljednja tri cilja (opstanak, obrtaj zaposlenih i stabilnost zarada), naglašavaju rizik kojeg treba održavati na tolerantnoj razini. Rezultati istraživanja u Americi¹⁹²⁾ pokazali su da je kod dioničarskih društava (korporacija) maksimalizacija vrijednosti dionice dominantan cilj. Danas, na neizvjesnom svjetskom tržištu, posve je sigurno da je krajnji cilj dioničarskih društava stvaranje (proizvodnja) dioničarske vrijednosti i maksimalizacija dioničarskog bogatstva.

Sasvim je sigurno da se povećani dobitak kao osnovni cilj kojemu teži svako poduzeće, može ostvariti uz pretpostavku da se i drugi aspekti poslovnog rezultata (obujam poslovanja i poslovni prihod) povećavaju, uz istovremenu težnju ka minimalizaciji ulaganja. Dakle, teži se većoj racionalizaciji poslovanja, odnosno efikasnosti kao mjeri racionalnosti.

Efikasnost poslovanja se stoga javlja kao slijedeći kriterij za ocjenu boniteta, u okviru koje je rentabilnost jedan od najosnovni-

¹⁹²⁾ *Prema studiji koja je istraživala ciljeve na uzorku od 326 poduzeća u SAD kod kojih je management podvrgnut kontroli u razdoblju od 1967-75 - istraživanje su proveli Ali M. Fatemi, James S. Ang i Jess H. Cava pod nazivom "Evidence supporting Slaveholder Maximization in Management Controlled Firm". (vidjeti u knjizi Levy, H.-Sarnat, M.: ibidem, str.8)*

jih parametara uspješnosti. Sigurnost i stabilnost poslovanja koja proizlazi iz horizontalne i vertikalne usklađenosti financijske strukture, kao i likvidnost, faktori su od utjecaja na efikasnost poslovanja. Vrlo su značajni s aspekta managementa koji mora osigurati kratkoročnu i dugoročnu financijsku stabilnost, dok su vlasnici poduzeća zainteresirani više za dugoročnu profitabilnost i stabilnost.

I konačno javlja se još jedan kriterij, a to je stupanj sposobnosti managementa, jer ako bonitet odražava kvalitetu poslovanja, a kvaliteta zavisi dijelom od pravilno donesenih i realiziranih odluka, koje su u nadležnosti managementa, onda ocjenjujući bonitet, u stvari ocjenjujemo i uspješnost managementa. Zato se stupanj kvalitete managementa ogleda u cjelokupnoj uspješnosti poslovanja poduzeća, s mogućnošću prognoze za budućnost. U eri brzih tehnoloških promjena, kada mikroelektronika, robotika, informatika i biogenetika zauzimaju primarno mjesto, potrebne su brze reakcije na promjene okruženja, pa se i pred management postavljaju zahtjevi kao što su kreativnost, inventivnost, fleksibilnost, adaptibilnost, općenito poduzetnički duh¹⁹³⁾.

Zbog toga će i parcijalne ocjene boniteta o kvaliteti pojedinih segmenata poslovnog procesa, poslužiti managementu za sagledavanje cjeline poslovanja. Odnosno, omogućiti će mu brzu reakciju u slučaju neefikasnosti pojedinih segmenata od kojih zavisi poslovanje cjeline. Ocjena boniteta se jednom javlja kao podloga managementu za efikasno vođenje poduzeća, a drugi put kao njegov rezultat sagledavan

¹⁹³⁾ *Da je vrijeme stabilnosti, jednoznačnosti i krutosti planiranja prošlo, te da su potrebne brze reakcije, izrekao je Robert Mc Namara u rečenici da je "management inteligentno reagiranje na promjene". (vidjeti u članku Domazet, T.: Računovodstvo u funkciji managementa, Računovodstvo i financije br.5/92, str.46)*

kroz kvalitetno donesene i realizirane poslovne odluke. Konačno od kvalitete managementa tj. njegove umješnosti, sposobnosti, znanja, vještine u funkciji organizacije i rukovođenja poslovnim procesom, zavisići će bonitet poduzeća, pa se s pravom može postaviti kao kriterij za ocjenu boniteta.

I na kraju, ocjena boniteta je "signalna lampica" koja management upozorava na mogućnost nastanka krize u poduzeću. Pri tome se misli na financijski aspekt krize, koji se ogledava u nemogućnosti pravovremenog podmirenja tekućih obveza, te s tim u vezi dovođenje poduzeća u stanje insolventnosti i nelikvidnosti. Krizu koja predstavlja bolesno stanje privrednog organizma treba dijagnosticirati, tj. naći mjerila na osnovu kojih će se ona prepoznati, otkriti uzroke i pronaći izlaz iz krizne situacije. U osnovi uzroci financijske krize, proizlaze iz neefektivnosti odnosno neefikasnosti učinaka, što izaziva nezadovoljavajući stupanj profitabilnosti, a potom i financijsku neefikasnost odnosno insolventnost. Mjerilo je dakle to uspješnosti managementa, te je tim više potrebno osigurati takav dotok informacija koje bi omogućavale pravovremenu ocjenu ekonomskog položaja poduzeća, bilo od strane internih ili eksternih analitičara.

Pri utvrđivanju kriterija za izbor pokazatelja pošlo se je od poimanja boniteta kao kvalitete cjelokupnog poslovanja poduzeća koji se mjeri putem relevantnih podataka i pokazatelja. Kvaliteta poslovanja vidljiva je kroz ciljeve kojima poduzeće teži. Iako se može govoriti o višeznačnim ciljevima, ipak se dobitak i njegova maksimalizacija postavlja kao osnovni cilj kojemu teži svako poduzeće. Naime, ostvarivanjem dobitka odnosno profita omogućava se oplodivanje kapitala koji je osnovna pokretačka snaga društva u cjelini. Međutim, dobi-

tak je rezultat određenih outputa i inputa, koji se želi svesti na racionalnu mjeru. Prema tome, kao kriterij za izbor pokazatelja boniteta koristiti će svi oni podaci i pokazatelji kojima se mjeri efikasnost poslovanja odnosno likvidnost i stabilnost poduzeća, kao i drugi parametri (mjerljivi i nemjerljivi) kojima se postiže ostvarenje osnovnog cilja poduzeća a to je maksimalizacija dobitka.

4.2.3. Izbor pokazatelja u svrhu ocjene boniteta poslovnog partnera

Bonitet poslovnog partnera može ocijeniti ili samo poduzeće koje je zainteresirano za poslovnu suradnju, ukoliko raspolaža s odgovarajućim podacima, ili bilo koja ovlaštena institucija. Obično su za to zadužene odgovarajuće institucije - banke, komore ili druge financijske institucije što ne isključuje mogućnost osnivanja privatnih tvrtki. Ukoliko se pristup ocjeni boniteta promatra s aspekta složenosti poslovnih odluka, odnosno poslovnih transakcija, tada se bonitet može stupnjevati prema vremenskoj komponenti poslovnog odnosa. Naime, u zavisnosti da li se radi o kratkotrajnijem ili dugotrajnijem poslovnom odnosu, biti će potreban uži ili širi izbor pokazatelja boniteta koji će ukazivati na kvalitet poslovanja poduzeća.

Kod kratkotrajnije poslovne suradnje, odnosno imajući u vidu samo jednu poslovnu transakciju, poduzeću je potrebna brza i točna informacija, koju ono može dobiti isključivo od nezavisne institucije koja raspolaže s takvim podacima (banka ili druga financijska institucija koja obavlja platni promet), a koji će biti dovoljni za brzo sagledavanje financijskog položaja poduzeća - budućeg poslovnog partnera.

Na osnovu empirijskog istraživanja, pokazalo se da se kod kratkotrajnije poslovne suradnje (kratkoročni kredit ili pozajmica od banke, jednokratan poslovni odnos i dr.) najčešće traže podaci o solventnosti poduzeća, pa se za davanje jednostavne ili kratke ocjene boniteta predlaže korištenje podataka o solventnosti poduzeća, nadopunjenim s pokazateljima likvidnosti. Sadržaj takvog jednostavnog ili kratkog boniteta koji bi se bazirao na solventnosti poduzeća, sastojao bi se od slijedećih podataka i pokazatelja:

1. stanje gotovine na žiro računu na određeni dan
2. prosječno stanje gotovine na žiro računu u proteklih mjesec dana
3. iznos nepodmirenih obveza¹⁹⁴⁾
4. iznos uplata na žiro račun u proteklom mjesecu (dugovni promet)
5. pokazatelj $\frac{\text{gotovina} + \text{unovčivi vrijed.papiri}}{\text{tekuće obveze}^{195)}$ (stanje po posljednjem obračunu)
6. pokazatelj $\frac{\text{gotovina} + \text{unovčivi vrijed.papiri}}{\text{poslovni prihod}^{195)}$ (stanje po posljednjem obračunu)

¹⁹⁴⁾ Ovaj podatak Služba društvenog knjigovodstva daje na osnovu praćenja nepodmirenih obveza i evidencije o redosljedu plaćanja sukladno Uredbi o financijskom poslovanju. Dodatni je podatak o danima blokade žiro računa poduzeća, kao i podatak o uvjetima za pokretanje stečajnog postupka.
(Uredba o financijskom poslovanju, Narodne novine br.40/92)

¹⁹⁵⁾ Tekuće obveze obuhvaćaju obveze do godinu dana (kratkoročne). Poslovni prihod obuhvaća prihod od prodaje, prihod na temelju upotrebe vlastitih proizvoda, robe i usluga i ostale poslovne prihode.
Pod ukupnom imovinom podrazumijeva se imovina obuhvaćena u ukupnoj aktivi (stalna i tekuća imovina, aktivna vremenska razgraničenja i gubitak iznad visine kapitala).
(Sve prema Zakonu o računovodstvu čl.17 i 18, Narodne novine Republike Hrvatske br.90/92)

7. pokazatelj $\frac{\text{gotovina + unovčivi vrijed.papiri}}{\text{ukupna imovina}^{195}}$ (stanje po posljednjem obračunu)

Ovaj izbor podataka i pokazatelja bi bio dovoljan da se do-
bije brza slika o tekućoj platežnoj sposobnosti poduzeća tj. solvent-
nosti poduzeća¹⁹⁶⁾, nadopunjeno sa pokazateljima stanja gotovine koji
ukazuju na gotovinsku likvidnost poduzeća, što je od izuzetne kvali-
tete kada se želi izvršiti odabir između različitih poslovnih partne-
ra. Veći iznos ovih pokazatelja ukazuje na činjenicu da poduzeću osta-
je veći dio gotovine na raspolaganju.

Podaci o stanju gotovine na žiro računu, kao i podaci o sta-
nju nepodmirenih obveza, na određeni dan malo govore, ukoliko se ne
stave u omjer, odnosno ukoliko se ne promatraju kao pokazatelj u dužem
vremenskom razdoblju. Poduzeće može na određeni dan raspolagati s og-
romnom svotom novca, a da već drugog dana iznos nepodmirenih obveza
bude veći nego stanje gotovine. Uplate gotovine na žiro računu u pret-

¹⁹⁶⁾ Sposobnost poduzeća da u rokovima dospjeća plaća svoje obveze na-
ziva se solventnost.
(vidjeti o tome u članku Vitezić, N.: Mjerenje likvidnosti kao
podloga za analizu, Zbornik radova EF Rijeka, 1989. str.302)

*U engleskoj literaturi nailazi se na tumačenje da je solventnost
odnos uravnoteženosti između obveza koje su pristigle i raspolo-
žive likvidne imovine potrebne da se namire obveze. Ako je podu-
zeće sposobno da sa svom svojom imovinom ukoliko bi ju reali-
ziralo podmiri svoje obveze na određeni dan, tada se može govoriti
o potpunoj solventnosti. Međutim, praktično solventnost pod-
razumijeva da poduzeće ima dovoljne priljeve gotovine na raspo-
laganju za podmirenje svih kratkoročnih obveza koje pristignu na
naplatu u redovom poslovanju, što omogućava opstanak poduzeća
u smislu stalnosti poslovanja.*

*(prema Morley F.M.: Ratio Analysis, The Institute of Chartered
Accountants of Scotland, 1985. str.15)*

hodnom mjesecu, ukazuju na financijsku snagu i potencijal poduzeća, obzirom da će svaki manager nastojati postići optimalnu likvidnost tj. zadržati onoliko gotovine koliko je potrebno za podmirenje tekućih obveza, a ostatak obrtati i tako stvarati ekstra profit.

Pokazatelji stanja gotovine ili gotovinske likvidnosti, mnogo su bolji reprezentant za ocjenu boniteta po jednostavnoj, skraćenoj shemi. Oni ukazuju na pokrivenost tekućih obveza s gotovinom i vrijednosnim papirima koji se mogu smatrati brzo unovčivim, nadalje koliko je učešće gotovine u prihodima nastalim po osnovu prodaje, te koliki je njihov udio u ukupnoj imovini. Analiza boniteta pomoću navedenih pokazatelja ukazuje na gotovinsko stanje poslovnog partnera, što je u slučaju kratkoročne poslovne suradnje, dovoljno mjerilo. Problem se jedino javlja u objektivizaciji mjerila, tj. pravilno odabranoj bazi za uspoređivanje koja će poslužiti kao mjerilo ocjene boniteta, odnosno davanja suda o tome da li je na osnovu navedenih pokazatelja bonitet poslovnog partnera dobar ili loš.

Kod **dugotrajnije** poslovne suradnje poduzeće se neće zadovoljiti samo sa saznanjima o platežnoj moći poslovnog partnera tj. solventnosti, već će tražiti podatke o likvidnosti, financijskoj strukturi kapitala, te sigurnosti i poslovnoj uspješnosti poduzeća - budućeg poslovnog partnera.

Prije navedene podatke i pokazatelje, stoga je potrebno proširiti s dodatnim pokazateljima koji se mogu obuhvatiti u složenijem ili širem bonitetu. Predlažu se stoga slijedeće skupine pokazatelja:

I POKAZATELJI LIKVIDNOSTI POSLOVANJA

$$1. \text{ pokazatelj tekuće likvidnosti} = \frac{\text{tekuća imovina}^{197)}}{\text{tekuće obveze}}$$

$$2. \text{ pokazatelj stupnja unovčivosti} = \frac{\text{tekuća imovina prema stupnju unovčivosti}}{\text{tekuće obveze}}$$

Ova dva pokazatelja najčešće su spominjani u domaćoj i stranoj literaturi kao osnovni - karakteristični pokazatelji likvidnosti poduzeća. U ovisnosti od pojedinog autora razlikuju se samo u nazivu, pa se tako za pokazatelj tekuće likvidnosti može naći naziv "stupanj pokrića", "tekući omjer" ("current ratio"), "opća likvidnost"¹⁹⁸⁾ i dr, dok se pod izrazom "quick ratio" ili "acid test", pod-

197) *Prema Međunarodnom računovodstvenom standardu IAS 13 - tekuća imovina se sastoji od: gotovine i bankovnih depozita, vrijednosnih papira, potraživanja, danih predujmova, zaliha i unaprijed plaćenih troškova (International Accounting Standards, The Institute of Chartered Accountants in England and Wales, London, 1988. str.143-144)*

Izraz tekuća imovina ili tekuća aktiva označen je u anglosaksonskoj literaturi "current assets" i po sadržaju može se poistovjetiti s pojmom "obrotna sredstva" u našoj teoriji i praksi. (O tome vidjeti Tepšić, R.: Obrtna sredstva, Informator, Zagreb, 1974, str.13)

Prema Zakonu o računovodstvu koji je stupio na snagu s 1.I.1993. godine tekuća imovina naziva se kratkotrajna imovina i obuhvaća: zalihe, potraživanja, financijska imovina, te novac), Zakon o računovodstvu, čl.17, Narodne novine Republike Hrvatske br.90/92.

198) *Prof.Popović navodi "stupanj pokrića" - odnos ukupnih obrtnih sredstava i kratkoročnih obveza kao interesantan pokazatelj za razdoblje duže od 30 dana. (Popović, Ž.: op.cit. pod 6), str.219)*
- tekući omjer doslovan je prijevod izraza "current ratio" koji se može naći u anglosaksonskoj literaturi
- izraz opća likvidnost spominje se u Metodologiji SDK za izradu boniteta

razumijeva brza likvidnost, odnosno tekuća imovina prema stupnju unovčivosti. Razlog je tome što se u brojniku nalazi tekuća imovina koja se u pravilu brzo unovčuje (gotovina, vrijednosni papiri, potraživanja).

Za jedan i drugi pokazatelj karakteristično je da se često spominju i koriste omjeri¹⁹⁹⁾ 2:1 za tekuću likvidnost i 1:1 kod pokazatelja stupnja unovčivosti promatranog bez zaliha. Međutim ovo pravilo može vrlo lako navesti na pogrešan zaključak, jer uveliko zavisi od prirode posla tj. djelatnosti s kojom se poduzeće bavi kao i od politike naspram radnog kapitala²⁰⁰⁾. Nadalje, upotreba različitih metoda vrednovanja imovine i obveza, odraziti će se na veličinu pokazatelja tekuće likvidnosti. Primjera radi, različito vrednovanje zaliha materijala i robe (LIFO, FIFO metode) utjecat će na veličinu iskazanih zaliha, pa time i na veličinu ovog pokazatelja. Efekte vrednovanja zaliha potrebno je stoga uzeti u obzir, što je u nadležnosti revizije, koja će svojim postupcima i metodama prikazati stanje zaliha što realnijim.

Slijedeća grupa pokazatelja odnosi se na **pokazatelje zaduženosti**, koji su usko vezani s pokazateljima likvidnosti i solventnosti.

199) *Pravilo 2:1 u stvari glasi "da se apsolutna platežna sposobnost postiže ako se samo polovica kratkoročnih ulaganja financira kratkoročnim obvezama poduzeća", a pravilo 1:1 znači "da će biti osigurana apsolutna platežna sposobnost ako se kratkoročna ulaganja u likvidna sredstva i potraživanja financiraju kratkoročnim obvezama". Pravila su previše globalna i ne mogu se primjeniti na sva poduzeća bez usklađivanja obveza i sredstava. (Prema Crnković, R., Tepšić, R. i Hanžeković, M.: Politika likvidnosti poduzeća, Informator, Zagreb, 1973., str.34 do 35*

200) *Radni kapital ("working capital") predstavlja razliku između tekuće imovine ("current assets") i tekućih obveza ("current liabilities"), tj. predstavlja onaj dio tekuće imovine koji je financiran iz dugoročnih izvora sredstava. (Morley: op.cit. pod 196), str.16)*

Naime, svako poduzeće teži ostvarenju što većeg profita, a to može postići ukoliko je zarada od posuđene gotovine veća nego što iznosi obveza za kamate. Zaduživanje u sebi sadrži istovremeno i rizik poslovanja poduzeća koji može sa vlasnika prijeći na davaoca kredita (kreditora, vjerovnika). Predlažu se slijedeći pokazatelji zaduženosti²⁰¹⁾:

II POKAZATELJI ZADUŽENOSTI

$$1. \text{ pokazatelj zaduženosti} = \frac{\text{ukupno zaduženje (obveze)}}{\text{ukupna poslovna imovina}} \times 100$$

Ovaj pokazatelj govori koliko je ukupne poslovne imovine financirano iz tuđih izvora. Manje učešće tuđih izvora, povećana sigurnost kreditorima da će naplatiti svoja potraživanja. Koristeći ovaj pokazatelj u analizi solventnosti na duži rok, može se ustanoviti mogućnost poduzeća da udovolji ukupnim zaduženjima tj. plaćanju kamata i glavnice duga.

Komplementaran ovom pokazatelju je slijedeći pokazatelj vla-

201) Poznati su u američkoj literaturi kao "debt management ratios", tj. pokazatelji zaduženosti managementa. (vidjeti u knjizi Levy-Sarnat: *Principles of Financial Management*, op.cit. pod 191), str.66)

U njemačkoj literaturi ovaj pokazatelj poznat je pod nazivom koeficijent naplativosti ("Anspannungskoeffizient") i predstavlja odnos tuđeg i vlastitog kapitala. (Hofmann, R.: *Bilanzkennzahlen, Industrielle Bilanzanalyse and Bilanzkritik*, Gabler - Verlag - Weisbaden, 1977, str.258. (Prema članku mr.L.Žager: *Pretpostavke financijske analize poslovanja poduzeća*, *Ekonomski analitičar* 6/91, str.9)

stitog financiranja ili samofinanciranja²⁰²⁾ koji se dobije iz slijedećeg odnosa:

$$2. \text{ pokazatelj samofinanciranja} = \frac{\text{vlastiti kapital}}{\text{ukupna poslovna imovina}} \times 100$$

Izračun govori koliki dio poslovne imovine²⁰³⁾ (poslovne aktive) se financira iz vlastitih izvora tj. trajnog kapitala i dugoročnih rezerviranja (prema našoj važećoj bilanci).

Isto tako moguće je izračunati odnos tuđeg i vlastitog kapitala, pa se dobija slijedeći pokazatelj

$$3. \text{ pokazatelj financiranja} = \frac{\text{tuđi kapital (ukupne obveze)}}{\text{vlastiti kapital}} \times 100$$

koji kazuje koliko se po jedinici vlastitog kapitala koristi tuđeg kapitala tj. kratkoročnih i dugoročnih kredita. Ovaj pokazatelj poznat je u engleskoj literaturi kao "gearing ratio"²⁰⁴⁾, odnosno u američkoj

202) Po Metodologiji SDK pokazatelj koji bi bio identičan navedenom naziva se pokazateljem financijske sigurnosti, a predstavlja odnos trajnog kapitala (vlastiti kapital) i ukupnih izvora poslovnih sredstava. (Prema Metodologiji SDK za ocjenu boniteta)

203) Poslovna imovina obuhvaća stalnu (zemljište, objekti, oprema i dr.) i tekuću (gotovina, zalihe, potraživanja i dr.) imovinu.

204) Izraz "gearing" vezuje se za mehanički sistem zupčanika, čiji stupanj pomicanja u jednom dijelu sistema može imati veći ili manji efekat bilo gdje u sistemu, ovisno da li je izabran viši ili niži zupčanik. Primjenjeno na financije, to znači da kada je financijski "gearing" visok, relativno male promjene u profitu iz poslovanja ili vrijednosti imovine, imati će značajne efekte na dioničarske dionice.
(prema Morley, M.: op.cit. pod 196), str.23)

kao "leverage"²⁰⁵⁾, a dobije se iz odnosa:

$$4. \text{ pokazatelj pokrića} = \frac{\text{dugovanje (obveze)}^{206})}{\text{neto imovina}^{207})} \times 100$$

U ekstremnom slučaju kada je pokazatelj pokrića nizak, tj. kada su obveze prema tuđim izvorima jednake nuli, tada je dioničarski kapital jednak vrijednosti imovine. Suprotno kada je pokazatelj pokrića visok, to znači da se poduzeće financira većim dijelom iz tuđih izvora, što predstavlja veći rizik da vjerovnik neće naplatiti kamatu. Interesnatno je razmotriti utjecaj zaduženosti na porast rentabilnosti ukupnog kapitala i obrnuto. Naime, pomoću pokazatelja pokrića može se prosuditi odnos financiranja i financijske politike u poduzeću. Zaduži-

205) Izraz "leverage" (poluga, polužje) koristi se za označavanje dvaju multiplikativnih efekata u poduzeću tj. djelovanje poluge očituje se u brzom promjeni financijskog rezultata u odnosu prema promjenama poslovne aktivnosti. Povećanjem udjela duga povećava se i brzina rasta rentabilnosti vlastitog kapitala. (više o tome vidjeti u članku Orsag, S.: *Ekonomске posljedice primjene polužja*, XXVI simpozij SRFRH, Pula, 1991. str.79-89)

Prof.Rodić djelovanje poluge promatra kroz odnos marže pokrića (poslovni prihod minus varijabilni troškovi) i poslovnog rezultata (prihod umanjen za fiksne i varijabilne rashode), te ga naziva faktorom poslovnog rizika, dok odnos poslovnog rezultata i bruto financijskog rezultata (poslovni rezultat umanjen za neto rashode financiranja) naziva faktorom bruto financijskog rizika. Izraz "poslovni rezultat" izražen na ovakav način točnije je nazvati izrazom "financijski rezultat". (Prema Rodić, J.: *Teorija i analiza bilansa*, Ekonomika, Beograd, 1990., str.362 do 365)

206) Dugovi (obveze) poduzeća klasificiraju se prema međunarodnim standardima na: dugoročne obveze, tekuće obveze i pasivna vremenska razgraničenja. (Prema International Accounting Standards IAS5 op.cit. pod 196), str.72-73)

207) Neto imovina obuhvaća imovinu financiranu iz tuđih izvora i dioničarskog kapitala. (Prema Morley, ibidem, str.23)

vanje može biti šansa, ali i rizik za poduzeće. Isplati se u slučaju kada se tako pribavljenim sredstvima ostvaruje rentabilnost koja je veća od kamatne stope. Kada je stopa rentabilnosti niža od kamatne stope, tada financiranje putem zaduživanja nema ekonomske opravdanosti.

U anglosaksonskim zemljama koristi se i pokazatelj zaduženosti koji ukazuje na vrijeme potrebno za pokriće troškova kamata²⁰⁸⁾, a proizlazi iz:

$$5. \text{ odnos dobitka i kamata} = \frac{\text{bruto dobit}}{\text{godišnji trošak kamate}}$$

Takav izračun ukazuje koliko su godišnji troškovi kamata pokriveni sa bruto dobitkom.

Kod analize zaduženosti poduzeća, izuzetno je važno izračunati faktor zaduženosti²⁰⁹⁾ koji se dobije iz slijedećeg odnosa:

$$6. \text{ faktor zaduženosti} = \frac{\text{ukupne obveze}}{\text{akumulacija + amortizacija}}$$

koji govori koliko se ukupnih obveza može podmiriti iz sredstava amortizacije i akumulacije. Niži faktor zaduženosti znači veću sigurnost i obrnuto.

Moglo bi se spomenuti još niz drugih pokazatelja koji predstavljaju kombinacije navedenih pokazatelja, a ukazuju na zaduženost

208) "Times interest earned" ili "times interest charges earned" može se prevesti kao pokriće troškova kamata. (vidjeti Levy, H.-Sarnat, M.: op.cit. pod 191), str.66)

209) Prema Metodologiji SDK to se naziva stopom zaduženosti.

ili likvidnost poduzeća²¹⁰⁾.

Slijedeću skupinu pokazatelja koji ukazuju na brzinu cirkulacije sredstava u poslovnom procesu može se nazvati **pokazateljima obrtaja**. Mada se ovi pokazatelji u literaturi različito nazivaju²¹¹⁾, suština je u tome da su oni uvijek odnos učinka (efekta) izraženog kroz promet ili cijenu koštanja i prosječnog ulaganja²¹²⁾.

210) *Tako se stupanj pokrića fiksne (stalne) imovine, vlastitim kapitalom svrstava i u pokazatelj zaduženosti i likvidnosti. U njemačkoj literaturi naziva se "Deckungsgrad I i II" tj. vlastiti kapital/fiksna imovina, vlastiti kapital i dugoročni tuđi kapital/fiksna imovina (prema Hofmann, R.: op.cit. pod 199), u knjizi Gulin, D.-Žager, L.: Financijska analiza poslovanja u funkciji pretvorbe društvenih poduzeća, Progres, 1991. str.71)*

Prema Metodologiji SDK pokazatelji koji se mogu poistovjetiti s navedenim (prilagođeni našoj bilanci i Zakonu o računovodstvu) nazivaju se pokazateljima financijske stabilnosti (odnos trajnog kapitala, dug.rezerviranja i dug.obveza prema stalnim sredstvima i zalihama) i pokazateljima samofinanciranja (odnos trajnog kapitala i dug.rezerviranja prema stalnim sredstvima i zalihama). (vidjeti Metodologiju SDK za ocjenu boniteta poslovnih partnera)

211) *Tako ih prof.Popović svrstava u skupinu pokazatelja angažiranja sredstava, pa ističe da je koeficijent obrtaja uvijek odnos efekta i ulaganja. (vidjeti Popović, Ž.: Ekonomska analiza poslovanja, op.cit. pod 6), str.199)*

Zbog toga što se u odnos stavlja učinak (efekat) u stranoj literaturi se ovi pokazatelji spominju kao pokazatelji učinkovitosti (efficiency) ili prometa (turnover). (Levy-Sarnat: Principles of Financial management, op.cit. pod 191), str.67)

Susreće se još i naziv pokazatelji aktivnosti, pod kojima se podrazumijevaju koeficijenti obrtanja koji proizlaze iz odnosa promet/prosječno stanje. (vidi Gulin, D.-Žager,L.: op.cit. pod 210), str.72)

Prof.Krajčević navodi, da se pod pojmom obrta razumijeva odnos, gdje jedna veličina predstavlja neko kretanje (izlaz, utrošak, promet), a druga neko stanje (sredstva). Pokazatelje obrtaja cjelokupnog kapitala (promet/cjelokupna sredstva) i pokazatelj obrtaja obrtnih sredstava (promet/obrtna sredstva) svrstava u dopunske pokazatelje rentabilnosti. (vidjeti Krajčević, F.: Analiza poslovanja poduzeća, op.cit. pod 6), str.428 i 162)

212) *Pod ulaganjem se podrazumijeva ukupno angažiranje u sredstva (stalna i tekuća imovina)*

III POKAZATELJI OBRTAJA

Različiti aspekti učinkovitosti koji ukazuju na korištenje imovine mogu se izraziti kroz slijedeći pokazatelj:

$$1. \text{ koeficijent obrtaja ukupne imovine} = \frac{\text{poslovni prihod}}{\emptyset \text{ ukupna poslovna imovina}}$$

Dobiveni koeficijent pokazuje koliko puta je godišnji poslovni prihod pokriven ukupnom poslovnom imovinom. Međutim, poduzeća mogu imati brži obrtaj imovine, a ipak pad neto prihoda prema poslovnom prihodu, pa je potrebno analizirati i odnos neto prihoda prema ukupnom prihodu.

$$2. \text{ koef. obrtaja dospelosti potraživanja} = \frac{\text{prihod od prodaje}^{213)}}{\emptyset \text{ dospjela potraživanja}}$$

Pri korištenju ovog pokazatelja valja naglasiti da se u dospjela potraživanja često uključuje samo prihod od prodaje na kredit²¹⁴⁾, pa se preporuča da brojnik sadrži samo prihod od prodane robe na kredit.

$$3. \text{ koeficijent obrtaja zaliha robe} = \frac{\text{troškovi prodane robe}}{\emptyset \text{ zalihe robe}}$$

213) Prihod od prodaje je dio poslovnog prihoda i obuhvaća smo prihode na domaćem i stranom tržištu.

214) Često u brojnik stavlja ukupna prodaja obzirom da nije dopušteno prikazivati u godišnjem izvještaju prodaju na kredit. (O tome vidjeti u Foster G.: *Financial Statement Analysis*, Prentice Hall International, Englewood Cliffs, N.Y, 1986, str.69)

Visina ovog pokazatelja u mnogome će ovisiti o metodi vrednovanja zaliha. Primjera radi, poduzeća koje povećavaju cijene sirovine i visinu zaliha, upotrebom LIFO metode imati će veći obrtaj zaliha, u odnosu na ona poduzeća koja koriste FIFO metodu. Isto tako može se za bilo koju vrstu zaliha izračunati koeficijent obrtaja, stavljajući u odnos izlaz materijala, nedovršene proizvodnje, gotovih proizvoda iz skladišta odnosno izlaz za zalihe (efekat), s prosječnim stanjem bilo koje vrste zaliha.

$$4. \text{ vrijeme naplate potraživanja} = \frac{\text{potraživanja}}{\text{Ø godišnji prihod od prodaje}} \times 360$$

Osim toga može se izračunati

$$\text{Ø dnevni prihod od prodaje} = \frac{\text{Ø godišnji prihod od prodaje}}{360}$$

Na osnovu ovog koeficijenta moguće je izračunati prosječno trajanje naplate potraživanja, što je u uvjetima nelikvidnosti vrlo značajan podatak.

Pokazatelji brzine obrtaja tekuće imovine determiniraju obujam angažiranja tekuće imovine, jer što je brzina veća obujam je manji i obrnuto. Veći obujam uvjetuje visinu troškova financiranja ukupne tekuće imovine, a time i visinu korištenih tuđih izvora financiranja. Veće korištenje tuđih izvora tj. povećavanje zaduženosti (dugovanja) poduzeća ne samo što povećava troškove financiranja, već i povećava zavisnost poduzeća naspram davatelja kredita (vjerovnika). Stoga je analiza obrtaja tekuće imovine od kapitalne važnosti za efikasnost poduzeća tj. poboljšanje ekonomičnosti i smanjenje financijske zaduženosti.

IV POKAZATELJI PROFITABILNOSTI

I konačno kroz pokazatelje profitabilnosti ogleda se sva uspješnost managementa u vođenju poslovne politike poduzeća. Oni ukazuju na niz pojedinosti o poslovanju poduzeća, te predstavljaju de facto rezultat učinkovitosti managementa. U analizi efikasnosti poslovanja češći je kod nas naziv "pokazatelji rentabilnosti" za razliku od strane literature gdje je više uvriježen naziv "pokazatelj profitabilnosti" ("profitability ratio"), pa je potrebno prije nego se definira ju pokazatelji kritički se osvrnuti na analitičku podlogu za formiranje pokazatelja.

Općenito gledano rentabilnost je odnos dobiti i prosječno angažiranih sredstava, dok je profitabilnost širi pojam i predstavlja odnos između financijskog rezultata (dobitka ili profita) i angažirane imovine, kapitala, prihoda, troškova i dr. Obzirom da je financijski rezultat razlika između prihoda i rashoda, odnosno razlika između na određeni način definiranog prihoda i na određeni način definiranih troškova²¹⁵⁾ može se govoriti o dobitku ili dobiti kao rezultatu njihove razlike, odnosno bruto dobiti (uključujući poreze i doprinose) i neto dobiti koja preostaje nakon podmirenja zakonskih obveza. Profit se također tumači kao "suvišak mase prihoda iznad ukupnih proizvodnih

215) Prof. Popović ističe da se u teoriji i praksi ističu razni nazivi kojima se izražava prihod kao npr. ukupni prihod, realizacija (fakturirana i naplaćena), poslovni prihod, bruto-produkt, redovni prihod i dr. te troškovi: ukupni troškovi, cijena koštanja, ukalkulirani troškovi, troškovi u užem i širem smislu, normirani i standardni troškovi itd. pa je stoga potrebno istinito i korektno iskazati ih.
(vidjeti Popović, Ž.: *Sistemi i metodika utvrđivanja i raspodjele dobiti (osnovna problematika)*, Zbornik radova EF br.10/92 str. 182)

troškova²¹⁶⁾, odnosno kao "čisti" profit²¹⁷⁾ pa ga se može poistovijetiti sa dobitkom odnosno neto dobitkom.

Sto se tiče nazivnika postavlja se pitanje da li se tu radi o aktivni ili pasivi. Angažirana sredstva tj. stalna i tekuća imovina nalazi se u aktivni poduzeća, i predstavljaju de facto zbir kapitala (vlastitog²¹⁸⁾ i tuđeg) kojeg posjeduje poduzeće. Obzirom da je dobit jednaka profitu, a da je ukupna imovina u aktivni, jednaka ukupnom kapitalu u pasivi, proizlazi da je odnos:

$$\frac{\text{profit}}{\text{Ø ukupna imovina}} = \frac{\text{profit}}{\text{Ø ukupni kapital}}$$

Uobičajeno je da se pokazatelj rentabilnosti raščlani, pa se dolazi do slijedeća dva pokazatelja:

$$\text{stopa dobiti} \times \text{koeficijent obrtaja} = \text{rentabilnost}$$

ili

$$\frac{\text{dobitak}}{\text{prihodi}} \times \frac{\text{prihodi}}{\text{Ø sredstva}} = \frac{\text{dobitak}}{\text{Ø sredstva}}$$

216) Dragičević, A.: *Ekonomski leksikon*, Informator, Zagreb, 1991. str. 607

217) Preciznije je teorijsko ekonomsko značenje po kojem je profit onaj "višak koji ostaje nakon odbitka troškova za sirovine i najamnine, kamate i rente, pa se ponekad naziva i "čist profit". (vidjeti *Ekonomsku enciklopediju I - Savezna administracija, Beograd, 1986. str.652*)

218) *Vlastiti kapital jednak je ukupnoj vrijednosti imovine umanjen za sve dugove poduzeća. (vidi Blaško, E.-Deželjin, J.: Računovodstvo I, SFRH, Zagreb, 1992. str.74)*

Slijedi da je rentabilnost jednaka umnošku stope dobiti²¹⁹⁾ i koeficijenta obrtaja ukupnih sredstava, te se njihovo povećanje odražava na veću rentabilnost. Ponovo se naglašava značaj pokazatelja obrtaja koji ovdje direktno utječe na rentabilnost poduzeća, tj. javlja se kao multiplikator stope dobiti²²⁰⁾.

Često se spominje kao značajan pokazatelj i marža profita²²¹⁾ ("profit margin") koji se računa na slijedeći način:

$$\frac{\text{profit}}{\text{prihod od prodaje}}$$

a pomnožen s koeficijentom obrtaja kapitala daje profitnu stopu.

Ovako raščlanjena profitna stopa, pokazuje odnos između marže profita i koeficijenta obrtaja, tj. želi se naglasiti da će poduzeće sa niskim obrtajem kapitala tražiti da ima neobično veliku maržu profita kako bi ostvarilo osredeni profit. Ukoliko se ne ostvari određena profitna stopa, uzroke treba tražiti u marži profita ili koeficijentu obrtaja. Primjera radi, ukoliko je koeficijent obrtaja stalan, ali marža pro-

219) Stopa dobiti predstavlja udio dobiti u ukupnom prihodu poduzeća, dok profitna stopa proizlazi iz odnosa profita i kapitala, odnosno dobitka i sredstava pa se još naziva stopom rentabilnosti ili stopom prinosa. (o analizi rentabilnosti sa stanovišta prinosa na uložena sredstva vidjeti šire u knjizi Rodić, J.: Teorija i analiza bilanse, op.cit. pod 205, str.375-383)

220) Primjera radi: ako je koeficijent obrtaja jednak 1, onda je stopa dobiti jednaka stopi profitabilnosti, jer su angažirana sredstva jednaka prihodu. Ako je koeficijent obrtaja jednak 2 stopa profitabilnosti biti će dvostruko veća od stope dobiti. (op.N.V.)

221) Marža profita engl. margin of profit - granica zarade a može biti iskazana prije plaćanja kamate i poreza, pa se može govoriti o brutto i netto marži profita. (Levy-Sarnat, op.cit. pod 191), str.69-70)

222) Prema Morley, F.M.: op.cit. pod 196), str.9

fita pada, uzroci mogu biti u niskoj cijeni outputa, ili možda u neposlovnosti i rastu troškova. Ili suprotno, ukoliko je marža profita stalna, a koeficijent obrtaja pada, razloge treba tražiti u neiskorištenosti kapaciteta ili pak višku kapaciteta, mrtvom kapitalu uloženom u prekomjerne zalihe.

Analizirajući rentabilnost može se u literaturi naići još na pokazatelje rentabilnosti ukupne imovine ("rate of return in total assets" - ROA) ili jednakoznačno rentabilnosti investiranja ("return on investment - ROI)²²³⁾ definirani kao odnos

$$\frac{\text{dobit nakon odbitka poreza}}{\emptyset \text{ ukupna imovina}}$$

Isto tako može se izračunati i rentabilnost vlastitog kapitala, stavljajući u odnos netto dobitak umanjen za preferencijalne dividende i prosječnu ukupnu vlasničku glavnica, te prosječnu običnu vlasničku glavnica.²²⁴⁾

V POKAZATELJI BURZE

Ovi pokazatelji korišteni prvenstveno kod dioničarskih društava čija vrijednost dionica se određuje na burzi nazivaju se pokazateljima profitabilnosti ili pokazateljima investiranja, što bi s obzirom da ostvareni netto dobitak prema ukupnom broju običnih dionica

223) *Prema Levy-Sarnat, op.cit. pod 191), str.70-71 - Rentabilnost investiranja (ROI) vršni je pokazatelj u sustavu Du Pont pokazatelja, kojeg je uvela američka firma I.E.Du Pont de Nemours & Co.*

224) *Obična vlasnička glavnica jednaka je ukupnoj vlasničkoj glavnici umanjenoj za nominalnu vrijednost svih preferencijalnih dionica. (Gulin, D.-Žager, L: op.cit. pod 210), str.75-76)*

predstavlja financijski rezultat (profit) koji će se ponovo investirati, može također biti prihvatljivo.

No, ipak se vrijednost dionice određuje na tržištu (burzi) pa je i veličina ovih pokazatelja pod tim utjecajem, te su s tog osnova i svrstani u posebnu skupinu.

Najznačajniji od tih pokazatelja²²⁵⁾ je dakako dividenda odnosno zarada po dionici (engl. "earning per share" - EPS).

$$EPS = \frac{\text{neto profit}}{\text{broj dionica}}$$

Ovo je vrlo značajan pokazatelj za obične dioničare, jer pokazuje njihovu zaradu i djelovanje cijene dionice.

U svrhu procjene dionica više se koristi pokazatelj koji nadopunjuju pokazatelj veličine dividende, a izražava se kroz cijenu dionice prema dividendi (engl. "price earning ratio" ili P/E):

$$P/E = \frac{\text{tržišna cijena dionice}}{\text{dividenda}}$$

Pokazuje koliko je puta veća burzovna vrijednost ili cijena (market value) dionice u odnosu na ostvareni profit društva u određenom razdoblju. Također pokazuje što burza misli o određenoj dionici. Ako poduzeće ima visoku dividendu u određenoj godini, za očekivati je da će cijena dionice rasti shodno tome, što može djelovati na uravnoteženost cijene dionice, prema dividendi. Suprotno ako ovaj pokazatelj pada, to

²²⁵⁾ *Engleski računovodstveni standard (SSAP 3) nalaže da ovaj pokazatelj bude posebno naznačen u financijskim izvještajima poduzeća - Statement of Standard Accounting Practice No.3 - August 1974. (prema Morley, F.M. op.cit. pod 195), str.13*

će značiti da je pouzdanost burze u tu dionicu niska usprkos ostvarenom profitu. Recipročna vrijednost navedenog pokazatelja pokazuje koliko je udio dividende u tržnoj vrijednosti dionice.

Upotrebom tržišne i knjigovodstvene (nominalne) vrijednosti dionice, dobija se pokazatelj²²⁶⁾ kojeg analitičari također koriste, a izračunava se kao:

$$\frac{\text{tržišna cijena dionice}}{\text{knjigovodstvena vrijednost po dionici}}$$

pri čemu se nazivnik izražava u nominalnoj vrijednosti po dionici, tj. predstavlja sumu koja je plaćena poduzeću od strane dioničara. Na taj način dobije se podatak za koliko je tržišna cijena dionice veća ili manja od knjigovodstvene.

Pored navedenih financijskih pokazatelja, postoji još niz pokazatelja koji mogu ukazivati na bonitet poslovanja, a nisu iskazani u financijskim izvještajima, jer se ne mogu kvantificirati. To su prvenstveno "osobni" podaci poduzeća, a kazuju povijest poduzeća tj. godinu kada je poduzeće registrirano, pravni oblik poduzeća, imena vlasnika, osnovnu djelatnost poduzeća, s kojim poslovnim bankama postoji suradnja, asortiman, učešće uvoza i izvoza, osnovni kapital, broj zaposlenih, reference managementa i dr. Iako se većina ovih podataka ne može kvantificirati, u razvijenim tržišnim gospodarstvima, takvim informacijama se pridaje gotovo isti pa čak i veći značaj nego brojčanim podacima izraženim putem pokazatelja. Posjedovati takve podatke značilo bi raspolagati sa izuzetno velikom i značajnom bankom podataka što bi svakako utjecalo na poboljšanje kvalitete ocjene boniteta.

²²⁶⁾ Levy, H. - Sarnat, M.: *op.cit. pod 156), str.72*

No, namjera je zadržati se na naznačenim pokazateljima iz razloga mogućeg mjerenja i određivanja određenih standarada, pa se u poglavlju "Bonitet kao standard" daje rekapitulacija najznačajnijih pokazatelja za užu i širu ocjenu boniteta, a koji bi se koristili kod kraće ili duže poslovne suradnje.

4.2.4. Izbor pokazatelja u svrhu dijagnosticiranja krize u poduzeću)

Zasigurno je da će se najkompleksniji tj. najcjelovitiji bonitet moći dati na osnovu niza ne samo financijskih već i ostalih podataka i pokazatelja, koji stoje na raspolaganju unutar i izvan poduzeća. Naime, u nastojanju da uspješno posluje, te da eventualno suzbije bilo kakve krizne situacije, management je zainteresiran za ocjenu boniteta poduzeća kojim rukovodi. Stoga, postoji interes za praćenjem cjelokupnog poslovanja, tj. svih faza poslovnog procesa, i to kako putem postavljenog sustava internih kontrola, tako i putem ocjene ekonomskog položaja poduzeća.

Management poduzeća, kroz donošenje svojih poslovnih odluka utječe na uspješnost ili neuspješnost poslovanja poduzeća, te je za svoj rezultat direktno odgovoran vlasnicima-dioničarima. Zbog toga ima interes da izgradi takav sistem informiranja putem kojeg će biti pravovremeno izvještavan o mogućim opasnostima koje bi utjecale na postojeći i daljnji razvoj poduzeća. Drugim riječima, potrebno je preduhitriti eventualnu krizu u poduzeću, što je moguće preventivnom analizom funkcioniranja kako proizvodnje, nabave i prodaje, tako i ostalih funkcija u poduzeću, jer se rezultat njihove učinkovitosti sinte-

tizira u financijskim izvještajima na kraju godine. Stavljanjem u odnos pojedinih podataka iz bilanci, moguće je spoznati i dijagnosticirati krizu poduzeća. No, potrebno je to učiniti već i ranije, tj. tijekom cijele godine nužna je analiza boniteta poduzeća, jer kako ističe prof. Koletnik²²⁷⁾ "nije ispravno da analiziramo i dijagnosticiramo poduzeće tek onda kada je već tako daleko, već prije kada ga s terapijom još možemo ozdraviti. Slabost u poslovanju i krizna žarišta moramo tražiti ranije, dok je poduzeće još dovoljno zdravo".

Stoga, da bi se kriza mogla ustanoviti tj. "dijagnosticirati", potrebno je analizom otkriti "simptom" krize i pronaći uzroke koji su do nje doveli. Uzroke krize potrebno je istražiti, te je tako na osnovu "analize izvršene u Njemačkoj²²⁸⁾ ustanovljeno da 85% insolventnih poduzeća ima premalo vlastitog kapitala, 50% poduzeća nema osigurano tržište svojih roba i usluga, 45% ih ima manjkavo računovodstvo, a 45% poduzeća ne kontrolira troškove proizvodnje. Međutim, navodi se da se uzroci krize trebaju tražiti još u odnosu između poslodavca i managementa, u organizaciji poslovanja poduzeća, uspješnosti pojedinačnih poslovnih procesa, u financiranju.

Koordinacija između svih poslovnih funkcija u poduzeću pretpostavka je efikasnosti poslovanja poduzeća. Krajnji cilj svake od poslovnih funkcija tj. nabavne, prodajne, proizvodne funkcije je u cjelini gledano maksimiziranje dobiti, a koja se kroz povećanje produktivnosti i ekonomičnosti ogleda u što većoj rentabilnosti. Suradnja među poslovnim funkcijama, te njihova usklađenost reflektira se na

227) Koletnik, F.: *Podjetniško svetovanje, časopis "Revizor" br.1/92, Ljubljana, str.13*

228) *Izvršio ju je njemački ekonomist Hauschildt (prema članku prof.Koletnika, ibidem, str.14)*

kvalitet financijske funkcije koju opredjeljuje u najvećoj mjeri odnos sa prodajnom i nabavnom funkcijom. Primjera radi, poslovi oko naplate u operativnom dijelu financijske funkcije trebaju biti usklađeni sa prodajom uz mogućnost da postoji kontrola kvalitete i kvantitete. Isto tako u nabavnoj funkciji potrebno je razgraničiti odnose, definirajući obujam nabave, dinamiku i dr. Viša razina integracije poslovnih funkcija podrazumijeva multilateralnu komunikaciju između poslovnih funkcija, što znači da postoji takva povezanost i komunikacije koje omogućavaju da poduzeće posluje kao racionalan poslovni sistem.

Slijedi da je nužno ocijenjivati bonitet poslovanja poduzeća tijekom cijele godine, a ne samo na osnovu financijskih izvještaja koncem godine. Zato su potrebne analitičke službe koje bi pratile i izvještavale management o cjelokupnom poslovanju poduzeća, te ga upozoravale u slučaju da postoji mogućnost nastanka krize u poslovnom procesu. Uspostavom kontrolnih mehanizama u svim funkcijama poduzeća, internom kontrolom, te internom revizijom može se stvoriti takav sigurnosni sistem koji će ujedno služiti kao podloga za ocjenu ekonomskog položaja poduzeća tj. njegovog boniteta.

U daljnjem istraživanju, predložiti će se stoga "set" najkarakterističnijih pokazatelja koji će poslužiti managementu za ocjenu boniteta poslovanja poduzeća, a koji će mu ujedno ukazivati i na mogućnost nastanka krize u poduzeću.

Da bi se uopće mogla odvijati bilo kakva poslovna aktivnost potrebno je raspolagati s određenom svotom gotovine. U reprodukcijском ciklusu tekuća imovina poduzeća poprima različite pojavne oblike, da bi se na kraju ponovo pretvorila u gotovinu. To "svojstvo pojedinih dijelova imovine da se mogu pretvoriti, odnosno vratiti u tekući tj.

novčani oblik, također označujemo kao likvidnost. U tom slučaju govorimo o likvidnosti sredstava²²⁹⁾. Prema tome, to nesmetano cirkulirajuće tekuće imovine u procesu reprodukcije naziva se likvidnošću. No, poduzeće mora u predviđenim rokovima podmirivati svoje obveze tj. mora biti solventno, što mu iako postoji određena likvidnost ne mora biti zagarantirano. Drugim riječima, sredstva se mogu obrtati u proizvodnom ciklusu a da gotovina s kojom poduzeće raspolaže na određeni dan ne bude dovoljna za podmirivanje dospjelih obveza tog dana. Tada se govori o insolventnosti, koja može biti kratkotrajna ili pak trajati duže vrijeme, što je zasigurno posljedica dugotrajnije nelikvidnosti poduzeća. To su počeci financijske krize u poduzeću, na koje management mora biti pravovremeno upozoren, kako bi mogao poduzeti odgovarajuće mjere.

Zbog toga se među prvim pokazateljima koji se predlažu za ocjenu boniteta poduzeća navode pokazatelji temeljeni na konceptu *cash flowa*. *Cash-flow*²³⁰⁾ je ona veličina koja se dobije razlikom između ukupnih financijskih priljeva i odljeva, pa se često u domaćoj literaturi susreće i pojam čisti novčani tok²³¹⁾ kao razlika između financijskih efekata tj. novčanih primitaka i tekućih izdataka. Također, gledano sa stajališta dobitka, *cash-flow* se definira kao "čisti dobi-

229) Crnković, R.- Tepšić, R.- Hanžeković, M.: *Politika likvidnosti poduzeća, op.cit. pod 199), str.4*

230) *Doslovni prijevod izraza "cash-flow" označava slobodno kolanje novca, slobodan novčani tok (cash=gotov novac, gotovina, flow=tok, kolanje, slobodno gibanje). Međutim, kod pokazatelja pojam "cash" obuhvaća samo dio toka priljeva koji preostaje u poduzeću nakon oduzimanja odljeva.*

231) Tepšić, R.: *Upravljanje financijama poduzeća II, SRFRH, Zagreb, 1991. str.1*

tak nekog perioda umanjen za sve prihode koji nisu novčani primici, uvećan za sve rashode koji nisu istovremeno i novčani izdaci.²³²⁾

Međutim, ako se "cash-flow" shvati kao razlika između priljeva i odljeva, tada je ono mjerilo koje ukazuje na sposobnost poduzeća da vlastitim sredstvima podmiruje svoje obveze, te se može govoriti o "cash-flowu" kao pokazatelju solventnosti poduzeća. Važnost i značaj vremenske usklađenosti unovčivosti imovine te dospelosti obveza za tekuću platežnu sposobnost a dugoročnije gledano i za likvidnost, već je istaknuta, no valja naglasiti da se prvi simptomi krize upravo tu ogledaju. Zbog toga su ciljevi otklanjanja financijske krize upravo u otklanjanju "tehničke insolventnosti te zaustavljanje erozije i povećanje netto vrijednosti poduzeća"²³³⁾.

Uzroci financijske i ekonomske krize u osnovi se nalaze u djelovanju managementa. Neophodnost iznalaženja učinka primjerenog zahtjevima tržišta i okruženja rezultira nezadovoljavajućim stupnjem profitabilnosti a time i financijskoj neefikasnosti odnosno insolventnosti, što dovodi do smanjenja vrijednosti poduzeća.

Prema tome, ako se "cash-flow" temelji gledano statički, na ideji solventnosti, a dinamički na ideji likvidnosti, potrebno je nje-

232) Definicija data u cilju pojašnjenja pojma i svrhe "cash-flow" od strane američkog nstituta javnih računovođa (AICPA) - o tome vidjeti u članku Lozić, V.: Informacije o bonitetu poslovnog partnera kao faktor poslovnog rizika, Računovodstvo i financije Zagreb, br.1-2, str.181

233) Prof.Tintor, J. pod tehničkom insolventnosti podrazumijeva teškoće pravovremenog izmirenja obveza uz postojanje netto vrijednosti poduzeća, a bilančna insolventnost predstavlja stanje u kojemu je vrijednost realno procjenjene aktive manja od ukupnih obveza. (o tome šire u članku Tintor, J: Financijski aspekt krize poduzeća, XXVII Simpozij SRFRH na temu Računovodstvo i financije u poduzeću, Pula, 1992. str.48)

govu veličinu dovesti u odnos s nekim drugima s kojima je "cash-flow" u neposrednoj zavisnosti, tj. potrebno je formirati pokazatelje na bazi "cash-flow" koncepta.

Slijedom navedenog može se kao opći izraz formirati pokazatelj na bazi "cash-flow" kao razlika između priljeva i odljeva:

$$\frac{CASH\ FLOW}{OBVEZE}$$

i to kao pokazatelj likvidnosti (gledano dinamički) ili pokazatelj solventnosti (promatrajući trenutnu platežnu sposobnost poduzeća).

Recipročna vrijednost ovog pokazatelja tj.

$$\frac{OBVEZE}{CASH-FLOW}$$

govori o zaduženosti poduzeća, te se još naziva "faktorom zaduženosti"²³⁴).

Za razliku od uobičajenih pokazatelja likvidnosti temeljenih na podacima iz bilance stanja, među kojima su najznačajniji pokazatelj "tekuće" likvidnosti i pokazatelj stupnja unovčivosti koji su statičkog karaktera, pokazatelji na bazi "cash-flow" koncepta zbog svoje dinamičnosti su mnogo prihvatljiviji. Naime, imajući u vidu da su u poslovnom procesu tekuća imovina kao i tekuće obveze u permanentnom procesu preobrazbe tj. ukupna tekuća imovina nikada nije u potpunosti platežno sredstvo, a obveze se nikada u cijelosti ne izmiruju,

²³⁴) "Faktor zaduženosti" kazuje koliko bi uz današnji netto "cash-flow" trebalo godina da se podmire sve obveze prema tuđim izvorima. Manji faktor zaduženosti podrazumijeva veću financijsku sigurnost poduzeća i obrnuto. (o.p.N.V.)

pa ni odnos ovih dviju veličina nikada ne predstavlja pravo mjerilo likvidnosti i solventnosti. Zbog toga je "cash-flow" koncept koji omogućava da se dnevnim praćenjem točno utvrde priljevi i odljevi gotovine, te na taj način utvrdi čisti gotovinski tok, daleko kvalitetniji podatak s gledišta platežne sposobnosti poduzeća tj. solventnosti.

No, želi li se pored platežne sposobnosti poduzeća utvrditi i rentabilnost poslovanja, može se "cash-flow" (priljevi manje odljevi) usporediti ne samo s tekućim obvezama, već i s poslovnim prihodom ili pak s ukupnom imovinom.

$$\frac{\text{CASH-FLOW}}{\text{TEKUĆE OBVEZE}}$$

$$\frac{\text{CASH-FLOW}}{\text{POSLOVNI PRIHOD}}$$

$$\frac{\text{CASH-FLOW}}{\emptyset \text{ UKUPNA IMOVINA}}$$

Ukoliko se "cash-flow" shvati kao razlika između priljeva i odljeva i predstavlja čisti financijski tok, tada se njegova apsolutna veličina može poistovjetiti sa gotovinom. S tog osnova su i ovi pokazatelji identični s pokazateljima stanja gotovine, pomoću kojih se ocjenjuje solventnost poduzeća. Međutim, ukoliko se primjeni pojednostavljeni američki koncept, prema kojem je "cash-flow" zbroj godišnje čiste (netto) dobiti i amortizacije tada ovi pokazatelji imaju drugu težinu. Naime, dobit ne predstavlja samo financijski rezultat izražen u gotovini ili vrijednosnim papirima, već je to izvedena računovodstvena kategorija koja u sebi sadrži i efekte koji ne potječu iz direktne pos-

lovne aktivnosti²³⁵). Amortizacija iako izravno ili neizravno tereti prihod poduzeća, ipak sredstva koja podliježu amortizaciji predstavljaju značajan dio imovine poduzeća, pa amortizacija utječe na utvrđivanje i prezentaciju financijskog položaja i rezultata poslovanja poduzeća²³⁶).

S tog gledišta, pokazatelji temeljeni na "cash-flow" shvaćenom radi racionalizacije i usporedivosti pojednostavljeno (godišnji dobitak plus otpisi) predstavljaju značajnu podlogu za dinamičko sagledavanje "cash-flow". Naime, želi li se sagledati rentabilnost i likvidnost poslovanja poduzeća kroz duže razdoblje, pokazatelji na bazi "cash-flow" koncepta, predstavljati će zasigurno najkvalitetniji podatak.

Interesantno je još istaći da se pretečom "cash-flow" koncepta, smatra obračun netto tekuće imovine²³⁷), a koji odražava "ne

235) MRS 25 nalaže da se u Izvještaju o dobiti, u dobit uključe slijedeće stavke proizašle iz:

- a) - dobiti od ulaganja (po osnovu kamata, tantijema, dividendi i najamnina od dugoročnih i tekućih ulaganja
 - profita i gubitka kod otuđenja od prodaje tekućih ulaganja
 - nerealiziranih dobitaka i gubitaka od tekućih ulaganja knjiženih po tržišnoj vrijednosti
 - smanjenja do tržišne vrijednosti i poništenje tekućih smanjenja potrebnih da se iskažu tekuća ulaganja po trošku ulaganja ili tržišnoj cijeni ovisno što je više
- b) smanjenja knjigovodstvenih iznosa
- c) profita i dobitaka od otuđenja dugoročnih ulaganja.

(vidjeti šire o tome u Međunarodnim računovodstvenim standardima, 1991/92, op.cit. pod 167), str.254)

236) MRS 4 - definira računovodstvo amortizacije. (vidjeti: Međunarodne računovodstvene standarde, ibidem, str.56-58)

237) U stranoj literaturi poznat kao "Net Working Capital" a u domaćoj kao stalna obrtna sredstva netto obrtna sredstva, netto obrtni fond, netto obrtni kapital, predstavlja vrijednost koja se dobije razlikom tekuće imovine (obrotna sredstva) i tekućih obveza (kratkoročnih obveza). (o.p.N.V.)

samo financijski položaj i likvidnost poduzeća, već u širem smislu i razvoj njegovih prihoda²³⁸⁾". Često se naime, može naići na mišljenje da je pozitivna razlika između tekuće imovine i tekućih obveza indikator dobrog financijskog položaja poduzeća, a negativna razlika indikator financijskih problema poduzeća. Netto tekuća imovina za management predstavlja vrlo koristan izraz koji sjedinjuje sve čimbenike koji čine glavni pokretač ("dušu") bilo kojeg posla. Stoga je puno točnije definirati "netto tekuću imovinu" kao imovinu zadržanu za tekuću upotrebu u poslovanju, nego kao iznos kojeg trebaju platiti oni koji čekaju namirenje duga u što kraćem vremenu i bilo kojem obliku.

Pokazatelji koji se pri tome koriste su slijedeći:

$$\frac{\text{NETTO TEKUCA IMOVINA}}{\text{POSLOVNI PRIHOD}}$$

$$\frac{\text{NETTO TEKUCA IMOVINA}}{\emptyset \text{ UKUPNA IMOVINA}}$$

Oba izraza pokazuju u stvari, stupanj udjela netto tekuće imovine tj. pokrivenost netto tekuće imovine s poslovnim prihodom i udjel netto tekuće imovine u ukupnoj imovini. Što je viši svaki od ovih udjela, to je i veći obrtni kapital stvoren iz redovnog poslovanja.

238) Hohenstein, G.: *Cash Flow und Cash Management*, Gobler, Wiesbaden, 1982, str.33

Slika 4: Grafički prikaz netto tekuće imovine i kapitala

Imovina 100%	Kapital + Obveze 100%
Stalna imovina 50%	Vlastiti kapital 30%
Zalihe 30%	Dugoročne obveze 40%
Potraživanja 15%	Kratkoročne obveze 30%
Gotovina 5%	

Izvor: Autor

Prema slici vidi se da netto tekuća imovina i netto tekući (obrotni) kapital predstavljaju jednake veličine tj. predstavljaju dio tekuće imovine (zalihe) koja se financira iz dugoročnih izvora (vlastiti kapital i dugoročni krediti).

Netto tekući kapital koji proizlazi iz razlike dugoročnih izvora i stalne imovine, predstavlja parametar za ocjenu kreditne sposobnosti poduzeća i ne postoji jedinstveno mišljenje o visini potrebnog netto tekućeg kapitala. To zavisi prvenstveno od vrste djelatnosti, strukture kapitala, rentabilnosti poslovanja i dr. Postoji opći zah-

tjev prema kojem stalna imovina treba biti financirana iz dugoročnih izvora (vlastiti kapital i dugoročne obveze).²³⁹⁾

Značaj pokazatelja koji proizlaze iz horizontalne usklađenosti aktive i pasive tj. pokazatelji zaduženosti, financiranja i samofinanciranja, kao i pokazatelja obrtaja imovine, već je istaknut kod izbora pokazatelja u svrhu ocjene boniteta poslovnog partnera, pa se neće posebno naglašavati njihova važnost kod ocjene vlastitog boniteta.

Međutim, želi se naglasiti da su za utvrđivanje krizne situacije u poduzeću, vrlo indikativni pokazatelji temeljeni na "cash-flow" konceptu, kao i pokazatelji vezani za obračun netto tekuće imovine, odnosno netto tekućeg kapitala. Prvi zbog toga što se praćenjem novčanih tokova putem priljeva i odljeva dolazi do podatka o gotovini s kojom poduzeće može raspolagati u datom trenutku, a drugi zbog toga što ukazuju na financijski položaj poduzeća u trenutku sagledavanja a i u perspektivi.

No, sve to konačno rezultira u **pokazateljima uspješnosti** - koji su u stvari mjerilo, ili ocjena sposobnosti managera. Zbog toga se ovim pokazateljima želi dati naglasak kada se želi analizirati poslovanje poduzeća odnosno bonitet, jer ocjena iskazana u bonitetu predstavlja potvrdu uspješnosti ili neuspješnosti rada managementa.

²³⁹⁾ *Poznato je zlatno pravilno financiranja u kojem se postavlja zahtjev da kratkoročna ulaganja trebaju biti financirana kratkoročnim, a dugoročna ulaganja dugoročnim sredstvima. Iz tog temeljnog pravila slijedi pravilo da ulaganje u osnovna sredstva, financijska ulaganja i trajna obrtna sredstva treba financirati dugoročnim sredstvima.*

(O pravilina financiranja više u knjizi grupe autora Crnković - Tepšić-Hanžeković: Politika likvidnosti poduzeća, op.cit.199, str.24 do 35

Značaj uspješnosti ili efikasnosti očituje se u tome što se u tom pojmu sublimira osnovni proces općeg društveno-ekonomskog razvoja. Efikasnost treba promatrati u sklopu procesa reprodukcije, koji se objašnjava kao istovremeno i međuzavisno odvijanje triju procesa²⁴⁰⁾. S tog osnova efikasnost izražava ciljnu funkciju reprodukcije i razvoja, a to je kapital. S gledišta poduzeća cilj je ostvaren financijski rezultat u formi profita kao sredstva za povećanje imovine-kapitala.

Kako uspješnost ili efikasnost predstavlja kvalitetu poslovanja koja je izražena odnosom poslovnog rezultata i ulaganja²⁴¹⁾ tada će se dovodeći u vezu veličine koje proizlaze iz ova dva temeljna odnosa, dobiti pokazatelji koji ukazuju na uspješnost poslovanja poduzeća.

Stoga se pokazatelji efikasnosti mogu prema prof. Popoviću²⁴²⁾ promatrati kroz odnos:

- poslovnog rezultata i uloženog rada
- poslovnog rezultata i utrošenih sredstava (troškova)
- poslovnog rezultata i angažiranih sredstava,

240) Prof. Tintor navodi da proces reprodukcije predstavlja istovremeno odvijanje procesa stvaranja i reprodukcije upotrebnih vrijednosti, prometne vrijednosti i proces reproduciranja vlasništva. (vidjeti Tintor, J.: Uvod u ekonomsku analizu poslovanja OUR-a, op.cit. pod 95), str.106-107)

241) Prof. Popović ističe da poslovni proces ima dvije strane. Jedna je strana ulaganje (input) u vidu angažiranja sredstava i rada, te trošnja materijalnih dobara, usluga i radne snage, a druga strana (output) je konkretni učinak u vidu poslovnog rezultata poduzeća (količina proizvoda, usluga, brutto promet i dobit). (vidjeti Popović, Ž.: Ekonomska analiza poslovanja, op.cit. pod 6), str.328-329)

242) Popović, Ž.: op.cit. pod 6), str.329-340

pri čemu se poslovni rezultat javlja u više aspekata (količina, prihod, finansijski rezultat), a ulaganja se sastoje od više elemenata (utrošenog rada, utrošenih sredstava i angažiranih osnovnih i obrtnih sredstava).

Radi se naime, o izražavanju efikasnosti kroz tri oblika: produktivnost, ekonomičnost i rentabilnost, tj. govori se o tehničkoj, ekonomskoj i finansijskoj izdašnosti²⁴³).

Ovakvim prihvaćanjem efikasnosti kroz samo tri aspekta uspješnosti - produktivnost, ekonomičnost i rentabilnost, može zadovoljiti samo ukoliko se na taj način stvaraju pretpostavke za tehničko mjerenje, dok se promatrano s razine ekonomske mjerljivosti nameće pitanje sadržaja efikasnosti.

Pojednostavljeni, općeniti obrasci za mjerenje poslovne efikasnosti promatrani kroz ova tri aspekta bili bi:

$$\text{- produktivnost} = \frac{\text{učinak}}{\text{uloženi rad}}$$

$$\text{- ekonomičnost} = \frac{\text{prihodi}}{\text{rashodi}}$$

$$\text{- rentabilnost} = \frac{\text{finansijski rezultat}}{\emptyset \text{ angažirana sredstva}}$$

243) Prof. Krajčević, ističe da analizirati produktivnost, ekonomičnost i rentabilnost znači analizirati izdašnost prema njenim pojavnim oblicima koji rezultiraju iz tehničke, ekonomske i finansijske funkcije, pa produktivnost predstavlja stupanj tehničkog učinka, ekonomičnost - stupanj ekonomskog učinka, a rentabilnost - stupanj finansijskog učinka. (Krajčević, F.: op.cit. pod 8), str.399)

Kako i brojnik i nazivnik kod navedenih pokazatelja mogu biti izraženi na više načina tj. promatrajući s više aspekata i sadržajnih elemenata, to i njihovo značenje s gledišta efikasnosti može biti različito.

Primjera radi, **produktivnost** može biti izražena naturlano kroz količinu proizvodnje ili pak vrijednosno kroz prihod i financijski rezultat ostvaren proizvodnjom. Isto tako uloženi rad može se mjeriti kroz efektivni rad, sate rada ili broj radnika. Svaki od navedenih načina ima svoje prednosti i nedostatke, te će u zavisnosti što se stavlja u odnos biti različito izražena efikasnost.

Očigledno je da je pojam produktivnosti-proizvodnosti kompleksan, te se pri njegovom mjerenju susreću razni pokazatelji ukupne i parcijalne produktivnosti.²⁴⁴⁾ Složenost ovog pokazatelja proizlazi

²⁴⁴⁾ Dr. Jovanović navodi u svojoj knjizi dva autora: Mehrina, O. koji razlikuje ukupno produktivnost (proizvodnja/troškovi poslovanja) i djelomičnu produktivnost (proizvodnja/materijal, rad i imovina), te Schnettlera, A. koji produktivnost izražava kroz:

- 1) tehničko-naturalne pokazatelje (količinska produktivnost i produktivnost određenih proizvoda)
 - 2) pokazatelje produktivnosti na osnovu standardnih cijena, i
 - 3) pokazatelje na osnovu prodajnih cijena),
- a koji su svi izraženi odnosom proizvodnje i uloženi faktora (broj radnika, broj ukupno zaposlenih, broj efektivnih sati, broj ukupnih sati, troškovi rada i kapitala).

(o tome šire u knjizi Jovanović, D.- Vitorović, B.: Analiza poslovanja poduzeća s revizijom op.cit. pod 46), str.290-292)

Prema metodologiji OEEC-a, proizvodnost se promatra kroz odnos proizvodnog učinka i proizvodnih faktora, pa se u zavisnosti što se smatra učinkom može govoriti o proizvodnosti kapitala, investicija, materijala. U njemačkoj literaturi nailazi se na proizvodnost kao odnos prihoda prema broju radnika ("Produktivitat der Faktors Arbeit"). (prema Turk, I.: Međunarodna komparacija pokazatelja i sistema, časopis Financije 5-6/85, str.315)

Isto tako Krajčević postavlja pitanje koju produktivnost treba mjeriti, što znači da u zavisnosti od faktora proizvodnje treba razlikovati proizvodnost rada, materijala, energije, osnovnih sredstava nekog pogona ili cijelog poduzeća. (Krajčević, F.: op.cit. pod 6), str.403)

također iz primjene različitih mjerila pri određivanju količine proizvodnje, kao i pri utvrđivanju veličine uloženog rada. No, u kontekstu ocjene vlastitog boniteta poslovanja poduzeća, cilj je bio da se ukaže na značaj ovog pokazatelja, obzirom da se u novijoj stranoj literaturi ovaj pokazatelj rijetko pojavljuje kao kriterij za mjerenje efikasnosti poduzeća.

Isti slučaj je i sa pokazateljem ekonomičnosti, odnosno pokazateljima koji izražavaju odnos poslovnog rezultata i troškova (rashoda)²⁴⁵⁾. Pri tome je odnos prihoda prema rashodima, najčešće izraz kojim se mjeri ekonomičnost tj. smatra se da je poslovanje ekonomičnije ako prihodi premašuju rashode. Prema tome, ispitivanje stupnja ekonomičnosti znači ocjeniti da li je poduzeće postiglo sniženje ili povećanje ukupnih troškova ili drugim riječima da li je poduzeće ekonomiziralo radom i sredstvima.

Odnos prihoda prema rashodima kao mjerilo ekonomičnosti, najprimjerenije je za ocjenu gospodarenja unutar poduzeća. On je sukladan sa osnovnim principom ekonomije i racionalnosti, a koji se ogleda u težnji da se sa minimalnim ulaganjem postigne što veći učinak. Težnja je dakle na optimalnosti, pravilnom gospodarenju, pa se na ovakav način izražena ekonomičnost, može izraziti parcijalno kroz koeficijent gospodarenja,

²⁴⁵⁾ Najčešće se u literaturi spominje kao pokazatelj ekonomičnosti odnos između prihoda i rashoda, pri čemu se u prihode uključuju oni ostvareni prodajom (poslovni prihodi), a u rashode - troškovi koji se odnose na prodane količine (poslovni rashodi). (o.p.N.V.)

U američkoj literaturi ovaj pokazatelj se naziva "operating ratio" ili "index of operating efficiency", dok u njemačkoj literaturi ovaj pokazatelj nije tako čest. (Turk, I.: Ibidem str.315)

No, ekonomičnost se ne može sagledavati samo kroz jedan oblik izražavanja, nego je to u suštini niz pokazatelja koji proizlaze iz odnosa poslovnog rezultata (količina, prihod, poslovni prihod, dobitak) i ukupnih rashoda (ukupni troškovi, utrošena sredstva - materijalni troškovi + amortizacija)²⁴⁶⁾. Odnosno, pri mjerenju ekonomičnosti kako ističe prof. Rodić²⁴⁷⁾, uzimaju se u obzir svi faktori proizvodnje čiji se utrošci vrijednosno i izražavaju, no ipak se ekonomičnost tržišno verificirana mjeri odnosom "vrednosti realizirane proizvodnje izražene netto prodajnom cenom i troškovima realizirane proizvodnje izraženih stvarnom cenom koštanja". Radi se naime, o odnosu redovnih prihoda ili poslovnih prihoda i redovnih rashoda ili poslovnih rashoda.

Konačno osvrtom na pokazatelje produktivnosti i ekonomičnosti koji proizlaze iz bilance uspjeha, željela se naglasiti njihova važnost pri ocjeni boniteta poslovanja, kada to čini poduzeće za vlastite potrebe. Pri tome se naglašava značaj produktivnosti rada koji je nesumnjivo od utjecaja na troškove poslovanja. Naime, od produktivnosti rada tj. veće ili manje sposobnosti radnika, iz koje proizlazi veći ili manji učinak, zavisi i visina troškova rada. Isto tako na ekonomičnost značajno utječe brzina cirkulacije tekuće imovine (obrtnih sredstava), jer se bržom cirkulacijom postiže veći poslovni uči-

²⁴⁶⁾ Prof. Popović ne spominje izričito da se tu radi o pokazatelju ekonomičnosti već da su to pokazatelji proizašli iz odnosa poslovnog rezultata i utrošenih sredstava. Njegov osnovni princip je da pokazatelji uspješnosti proizlaze iz odnosa dviju strana poslovnog procesa (inputa-ulaganja i outputa-poslovnog rezultata), čime se potvrđuje da je ostvarena uspješnost poslovanja mjera postignutog nivoa racionalnosti poslovanja u određenom razdoblju. (Popović, Z.: op.cit. pod 6)

²⁴⁷⁾ Rodić, J.: Teorija i analiza bilansa, Ekonomika, Beograd, 1990., str.374

nak, a ujedno se smanjuje potreba za tekućom imovinom koja predstavlja trošak (manje kamate, manje kredita, a time ekonomičnije poslovanje).

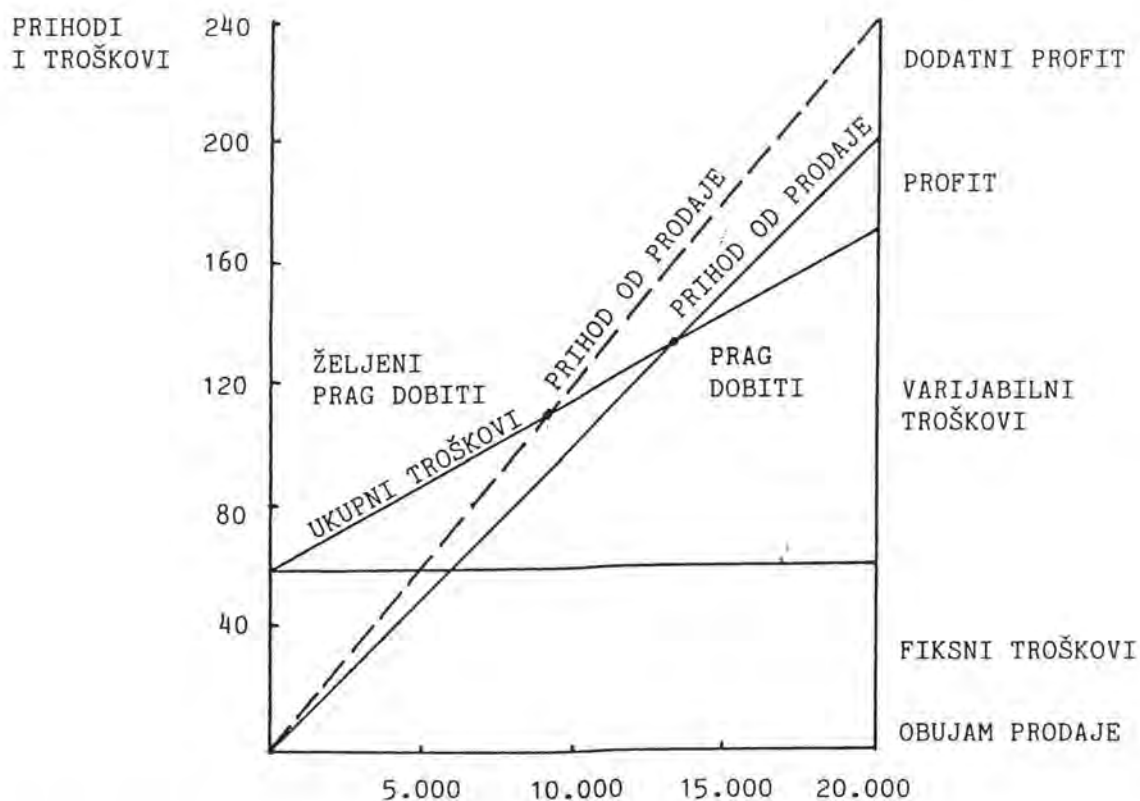
U sagledavanju konačnog učinka poslovanja poduzeća tj. njegove uspješnosti, javlja se kao temeljni kriterij rentabilnost²⁴⁸⁾. Rentabilnost je sintetizirani pokazatelj uspješnosti, koji ovisi o ekonomičnosti poslovanja i o produktivnosti rada, pa se ekonomičnost i produktivnost javljaju kao pomoćna sredstva za ostvarivanje rentabiliteta poduzeća. Stoga je osnovno za poslovanje poduzeća utvrditi prag poslovne efikasnosti²⁴⁹⁾ tj. točku kada poduzeće počinje ostvarivati dobitak ili profit. Fiksni i varijabilni troškovi, te promjene u prodajnoj cijeni i obujmu prodaje, elementi su koji utječu na prag efikasnosti poslovanja, koja se promatrana kratkoročno može prikazati na slijedeći način:

248) *Rentabilnost (novolat. rentabilitas - unosnost, poslovna uspješnost), korisnost, unosnost, ostvarenje dobiti.*
(*Ekonomski leksikon, Informator, Zagreb, 1991. str.685*)

249) Prof.Koletnik utvrđuje prag financijskog i poslovnog uspjeha, razlikujući troškove koji su istovremeno i izdaci od ukupnih troškova. (Koletnik, F.: *Kako razumem in uporabljam bilanco stanja in bilanco gibanja sredstev, Računovodstvo za managerje, Univerza v Mariboru, 1991., str.41*)

Prof.Popović prag efikasnosti naziva još pragom čistog rezultata (Popović, ž.: *op.cit. pod 6), str.132*)

Slika 5: Prag efikasnosti poslovanja

Izvor: Autor

Općenito se pojam rentabilnosti vezuje za odnos financijskog rezultata i angažiranih sredstava (imovine), no može se naći i na tumačenje da je to odnos ostvarene dobiti prema uložnim (utrošenim) sredstvima²⁵⁰), ili pak odnos između ostvarenih efekata i korištenja kapitala²⁵¹). U suštini radi se o istome jer se dobit javlja kao financijski efekat ili točnije razlika između dvije veličine (prihoda i troškova) predstavlja financijski rezultat.

²⁵⁰) *Ekonomski leksikon u redakciji Dragičić, A. ibidem, str.685*

²⁵¹) *Slović, D.: Bilansi poslovne financije, Ekonomika, Beograd, 1990. str.298*

Često se nailazi na različito mišljenje o tome što je ulog u poslovanje poduzeća: da li je to kapital (obveze)²⁵²⁾, imovina (sredstva) ili su to vlastiti izvori poduzeća (dionički kapital). S tim u vezi, dobitak se dovodi u odnos sa ukupnim kapitalom iskazanim u pasivi, s ukupnom imovinom prikazanom u aktivi, ili sa vlastitim kapitalom (dioničarskim kapitalom). Pri tome je važna usklađenost vremenske dimenzije brojnika i nazivnika pa se smatra ispravnim da se pokazatelj rentabilnosti formira kao odnos dobitka ostvarenog u jednom obračunskom razdoblju i prosječno uloženog kapitala istog razdoblja.

Sagledavanje stope rentabilnosti te veličina iz kojih se ona izvodi (stopa dobiti pomnoženo sa koeficijentom obrtaja) od izuzetne je važnosti za sagledavanje boniteta poduzeća. Pri tome se postavlja pitanje da li je to ciljna funkcija svakog gospodarskog djelovanja ili to "nije cilj već samo uvjet i to veoma važan uvjet proširene društvene reprodukcije i sredstava za potpunije zadovoljenje potreba čitavog društva²⁵³⁾. Neosporno je da se radi o najuniverzalnijem pokazatelju uspješnosti poslovanja poduzeća tj. o vršnom pokazatelju na kojemu je temeljena većina sustava pokazatelja.

252) Kapital u širem smislu obuhvaća i dugoročne obveze, a u užem smislu predstavlja netto imovinu (vrijednost imovine umanjena za sve dugove poduzeća.

(vidjeti o tome u knjizi Blaško, E., Deželjin, J. i dr.: Računovodstvo I, grupe autora, op.cit. pod 218), str.74)

253) Braut, R.: Održavanje racionalnih odnosa u strukturi sredstava i njihovih izvora, Poslovne financije, Zbornik radova FVT, Zagreb, 1975. str.257-258

4.2.5. Sustav pokazatelja - osnova za metodiku standardizacije

Pokazatelji promatrani pojedinačno imaju ograničenu mogućnost promatranja određene pojave. Zato u teoriji, a i u praksi postoji čitav niz pokušaja da se od brojčano velikog skupa pokazatelja, izgrade sustavi koji će zadovoljiti određene ciljeve. Sustav u suštini pretpostavlja izbor pokazatelja koji su međusobno povezani, odnosno među kojima postoji određena zavisnost, kao zavisnost s postavljenim ciljem. Prema tome, postoje tri kriterija²⁵⁴⁾ na osnovu kojih se može ocjenjivati i formirati sustav pokazatelja: sadržaj pokazatelja, međusobna zavisnost i povezanost s ciljem. Nema sumnje da se na taj način izražavaju kvalitativne odrednice koje svoj odraz nalaze u formiranju sustava pokazatelja.

Imajući u vidu način formiranja sustava pokazatelja, razlikuju se **deduktivni i induktivni sustavi pokazatelja**²⁵⁵⁾. Deduktivni sustavi pokazatelja rezultiraju iz logičko-deduktivnog pristupa, tj. polazi se od vršnog pokazatelja koji predstavlja najviši cilj poslovanja poduzeća, da bi se na njega gradio veći ili manji broj pomoćnih pokazatelja koji su u međusobnoj zavisnosti i koji preciziraju sadržaj elemenata glavnog (vršnog) pokazatelja, te se konačno navodi sadržaj ostalih pomoćnih pokazatelja na pojedinim razinama. Induktivni sustavi pokazatelja rezultat su empirijsko-induktivnog postupka i temelje se na matematičko statističkim metodama, a sadrže veći ili ma-

²⁵⁴⁾ Tintor, J.: *op.cit. pod 95)*, str.124

²⁵⁵⁾ Vidjeti o tome više u knjizi Tintor, J.: *ibidem*, str. 124- 131

nji broj pokazatelja koji trebaju odraziti određene karakteristike poslovanja poduzeća. Osnova za ovakav empirijsko-induktivni sustav su višegodišnji originalni podaci mnogih poduzeća na osnovu kojih se izračunavaju različiti pokazatelji. Kriterij za izbor pokazatelja i funkciju je određenje cilja analize, a kako se kao cilj analize najčešće navodi prognoza insolventnosti, to su "empirijsko-induktivni sistemi poznati i kao modeli insolventnosti"²⁵⁶⁾.

Poznata su empirijska istraživanja na području induktivnih sustava koje su proveli za američko područje Altman i Beaver, te za njemačko Von Weibl²⁵⁷⁾. Beaver sustav sastoji se od šest pokazatelja koji predstavljaju pokazatelje zaduženosti i solventnosti, jer se smatra da oni najbolje predočavaju stvarno i buduće stanje.

Sličan je i Weibelov sustav koji pored pokazatelja zaduženosti i solventnosti uvodi još i pokazatelje brzine obrtaja zaliha i kredita. Smatra se da pokazatelji solventnosti i zaduženosti, te brzine obrtaja najbolje pokazuju eventualne rizike u poslovanju, a koji najčešće rezultiraju insolventnošću.

Međutim, aspekt solventnosti ne može se smatrati dovoljnim za sveobuhvatnu ocjenu boniteta poduzeća. Stoga se ni induktivni sustav temeljen na ovim pokazateljima ne može smatrati cjelovitim, a nadalje kao takav ne zadovoljava prije navedene kriterije formiranja i

²⁵⁶⁾ Perridon - Steiner: *Finanzwirtschaft der Unternehmung*, 2. Aufl. Munchen, 1980. str.295-296, prema Tintor, J.: *ibidem*, str.124

²⁵⁷⁾ *Ibidem*, str.129-130

ocijenjivanja sustava pokazatelja, zbog koga se može prihvatiti teza da se tu radi o skupu, a ne o sustavu pokazatelja.

Sadržajna povezanost međuzavisnih pokazatelja, ogleda se stoga mnogo bolje u deduktivnim sustavima, jer su pojedinačni pokazatelj izvodi iz prethodnih i na taj način točnije određuje sadržaj. Jasnost, preciznost određuje se iz brojnika i nazivnika osnovnog broja pa se na taj način sustav pokazatelja formira u obliku piramide.

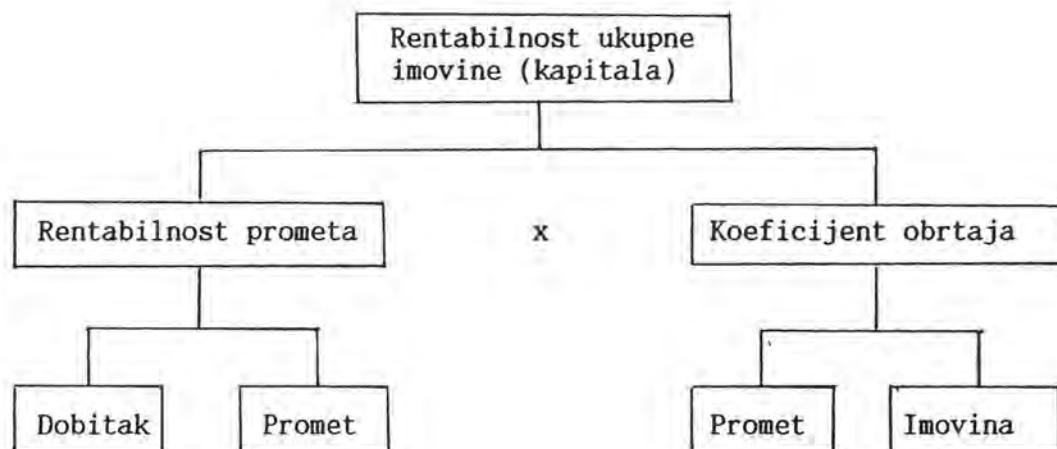
Najpoznatiji među deduktivnim sustavima pokazatelja je Du-Pont sustav, kojeg je uvela američka firma Du Pont de Nemours & Co., polazeći od koristi koje neka investicija donosi.²⁵⁸⁾ Ovaj sustav pokazatelja polazi od rentabilnosti kao vršnog pokazatelja, tj. vršni pokazatelj (ROI ili ROE) odražava godišnju rentabilnost kapitala investiranog u poduzeće. Podloga za ovaj sustav pokazatelja je prvenstveno analiza bilance, mada nije isključena ni upotreba internih podataka u poduzeću.

Du Pont sustav pokazatelja od 1919.god. kada se je razvio u američkom koncernu Du Pont de Nemours & Co., poprimao je različite modifikacije u zavisnosti da li se radi o eksternoj ili internoj analizi. Međutim, osnovni model Du Pont sustava²⁵⁹⁾ je slijedeći:

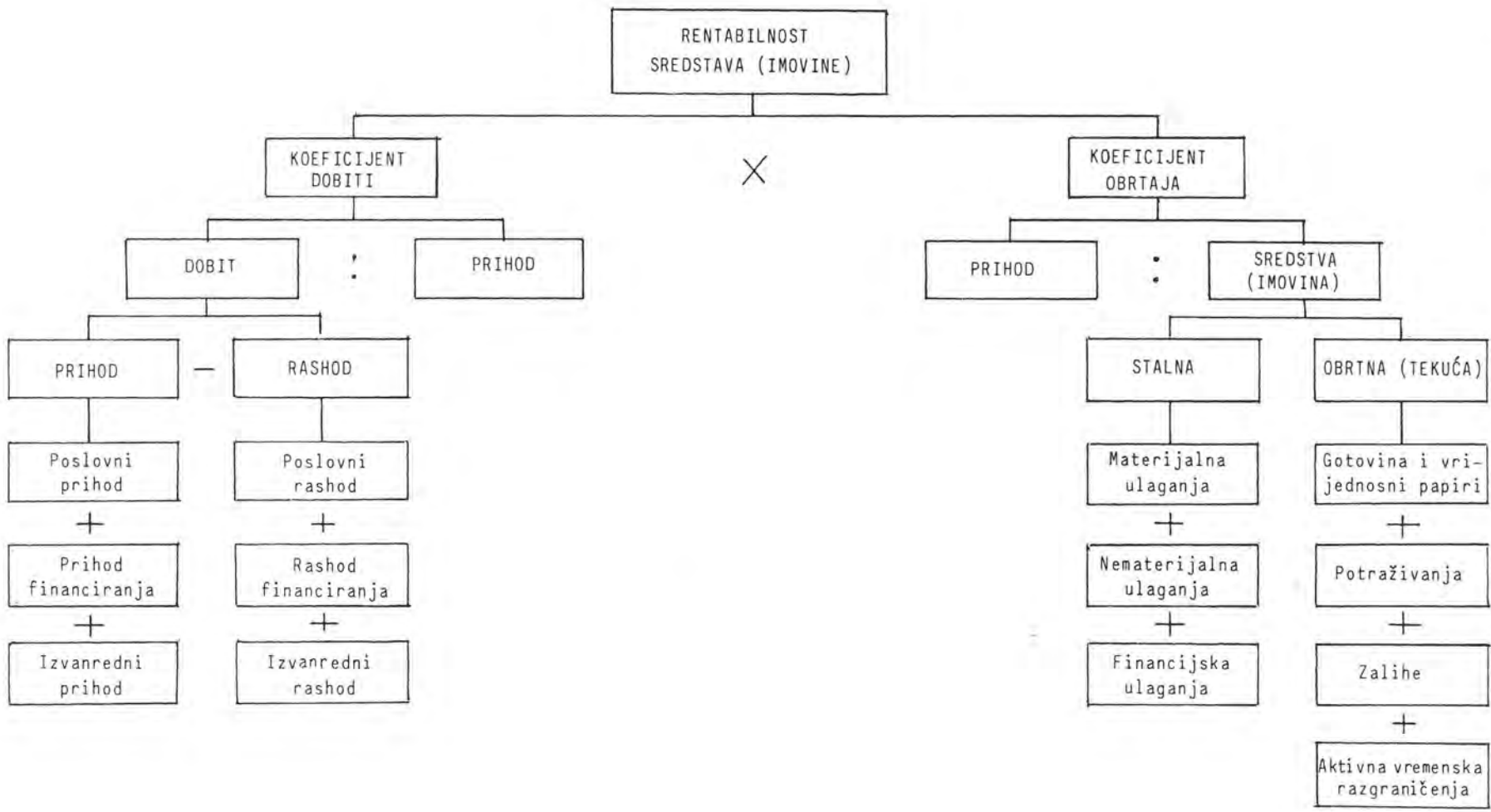
258) *Ovaj sustav pokazatelja poznat je u literaturi pod nazivom ROI - Return on Investment ili ROE (Return on equity) tj. rentabilnost investiranja ili rentabilnost kapitala).*

259) *Reichmann, T.- Lochnit, L.: Planung, Stearing und Kontrolle mit Hefe von Kennzahlen, ZgbF, 10/11/1976, str.709, prema Osmanagić - Bedenik, N.: Pokazatelji rada i poslovanja poduzeća, Ekonomski analitičar br.7-8/1991. str.19*

Slika 6: Osnovni model Du Pont sustava pokazatelja

Dakle, vršni pokazatelj rentabilnosti kapitala (imovina, sredstva) raščlanjuje se na rentabilnost prometa (marža profita, stopa dobiti) i koeficijent obrtaja, tj. pokazatelje od utjecaja na rentabilnost kapitala investiranog u poduzeće. Dalje je moguće raščlanjivanje rentabilnosti prometa i koeficijenta obrtaja na elemente koji ih tvore, pa se u nastavku daje Du Pont sustav pokazatelja, prilagođen našem obračunskom sustavu. (Slika 7)

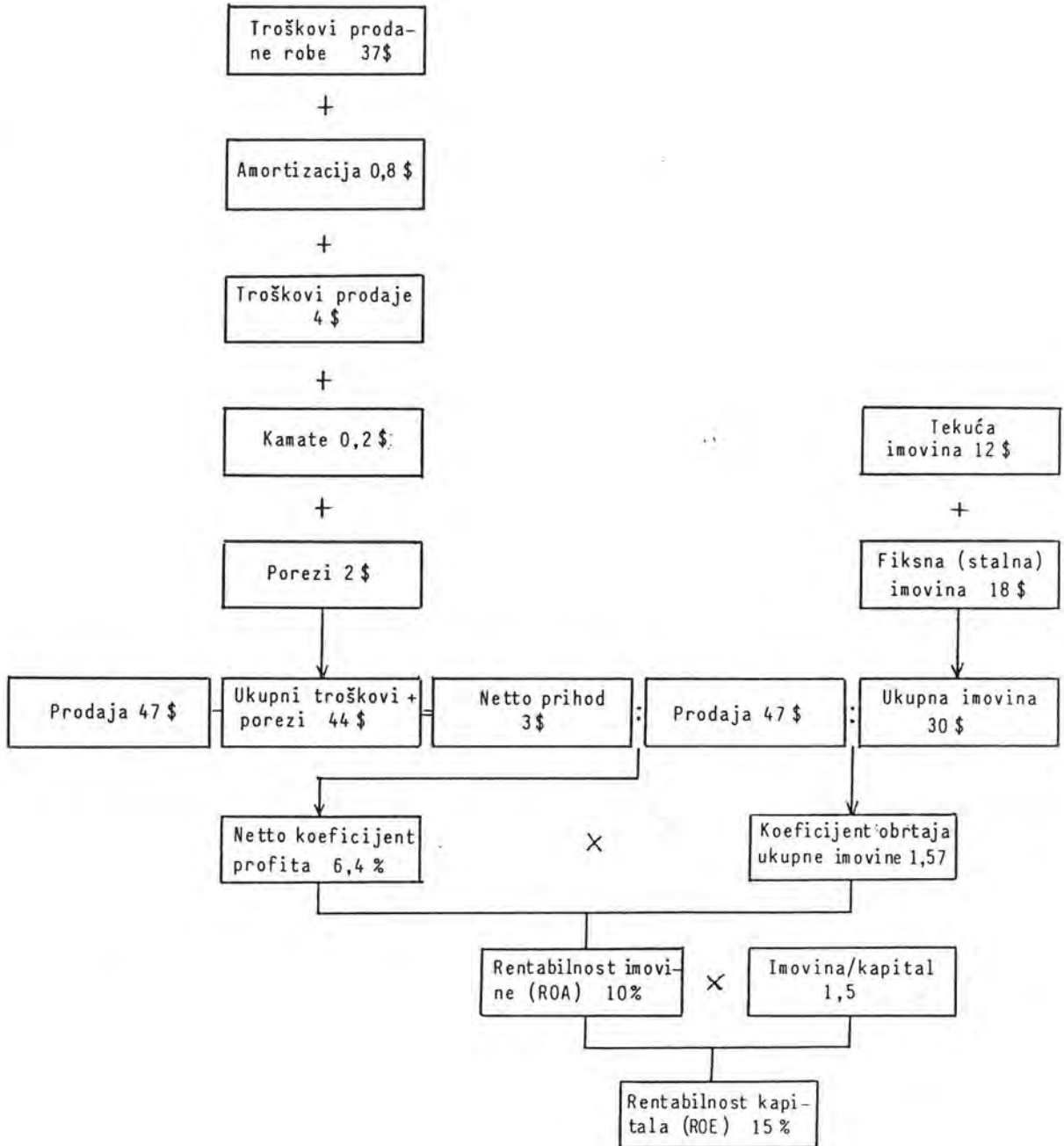
Slika 7: Modificiran Du Pont sustav pokazatelja prema našem obračunskom sustavu

Za uočiti je da je temeljni Du Pont sustav pokazatelja relativno kratak, i da obuhvaća tri relativna broja i više apsolutnih veličina, proizašlih iz dva temeljna financijska izvještaja: bilance stanja i bilance uspjeha (račun dobitka i gubitka). Postoji više modifikacija Du Pont sustava pokazatelja, a po jednoj varijanti, vršni pokazatelj je rentabilnost imovine, koja je jednaka umnošku marže profita i koeficijenta obrtaja imovine. Imovina je pri tome raščlanjena na stalnu i tekuću, a marža na prihod od prodaje i ukupne troškove uvećane za poreze. Slijedi da je neto prihod razlika između prihoda ostvarenih od prodaje i ukupnih troškova uvećanih za porez. U našem obračunskom sustavu, razlika između ukupnog prihoda (koji sadrži i prihode od kamata i izvanredne prihode) i ukupnih troškova (sadrži i rashode od kamata i izvanredne rashode) predstavlja bruto dobit, jer se dio poreza nadoknađuje iz dobiti. U bilanci uspjeha nema mogućnosti lučenja posebnih troškova od prodane robe ili kamata kao ni poreza koji se odnosi na prihod od prodaje. Kamate su iskazane u bilanci u jednom iznosu i ne moraju isključivo biti trošak nastao prodajom robe ili usluga. Zbog toga se daje Du Pont sustav pokazatelja modificiran na način da su uzeti ukupni prihodi i rashodi poduzeća.

U nastavku se daje proširen Du Pont sustav pokazatelja (modifikacija)²⁶⁰⁾:

²⁶⁰⁾ *Prema Levy, H. - Sarant, M.: op.cit. pod 191), str.73*

Slika 8: Proširen Du Pont sustav pokazatelja

Netto marža profita i koeficijent obrtaja ukupne imovine spojeni u jednu cjelinu čine rentabilnost imovine:

$$\text{netto marža profita} \times \text{koeficijent obrtaja} = \text{rentabilnost imovine}$$

a proizlazi iz slijedećih odnosa:

$$\frac{\text{netto prihod}}{\text{prihod od prodaje}} \times \frac{\text{prihod od prodaje}}{\text{ukupna imovina}} = \frac{\text{netto prihod}}{\text{ukupna imovina}}$$

ili izraženo numerički rentabilnost imovine iznosi:

$$\left(\frac{3}{47}\right) \times 100 \times \frac{47}{30} = 6,4\% \times 1,57 = 10\%$$

Pretpostavi li se stoga da poduzeće zarađuje oko 6,4% (ili oko 6 centi) na svaki dolar prodaje i ako se imovina obrće 1,57 puta na godinu, ukupna rentabilnost imovine iznositi će 10%.

Nadalje, ukoliko se rentabilnost imovine promatra u odnosu na zaduženost poduzeća tj. u odnosu na dio imovine financirane iz kredita, rentabilnost imovine može se multiplicirati pomoću tzv. multiplikatora kapitala - koji se dobije iz udjela ukupne imovine u kapitalu:

$$\text{rentabilnost kapitala} = \frac{\text{netto prihod imovina}}{\text{imovina}} \times \frac{\text{imovina kapital}}{\text{kapital}} = \frac{\text{netto prihod kapital}}{\text{kapital}}$$

$$\left(\frac{3}{30}\right) \times 100 \times \frac{30}{20} = 10\% \times 1,5 = 15\%$$

U svakom slučaju Du Pont sustav pokazatelja je vrlo koristan jer pokazuje uzajamno djelovanje marže profita i koeficijenta obrtaja imovine iz kojih se izvodi rentabilnost imovine, kao i uzajamno djelovanje politike zaduživanja iz koje se izvodi rentabilnost kapitala.

Zaključuje se da je prednost sustava pokazatelja koji ishodište nalaze u rentabilnosti u njihovoj izgradnji i vrednovanju iznosa dobivenih iz numeričkog odnosa. Također raščlanjivanjem rentabilnosti imovine na pokazatelj rentabilnosti prometa i koeficijent obrtaja, objašnjava se mogućnost utjecaja na porast rentabilnosti, te svojom izgradnjom ovaj sustav odražava međuzavisnost niza pojedinačnih ciljeva poduzeća kako bi se prikazala ciljno orijentirana cjelina poduzeća.

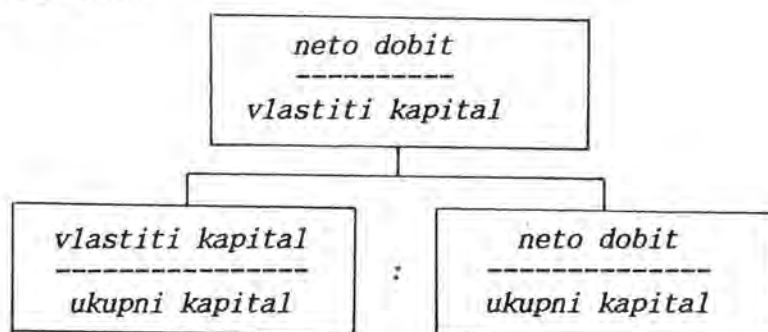
Rentabilnost kao ciljnu veličinu slijede i drugi sustavi pokazatelja. Jedan od takvih je i onaj kojeg su 1959. godine u Francuskoj razvili P.Lauzel i A.Cibert²⁶¹⁾, gdje se kao vršni pokazatelj javlja rentabilnost vlastite imovine. Početna povezanost je slijedeća:

Dakle rentabilnost vlastite imovine objašnjava se umnoškom rentabilnosti neto prihoda (stope dobiti) i koeficijenta obrtaja vlastite imovine. Time je sustav pokazatelja završen jer se u nastavku uključuju apsolutni brojevi i drugi pokazatelji bez njihove međusobne zavisnosti.

²⁶¹⁾ Prema Turk, I.: *Međunarodna komparacija pokazatelja i njihovih sistema, op.cit. pod 244), str.317 do 320*

Sličan sustav je formiran i u Njemačkoj²⁶²⁾ gdje je polazni pokazatelj slijedeći:

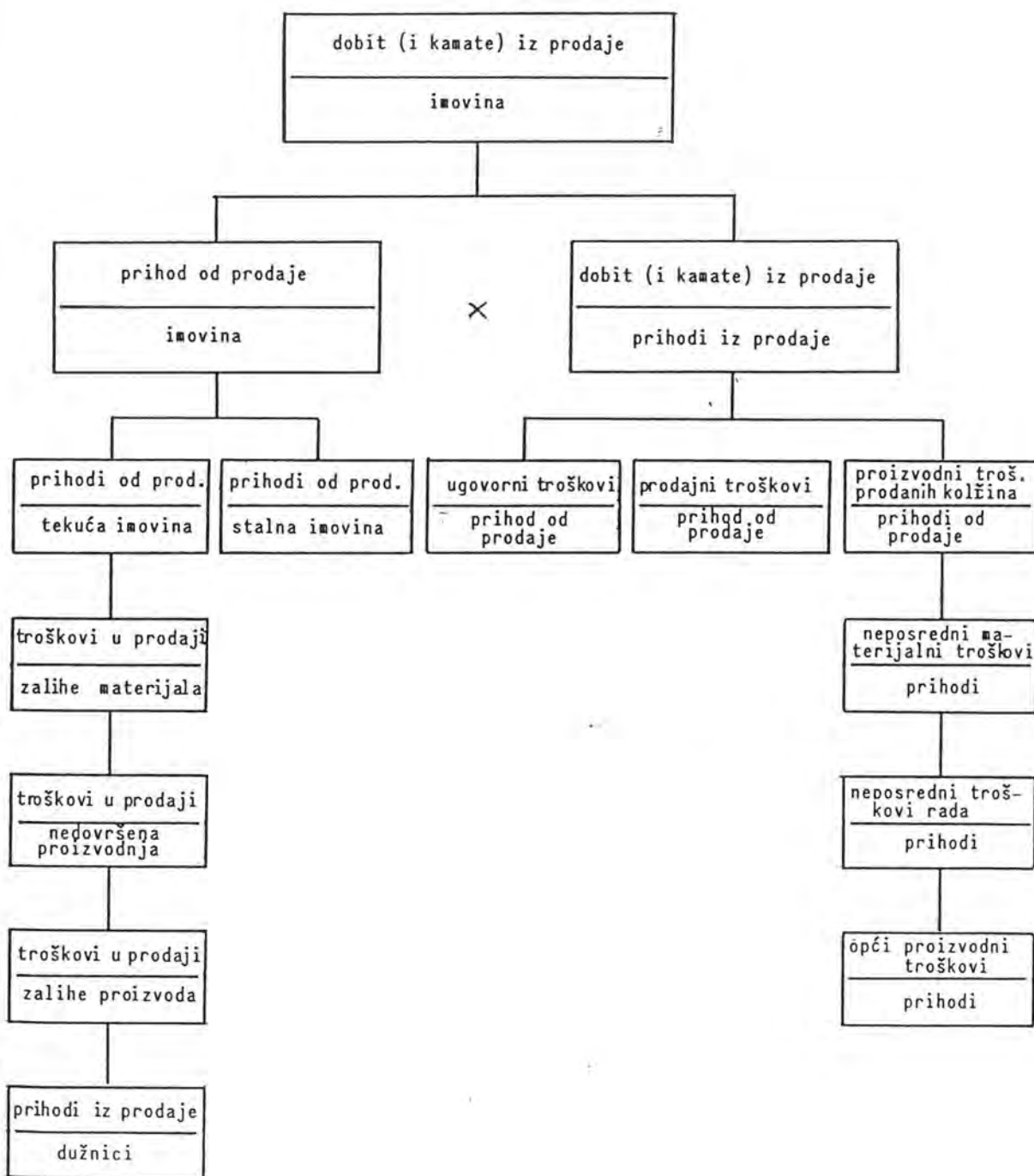
Rentabilnost vlastitog kapitala objašnjava se suženom rentabilnošću kapitala i učešćem vlastitog kapitala u ukupnom kapitalu, dakle, ne s koeficijentom obrtaja kao što je to do sada bio slučaj. Na udio vlastitog kapitala u ukupnom kapitalu nadovezuju se drugi pokazatelji koji ukazuju na pokriće ulaganja i njihov intenzitet, te oni koji ukazuju na likvidnost. Isto tako se nadovezuju pokazatelji na rentabilnost ukupnog kapitala kao npr. puna rentabilnost ukupnog kapitala, odnos kamate u ukupnom kapitalu, akumulativnost prihoda, obrtaj kapitala i dr. Ovaj sustav nije do kraja izgrađen na način da bi bilo moguće objasniti nadređeni pokazatelj isključivo pomoću sume ili umnoška podređenih pokazatelja.

U Velikoj Britaniji 1956. godine razvijen je sustav pokazatelja pod nazivom Pyramid Structure of Ratios, koji također razrađuje rentabilnost kapitala kao vršnog pokazatelja. Za razliku od prethodnih sustava pokazatelja, ovaj sustav je više orijentiran na uspješnost poslovanja poduzeća, kroz detaljniju razradu prihoda i rashoda. Pojednostavljeno bi izgledao ovako:²⁶³⁾

²⁶²⁾ Turk, I.: op.cit. pod 244), str.318

²⁶³⁾ Turk, I.: ibidem, str.317

Slika 9: Piramidalni sustav pokazatelja

Prva tri pokazatelja preuzeta su iz Du Pont sustava pokazatelja, s time što u daljnjoj razradi za razliku od prethodnih sustava nisu iskazani apsolutni brojevi, već je ovdje dat niz pokazatelja koji objašnjavaju prethodnu razinu. Međutim, tako razrađene nije ih moguće povezati niti umnoškom niti zbrajanjem sa prva tri pokazatelja. Iako se ovaj sustav na prvi pogled čini prilično razrađenim, postoje međutim i sustavi sa znatno više pokazatelja i podataka²⁶⁴⁾, što dovodi u drugu krajnost koja krije opasnost zanemarivanja osnovnih pokazatelja.

Navedeni sustavi pokazatelja temelje se na rentabilnosti kapitala (imovine) i odražavaju gotovo svi sadržajno-logičku i matematičku međusobnu ovisnost. Sadržajno su uglavnom razvijeni za potrebe interne analize, premda nije isključena ni usporedba sa srodnim poduzećima. Međutim, zamjera se ovim sustavima da nisu dovoljno pogodni kao instrument upravljanja poduzećem. Navodi se da su do sada razvijeni sustavi pokazatelja "ili nepotpuni tj. značajna kvantitativna područja podataka poduzeća su zanemarena, ili nisu komprimirani ni dovoljno logički strukturirani kako bi preuzeli zadatak općeg instrumenta za upravljanje.²⁶⁵⁾ Naime, općenito je mišljenje da pokazatelji koji polaze iz samo jednog ishodišta, mogu vrlo lako isključiti druge aspekte, pa se tako mogu zanemariti činjenice relevantne za odlučivanje (kao npr. likvidnost, financijska rentabilnost i dr). To znači da rentabilnost ne može biti uvijek jedini kriterij za donošenje odluka u poduzeću.

264) Poznat je ZVEI sustav pokazatelja sa preko 140 pokazatelja i Trucherov sa preko 400 (vidjeti u Tintor, J.: *op.cit.* pod 95), str.126)

265) Reichmann, T.- Lachnit, L.: *op.cit.* pod 259), str.709

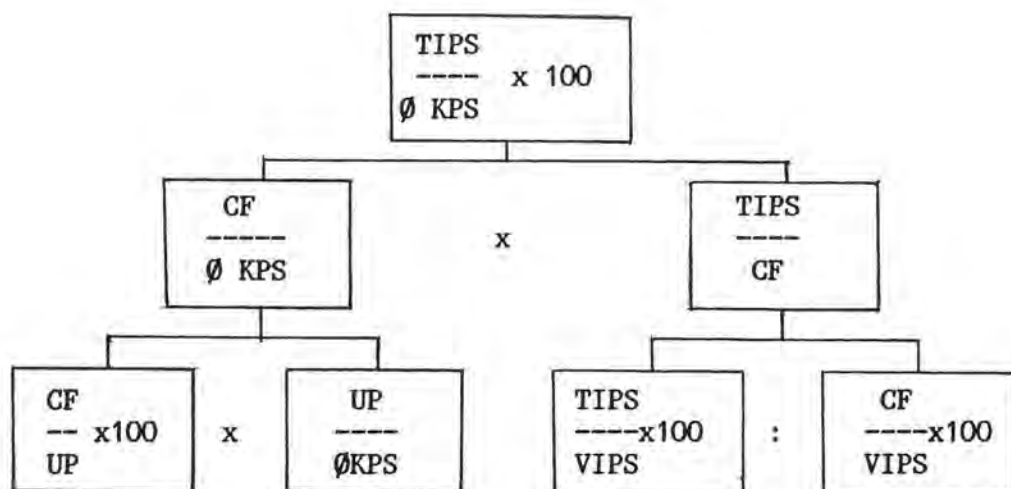
Zbog toga, se javljaju sustavi koji pored rentabilnosti kao vršnog pokazatelja sadrže i likvidnost. Jedan od tih je i RL-sustav nazvan po autorima Reichmann-Lachnit²⁶⁶⁾, koji ujedno označava suštinu sustava - rentabilnost i likvidnost. Naime, polazi se od činjenice da su rezultat i likvidnost dvije centralne veličine managementa, pri čemu je rezultat proizašao iz redovnih i izvanrednih prihoda i troškova, od izuzetne važnosti za tekuće upravljanje, a likvidnost je ta koja pomaže da se rezultat ostvari tj. nije osnovni cilj već je pretpostavka opstanka i razvoja poduzeća. Likvidnost se pri tome temelji na veličinama Cash-flow i Working Capital, jer su to veličine koje se smatraju bitnim za daljnje poslovanje likvidnosti. Rentabilnost se sagledava kao rentabilnost ukupnog i vlastitog kapitala, te kroz rentabilnost prometa i koeficijent obrtaja, osnovnih veličina Du Pont sustava pokazatelja. Zamjerka ovom sustavu je da je zbog nastojanja što veće obuhvatnosti podataka izgubio na sažetosti.

Polazeći od analitičko-dijagnostičkog modela, spominje se ADT-sustav pokazatelja²⁶⁷⁾, kao instrument analize i dijagnoze potencijala poduzeća. Ovaj sustav pokazatelja obuhvaća međusobno zavisne pokazatelje poslovanja poduzeća temeljene na evropsko-japanskoj filozofiji poduzeća i cash-flow konceptu prema kojoj cilj poduzeća nije samo maksimalizacija profita već razvoj i opstanak poduzeća. Vršni pokazatelj kod ovog sustava pokazatelja je faktor pokrića koji odražava potencijalnu snagu ili potencijalnu slabost poduzeća.

266) *Ibidem str.711-723*

267) *ADT (Analiza-Dijagnoza-Terapija) sustav pokazatelja razrađuje u svojim radovima Osmanagić-Bedenik,N. te se više o tome može vidjeti u članku ADT sustav pokazatelja za poslovno upravljanje, Računovodstvo i financije SRFRH, Zagreb, br.10/91, str.26-32, zatim ADT sustav pokazatelja kao instrument planiranja, Informator br.3943-3944 od 21. i 25.12.91. str.17/18*

Slika 10: ADT sustav pokazatelja

Tumačenje

TIPS = tuđi izvori poslovnih sredstava

Ø KPS = prosječno korištena poslovna sredstva

CF = Cash-flow (netto dobit uvećana za amortizaciju)

UP = ukupni prihod

VIPS = vlastiti izvori poslovnih sredstava

Ovaj model također je kombinacija Du Pont modela uz dodatak pokazatelja zaduženosti. Iz rentabilnosti prometa i koeficijenta obrtaja proizlazi rentabilnost sredstava, što omogućava pojašnjenje uzroka određene rentabilnosti dok se faktor zaduženosti sagledava kroz odnos tuđih i vlastitih sredstava financiranja, te kroz rentabilnost vlastitog kapitala. Analiza pokazatelja najviše hijerarhijske razine omogućuje dijagnosticiranje samo nekih aspekata poslovanja, no može poslužiti i kao instrument terapije za promjenu vrijednosti više hijerarhijske razine. Za ocjenu boniteta nekog poduzeća kod kratkotrajne

poslovne suradnje, ADT sustav pokazatelja može se smatrati prihvatljivim.

I u našoj teoriji i praksi²⁶⁸⁾ postoje neki pokušaji formiranja grupe pokazatelja. Prva sistematizacija pokazatelja datira još iz 1953. godine, kojom su obuhvaćeni pokazatelji rentabilnosti, proizvodnosti i ekonomičnosti, čime se uvodi i komparativna analiza poduzeća. Uslijedile su daljnje etape u razvoju pokazatelja, pa je tako 1958. godine Zavod za ekonomske ekspertize formirao devet pokazatelja nazvanim sustavom indikatora, koji je služio za potrebe eksternih usporednih analiza. Od 1959. godine redovito izlaze publikacije Službe društveno knjigovodstva u kojima se također razvija sustav pokazatelja da bi se od 1963. godine uveo "Sporazum o jedinstvenim pokazateljima, gdje se po prvi puta uvodi primjena pokazatelja u praksi kao obvezatna. Nazvani "sistemom jedinstvenih pokazatelja", grupirani su pokazatelji na pokazatelje poslovnog uspjeha, uvjeta privređivanja i raspodjele.

Sporazum o jedinstvenim pokazateljima imao je dalekosežni značaj utemeljen na znanstvenoj podlozi uvođenja politike raspodjele, uvođenju obvezatne metode uspoređivanja uvjeta i rezultata poslovanja između srodnih poduzeća, te kao prihvaćen sustav informiranja za ocjenu poslovnih rezultata. Smatralo se da "metoda uporednih analiza predstavlja kompas u rukama zborova radnika, upravnih i rukovodećih organa, a posebno službe analize".²⁶⁹⁾ U daljnjem razvoju pokazatelja uslije-

268) *Razvoj sustava jedinstvenih pokazatelja detaljno je obradio Dohčević, S. i Malešević, Đ. u knjizi: Sistem analize poslovanja, op. cit. pod 169), str.438-465, a također i slijedeći autori: Avram, Z.: op.cit. pod 176), str.123-137, Popović, Ž.: op.cit. pod 6), str.34-37, Tintor, J.: op.cit. pod 95), str.131-133, Jovanović, D.: op.cit. pod 47), str.160-168.*

269) *Dohčević, S.- Malešević,Đ.: op.cit. pod 169), str.440*

dilo je više verzija spomenutog sporazuma jedinstvenih pokazatelja, u kojima su se razvijali novi pokazatelji, ukidali stari, mjenjao se njihov redoslijed. Sporazum je pored ostalog potaknuo jedno krupno pitanje, a to je kako izabrati najvažnije pokazatelje, što nije nimalo lako, obzirom da se uži izbor pokazatelja mora uključiti u cjelovit sustav jedinstvenih pokazatelja.

Definiranje pokazatelja išlo je u pravcu donošenja "Odluke o minimumu zajedničkih pokazatelja" (1974) koje su bili dužni osigurati nosioci planiranja radi izrade zajedničkog društvenog plana na razini zemlje. Radilo se o 72 pokazatelja koji su bili razvrstani u sedam skupina, pa takva sistematizacija predstavlja odraz napora u prikupljanju i korištenju potrebnih elemenata za planiranje. Usljedila je zatim 1975. godine preporuka Saveza Sindikata o obvezatnom uvođenju 19 pokazatelja - nazvanim "društveno-ekonomskim pokazateljima" za koje je SDK pripremila podlogu za razvrstavanje po grupacijama. Nadalje, Zakonom o udruženom radu pored osam obrađenih pokazatelja (čl.140, 141 ZUR-a), uvode se radi iskazivanja rezultata rada radnika i poslovanja radnih organizacija još 12 (1977.g.), odnosno 9 (1978.g.) ili ukupno 17 koliko ih je egzistiralo do ukidanja ZUR-a (1989.g.).

Od tada pa do danas ostaje praznina u iskazivanju rezultata poslovanja poduzeća na način da je propisan određen broj pokazatelja koji bi bili standardizirani i koji bi bilo obvezni za prikupljanje. Naime, nedostaju i pokazatelji na razini grupacije, grane s kojom bi se poduzeće moglo uspoređivati i koji bi poslužili kao određeni standardi, odnosno mjerila za ocjenu boniteta poduzeća. No, to će se šire objasniti u nastavku, što je ujedno i cilj ovog rada.

Rezimirajući značajke sustava pokazatelja u svijetu i kod nas, može se uočiti slijedeće:

- da je metodika sustava pokazatelja u svijetu vrlo razvijena i da datira još iz početka ovog stoljeća, kada je uslijedio intenzivan razvoj znanosti, tehnologije i ekonomije,
- da u suštini sustavi pokazatelja u svijetu proizlaze iz cilja poduzeća, te da je to najčešće dobit ili profit, pa je i većina sustava pokazatelja tako orijentirana da vršni pokazatelj ukazuje na rentabilnost poslovanja poduzeća. Međutim, za poslovno odlučivanje nisu relevantni samo podaci vezani za rentabilnost, već postoji niz podataka vezanih za likvidnost i financijsku stabilnost poduzeća, koji se postepeno uvode u sustave pokazatelja.
- da se različiti sustavi pokazatelja pretežno razvijaju za potrebe interne analize, kao pogodni instrumenti za potrebe managementa. Međutim, njihova primjena od izuzetne je važnosti i u eksternoj analizi, za potrebe ocjene boniteta poduzeća.
- da kod nas nisu bili razvijeni sustavi pokazatelja, već više ili manje razrađeni skupovi pokazatelja, primjenjeni samoupravnim načinu upravljanja. Institucionalno određivanje pokazatelja kojim se željelo razvijati znanje i iskustvo, iako uz dopuštenu slobodu kreiranja vlastitih specifičnih pokazatelja, krilo je u sebi opasnost od ograničavanja pokazatelja na određeni broj te da su time iscrpljene sve daljnje mogućnosti razvoja.
- da je prelaskom na bitno drugačiji sistem privređivanja kod nas, nužno uspostaviti sustav ili skup pokazatelja prilagođen tržištu, te da se s tim u vezi nameće potreba za utvrđivanjem metodike pokazatelja koji bi služili za ocjenu boniteta bilo u internoj ili eksternoj analizi.

5. BONITET KAO STANDARD

5.1. Problematika utvrđivanja odgovarajućeg standarda

Već u prethodnom dijelu načelo se je pitanje standardizacije, tj. potrebe za razradom i utvrđivanjem standarda koji bi služili za ocjenu boniteta poslovanja poduzeća. Pri tome se pod standardom podrazumijeva mjerilo ili obrazac za uspoređivanje²⁷⁰⁾, obrazac, mjerilo, pravilo, prosjek, razina, osnovna mjera ili težina po kojoj se određuju druge mjere ili težine²⁷¹⁾, a pod standardizacijom djelatnost usmjerena na razradu i određivanje standarda i njihova uvođenja u život²⁷²⁾. Kod toga, standardizirati ne znači uvijek stvoriti nešto novo, nego "u prvom redu izabrati prema postojećim proizvodima modele i kvalitete, koji su u prosjeku najbolji i najprikladniji za određenu svrhu²⁷³⁾.

Znači, ukoliko se pod standardom smatra da je to mjerilo, obrazac, a pod standardizacijom iznalaženje takvog mjerila koje će biti najprikladnije za određenu svrhu, u ovom slučaju ocjenu boniteta, tada se nameću četiri problema:

1. izbor standardiziranih pokazatelja za ocjenu boniteta
2. izbor baze za usporedbu
3. utvrđivanje mjere vrijednosti pokazatelja
4. standardizacija obrazaca za ocjenu boniteta.

²⁷⁰⁾ *Leksikon JLZ, Zagreb, 1974. str.927*

²⁷¹⁾ *Klaić, B.: Rječnik stranih riječi, Nakladni zavor Matice Hrvatske, 1982. str.1262*

²⁷²⁾ *Vidjeti o tome u knjizi Domainko, D.: Ekonomika proizvodnje u in-dustrijskim poduzećima, Birotehnički izdavački zavod, Zagreb, 1960. str.361-382*

²⁷³⁾ *Domainko, D.: ibidem, str.361*

Ocjena boniteta poslovanja poduzeća jednostavno je nezamisliva bez korištenja niza pokazatelja koji prvenstveno proizlaze iz financijskih izvještaja poduzeća. Oni su neizostavan instrument izražavanja karakteristika poslovanja poduzeća, bez kojeg neke pojave npr. rentabilnost poslovanja poduzeća ne bi bilo moguće spoznati.

Pokazatelji se u suštini jednostavno formiraju i ta činjenica je dovela do nesagledivog broja različitih pokazatelja kojima se želi izraziti neka karakteristika poslovanja poduzeća. Iz tog mnoštva pokazatelja potrebno je izabrati optimalan broj pokazatelja koji će biti relevantni za ocjenu boniteta.

Izbor baze za usporedbu slijedeći je problem kojeg kod ocjene boniteta treba definirati. Da bi se mogao ocijeniti bonitet poslovanja poduzeća kao dobar ili loš, odnosno da bi se vrijednost pokazatelja ocijenila kao niska ili visoka²⁷⁴), nužno je odabrati takvu bazu usporedbe koja će omogućiti što objektivniju ocjenu boniteta. Najčešće upotrebljavana baza za usporedbu poduzeća je grana ili grupacija²⁷⁵). Međutim, ostaje diskutabilno da li je to prosjek grupacije

274) *Prof. Popović, ističe da je za ocjenu nekog pokazatelja potrebno usporediti ga s pokazateljem koji predstavlja određeno mjerilo, tj. i kvalitativno istim pokazateljem koji se dobiva iz podataka: a) o poslovanju poduzeća u pojedinim godinama proteklog razdoblja, b) planskim postavkama u tim godinama, c) poslovanja srodnih poduzeća odnosno grupacije u cjelini. (Popović, Ž.: op.cit. pod 6), str.543)*

275) *Analitičarima se mnogo šire mogućnosti pružaju usporedbom među poduzećima, jer se tom usporedbom može dobiti bolje mjerilo (prosjeck, standard), ističe prof. Krajčević i citira Trautmanna koji u usporedbi među poduzećima vidi "konačnu i najvišu spoznajnu mogućnost za praktičnu ekonomiku poduzeća". Pri tome se usporedba vrši između istovrsnih poduzeća, između jednog poduzeća i srodne skupine poduzeća. (vidjeti o tome u knjizi Krajčević, F.: op.cit. pod 6), str.46)*

odnosno grane u kojoj je poduzeće svrstano ili je za bazu usporedbe primjerenije uzeti pokazatelje najboljeg poduzeća u grani. Prosjek srodne grupacije ističe prof. Popović²⁷⁶⁾ ima ulogu stanovitog standarda ili normativa, jer se pretpostavlja da čitav niz faktora djeluje na poslovanje svih poduzeća u grupaciji, dok usporedba s najboljom grupacijom ili najslabijom ima za svrhu da se odredi mjesto analiziranja poduzeća u grupaciji. Međutim, zavisiti će to i od vrste pokazatelja kojeg uspoređujemo jer primjera radi ukoliko je cilj poduzeća postići maksimalnu rentabilnost, onda nas usporedba s prosjekom neće zadovoljiti, već je logičnije da to bude pokazatelj s najvišom stopom rentabilnosti ostvarenom u grupaciji.

Prema tome, usporedba pokazatelja jednog poduzeća s prosječnim pokazateljima grupacije (skupine, grane) ili s najboljim poduzećem u grupaciji ili pak s prethodnim razdobljem, u stvari predstavlja usporedbu sa standardom. S tim u vezi razvile su se i neke metode pomoću kojih se utvrđuje objektivizirana baza usporedbe tj. standard.

Treći problem na koji se nailazi pri ocjeni boniteta je utvrđivanje mjere vrijednosti pokazatelja. Mjera vrijednosti definirana je maksimumom, minimumom, ili optimumom. To su promjenjive veličine koje je teško izraziti u jednom broju i koje kad su jednom utvrđene predstavljaju za poduzeće mjeru vrijednosti pokazatelja kojemu treba težiti. Zato pri utvrđivanju mjere vrijednosti pokazatelja treba početi od njihove logičke i međusobne zavisnosti, te za svaki pojedinačni pokazatelj utvrditi veličinu kojoj treba težiti.

²⁷⁶⁾ Popović, Z.: *ibidem*, str.45

5.2. Izbor standardiziranih pokazatelja za ocjenu boniteta

Na osnovu dosadašnjeg istraživanja vezanog za problematiku ocjenjivanja boniteta kako poslovnog partnera, tako i vlastitog poduzeća, želi se izvršiti izbor onih pokazatelja koji bi bili tipični odnosno koji bi poslužili kao određeni standard pri utvrđivanju boniteta poslovanja. Pri tome se neće formirati sustav pokazatelja, već će se pokazatelji grupirati u skupine prema značaju koji im se pridaje u ekonomskoj analizi temeljenoj na financijskim izvještajima. Valja naglasiti da je bonitet kompleksan pojam, pa ocjena temeljena samo na financijskim podacima neće u potpunosti pružiti cjelovitu sliku poslovanja poduzeća. Međutim, ostale činjenice, koje nisu mjerljive i koje se ne mogu kvantificirati (npr. podaci o registraciji, povijesti poduzeća, vlasnicima, osnovnoj djelatnosti, poslovnoj banci s kojom surađuje, asortimanu i dr.) također su vrlo značajne i indirektno imaju odraza na poslovni rezultat poduzeća. Stoga ocjena boniteta temeljena na financijskim podacima, inicijalni je uvid u poslovanje poduzeća kojeg treba upotpuniti sa ostalim informacijama i saznanjima iz okruženja, kako bi se dobilo što realnije i cjelovitije saznanje o bonitetu poslovanja.

Polazeći dakle od već naznačenih metoda za ocjenu boniteta, te u tu svrhu izbora pokazatelja, smatra se opravdanim standardizirati slijedeće pokazatelje:

I STANDARDIZIRANI PODACI I POKAZATELJI U SVRHU OCJENE BONITETA
POSLOVNOG PARTNERA

A KRATKOTRAJNA POSLOVNA SURADNJA (JEDNOSTAVNI BONITET)

1. PODACI O SOLVENTNOSTI

- a) Stanje gotovine na žiro-računu na određeni dan
- b) Prosječno stanje gotovine na žiro-računu u proteklih mjesec
dana
- c) Iznos nepodmirenih obveza
- d) Iznos uplata na žiro-računu u proteklom mjesecu.

2. POKAZATELJI SOLVENTNOSTI (po posljednjem obračunu)

- a)
$$\frac{\text{gotovina + unovčivi vrijednosni papiri}}{\text{tekuće obveze}}$$
- b)
$$\frac{\text{gotovina + unovčivi vrijednosni papiri}}{\text{poslovni prihod}}$$
- c)
$$\frac{\text{gotovina + unovčivi vrijednosni papiri}}{\text{ukupna imovina}}$$

B. DUGOTRAJNA POSLOVNA SURADNJA (SLOŽENI BONITET)

1. POKAZATELJI LIKVIDNOSTI

- a) Pokazatelj tekuće likvidnosti
$$\frac{\text{tekuća imovina}}{\text{tekuće obveze}}$$
- b) Pokazatelj stupnja unovčivosti
$$\frac{\text{tekuća imovina prema stupnju unovčivosti}}{\text{tekuće obveze}}$$

2. POKAZATELJI ZADUŽENOSTI

- a) Pokazatelj zaduženosti $\frac{\text{ukupne obveze}}{\text{ukupna poslovna imovina}} \times 100$
- b) Pokazatelj samofinanciranja $\frac{\text{vlastiti kapital}}{\text{ukupna poslovna imovina}} \times 100$
- c) Pokazatelj financiranja $\frac{\text{tuđi kapital}}{\text{vlastiti kapital}} \times 100$

3. POKAZATELJI OBRTAJA

- a) Koeficijent obrtaja ukupne poslovne imovine $\frac{\text{prihod}}{\emptyset \text{ ukupna poslovna imovina}}$
- b) Koeficijent obrtaja zaliha robe $\frac{\text{troškovi prodane robe}}{\emptyset \text{ zalihe}}$
- c) Koeficijent obrtaja potraživanja $\frac{\text{prihod od prodaje}}{\emptyset \text{ dospjela potraživanja}}$

4. POKAZATELJI PROFITABILNOSTI

- a) stopa dobiti $\frac{\text{dobitak}}{\text{prihod}} \times 100$
- b) stopa rentabilnosti $\frac{\text{dobitak}}{\emptyset \text{ imovina}} \times 100$
- c) stopa profitabilnosti* $\frac{\text{dobitak}}{\emptyset \text{ kapital}} \times 100$

* Razlika između stope rentabilnosti i stope profitabilnosti proizlazi iz nazivnika koji može biti izražen kao poslovna imovina u aktivi ili kao kapital u pasivi.

5. POKAZATELJI BURZE

a) dividenda ili zarada po dionici	$\frac{\text{netto profit}}{\text{broj dionica}}$
b) tržišni koeficijent dionice	$\frac{\text{dividenda}}{\text{tržna cijena dionice}}$
c) nominalni koeficijent dionice	$\frac{\text{dividenda}}{\text{nominalna cijena dionice}}$

Navedeni pokazatelji boniteta u svrhu dugotrajnije suradnje, obrazloženi u metodama za ocjenu boniteta poslovanja kao "složeni bonitet", mogu se nadopuniti s ostalim nemjerljivim i mjerljivim podacima koji su direktno vidljivi iz financijskog izvještaja, čime bi se dobila još šira baza podataka za ocjenu "kompleksnog boniteta". Predlažu se stoga u svrhu trajnije poslovne suradnje slijedeći podaci:

C TRAJNA POSLOVNA SURADNJA (KOMPLEKSNI BONITET)

1. Datum osnivanja poduzeća i kratka povijest
2. Imena vlasnika i glavnih menedžera poduzeća
3. Djelatnost poduzeća
4. Lokacija poduzeća s podacima o veličini zemljišta i građevinskim objektima
5. Broj zaposlenih i njihova kvalifikacijska struktura
6. Kapacitet proizvodnje
7. Vrste proizvoda
8. Struktura prodaje (domaće i strano tržište)
9. Izvoz i uvoz (naturalni podaci)
10. Najznačajniji kupci i dobavljači
11. Ulaganja u investicije u posljednje tri godine
12. Poslovne banke s kojima poduzeće surađuje

13. Mišljenje revizije o vjerodostojnosti podataka po posljednjem godišnjem obračunu
14. Priloženi financijski izvještaji (bilance) za najmanje jednu do tri godine.

Vidljivo je, da se pri kompleksnoj ocjeni boniteta želi pridati određeni značaj kvalitativnim podacima, a ne samo kvantitativnim, jer poduzeće ne odražava samo financijski aspekt poslovanja, već je njegova moć ravnopravno određena i s ostalim podacima uglavnom u financijskom smislu nemjerljivim.

Stoga, ocjena o bonitetu temeljena na navedenim podacima i financijskim podacima iz godišnjih izvještaja za najmanje posljednje tri godine, omogućiti će spoznaju potencijalnih jakih i slabih strana u poduzeću i u budućnosti. Nesumljivo je da poduzeće ne čini samo njegova imovina, obveze i financijski rezultat, već poduzeće predstavlja cjelinu ukupnog dosadašnjeg ostvarenja s naglaskom na ključne ljude tj. management kao nosioce strateških odluka u budućnosti.

Prema tome, ocjena boniteta poduzeća nužno proizlazi iz poimanja boniteta kao kvalitete ukupnog poslovanja poduzeća. No, ocjenu o stupnju boniteta moguće je dati samo u usporedbi s određenim standardom. Očigledno je da se za određene pokazatelje može iznaći standard s obzirom da su vrijednosti iskazane u financijskim izvještajima koji govore više o prošlim i sadašnjim karakteristikama poduzeća, a mjerljive su u odnosu na određene standardizirane veličine, dok druga svojstva poduzeća koja nisu iskazana brojevima a odražavaju sadašnjost i perspektivu u budućnosti nije moguće standardizirati, iako često mogu biti važnija nego ona iskazana vrijednosno.

Stoga će se ocjena boniteta u suštini ipak svesti na izbor relevantnih pokazatelja koje će biti moguće mjeriti s određenim

standardnim veličinama. U tu svrhu potrebno je razmotriti problematiku određivanja baze za usporedbu, koja će poslužiti kao objektivizirano mjerilo ocjene boniteta na temelju mjerljivih podataka.

5.3. Izbor baze za usporedbu

Dolaskom do određenih standardiziranih pokazatelja za ocjenu boniteta data je mogućnost da se analizira poduzeće s osnova solventnosti, likvidnosti, zaduženosti, obrtaja te profitabilnosti poslovanja, upotpunjeno s ostalim kvalitetnim podacima uglavnom nemjerljivog karaktera, kako bi se dobila cjelovita slika o kvaliteti poslovanja poduzeća.

No, sam uspjeh poduzeća nije dovoljan za ocjenu boniteta. Nedostaje ono osnovno mjerilo tj. standard pomoću kojeg bi ocijenili da li je bonitet dotičnog poduzeća dobar ili loš, odnosno koliko određeni pokazatelj odstupa od utvrđenog standarda, kako bi se u zavisnosti od značaja pokazatelja kvalificirano mogao ocijeniti bonitet poslovanja.

Stoga je, mogućnost uspoređivanja odnosno određivanja baze za usporedbu, značajan faktor pri ocijeni boniteta. Pri tome se kao najčešća baza za usporedbu uzima prethodno razdoblje, iz razloga što poduzeće često nema mogućnosti raspolaganja s podacima grane ili grupacije. Smatra se ipak mnogo objektivnijim standardom usporedba s granom ili grupacijom, uz pretpostavku da podliježe istim uvjetima tržišta i tehnologiji proizvodnje.

Slijedi, da se izbor baze za usporedbu vrši s osnova pripadnosti određenoj grani odnosno grupaciji kojoj poduzeće pripada, pa će se u jednom slučaju standardom smatrati prosjek grane ili grupacije, a

u drugom podatak najboljeg poduzeća u grupaciji. Ostaje otvornim pitanje utvrđivanja mjere vrijednosti pokazatelja za ocjenu boniteta, što će se istražiti imajući u vidu logičku uvjetovanost i međuzavisnost pojedinih veličina koje čine pokazatelj.

5.4. Utvrđivanje mjere vrijednosti pokazatelja

Mjera vrijednosti definirana je odnosom veličina koje predstavljaju maksimum, minimum ili pak optimum. Da bi se pokazatelji-
ma za ocjenu boniteta mogla odrediti mjera vrijednosti, potrebno ih je najprije usporediti s odgovarajućim standardom. Standard je već istaknut i najčešće je to usporedba s prethodnim razdobljem, odnosno mnogo bolje usporedba s prosjekom grupacije ili najboljim poduzećem u grupaciji. Za utvrđivanje standardiziranih vrijednosti grane poznato je u teoriji i praksi više metoda. Najuobičajenija je usporedba s prosjekom, pa se u stvari pojedini autori²⁷⁷⁾ razlikuju samo po tome kako definirati prosjek. Naime, za prosjek se najčešće uzima samo aritmetička sredina ili kombinacija srednjih vrijednosti - moda, medijana i aritmetičke sredine. Pri tome se javlja problem kako ocijeniti one pokazatelje čije su vrijednosti neprirodno visoke. Primjera radi, Wall

277) *Vrlo stara je metoda standardizacije koju 1922. godine primjenio Wall, dolazeći do standarda izračunavanjem prosječne postotne bilance, te na temelju toga izračunavanjem standardnih vrijednosti pokazatelja koristeći se aritmetičkom sredinom triju srednjih vrijednosti - aritmetičke sredine, moda i medijana. (Prema Krajčević, F.: op.cit. pod 6), str.58)*

Daljnji pokušaj standardizacije razradio je R. Foulke 1953. godine primjenjujući metodu prosječnih vrijednosti. Standardne vrijednosti izračunate su na bazi srednje vrijednosti - medijana. (Prema Jovanović, D.: op.cit. pod 47), str.178)

ih svodi prema formuli²⁷⁸⁾ na indeks ispod 200.

Prema tome, stvar je oportuniteta koji postupak od navedenih primjeniti. Međutim smatra se bitnijim stav da ne treba vršiti usporedbu s prosjekom, već s najboljim poduzećem u grupaciji, iz jednostavnog razloga jer nije uputno tendirati prosjeku već treba težiti najboljem jer to istovremeno znači i razvoj.

Međutim, kod pojedinih pokazatelja najpovoljniji odnos vrijednosti ne znači da mora biti i ona mjera vrijednosti kojoj poduzeće treba težiti. Zato se pokazatelj treba promatrati s osnova međusobne uvjetovanosti i zavisnosti pojava koje ih određuju i na temelju tog kriterija odrediti mjeru vrijednosti.

S tog osnova polazi se od standardiziranih pokazatelja za ocijenu boniteta, čije mjere vrijednosti mogu biti izražene na više načina pa ih je potrebno grupirati:

I grupa - pokazatelji solventnosti i likvidnosti kod kojih mjera vrijednosti može biti minimum, prosjek ili maksimum, pa je potrebno odrediti optimum kome poduzeće treba težiti.

II grupa - pokazatelji zaduženosti i dio pokazatelja uspješnosti, kod kojih je mjera vrijednosti određena minimumom, odnosno maksimumom.

III grupa - pokazatelji obrtaja i profitabilnosti kod kojih je težnja k maksimaliziranju poslovnog rezultata u odnosu na ulaganja, pa je mjera vrijednosti određena maksimumom.

278) Formula za korekturu indeksa iznad 200 je slijedeća:
prosječni odnos vrijednosti grane
 $100 + 100 \left(1 - \frac{\text{odnos vrijednosti poduzeća}}{\text{prosječni odnos vrijednosti grane}} \right)$
(Prema Krajčević, F.: ibidem, str.62)

I POKAZATELJI SOLVENTNOSTI I LIKVIDNOSTI

Za pokazatelje solventnosti i likvidnosti kojima se mjeri sposobnost poduzeća da u gotovini ili imovini podmiruje svoje obveze, za standard se ne preporuča uzimati niti prosjek grupacije niti najbolje poduzeće u grupaciji. To iz razloga što podatak grupacije ne mora biti i ona mjera vrijednosti koja je najpovoljnija za poduzeće tj. koja mu predstavlja garanciju da će podmiriti svoje obveze.

Zbog toga je za standard kao bazu usporedbe uputnije uzeti prethodno razdoblje i na osnovu dinamičkog sagledavanja likvidnosti odrediti mjeru vrijednosti koja će biti optimalna za poduzeće.

Sagledavanje optimalne likvidnosti predstavlja izvjestan problem, jer je potrebno odrediti onu mjeru vrijednosti pri kojoj poduzeće redovito podmiruje svoje obveze, a da pri tome nema suviše gotovine na raspolaganju. Kod toga se javljaju određeni rizici odnosno nesigurnosti²⁷⁹⁾ u pogledu visine i roka unovčivosti sredstava, pa se

²⁷⁹⁾ *Nesigurnosti koje su prisutne kod utvrđivanja koeficijenta optimalne likvidnosti, prof. Rodić sagledava kroz rizik unovčenja nenovčanih oblika sredstava što izražava formulom:*

$$100$$

100 - % rizika unovčenja potraživanja,
instrumenata osiguranja plaćanja i dr.

(Prema Rodić, J.-Marković, I: *Poslovne financije, Savremena administracija*, 1982, str.143)

Prof. Braut utvrđuje koeficijent likvidnosti prema stupnjevima unovčivosti sredstava i dospelosti obveza (I stupnja do 30 dana, II stupnja do 180 dana i III stupnja do 360 dana), navodeći rizike (skonta, rabata, tečajnih razlika, nenaplativosti, zaliha i dr.) koje treba pri tome uzeti u obzir.

(Prema Braut, R.: *Analiza likvidnosti poduzeća u knjizi Politika likvidnosti podjetja, Visoka ekonomsko komercijalna škola, Mari-bor, 1970, str.137-138*)

prema prof. Popoviću²⁸⁰⁾ koeficijent optimalne likvidnosti može izračunati na slijedeći način:

$$L_{opt} = \frac{1}{(1-s_1) \times (1-s_2)}$$

gdje je,

L_{opt} = koeficijent optimalne likvidnosti

s_1 = koeficijent nesigurnosti u pogledu visine sredstava

s_2 = koeficijent nesigurnosti u pogledu roka unovčivosti

Ostaje otvorenim pitanje određivanja donje i gornje granice optimalne likvidnosti. Donju granicu kao minimum moglo bi se odrediti na osnovu mjesečnog praćenja likvidnosti, što je u izvjesnom smislu i rizično pa je za donju granicu optimalne likvidnosti bolje uzeti prosjek a za gornju granicu maksimum. Stoga bi se optimalna likvidnost trebala kretati u granicama prosječne do maksimalne likvidnosti prethodnog razdoblja.

$$L_{opt} = L_{opt} \emptyset \rightarrow L_{optmax}$$

Primjenjivo na pokazatelje likvidnosti za ocjenu boniteta to bi značilo slijedeće:

1) Pokazatelj tekuće likvidnosti (L_t) = $\frac{T_i}{T_o}$

gdje je,

T_i = tekuća imovina

T_o = tekuće obveze

²⁸⁰⁾ Prema Popović, Ž.: *op.cit. pod 6)*, str.219-229

Ukoliko je standard za likvidnost prethodno razdoblje, tada likvidnost u promatranom razdoblju mora biti jednaka ili veća u odnosu na prethodno razdoblje, tj. treba težiti optimumu.

$$\frac{L t_1}{L t_s} \geq 1 \rightarrow \text{optimum}$$

gdje je,

$L t_1$ = tekuća likvidnost promatranog razdoblja

$L t_s$ = tekuća likvidnost prethodnog razdoblja - standard

2) Pokazatelj stupnja unovčivosti (L_{su}) = $\frac{T_{iu}}{T_o}$

gdje je,

T_{iu} = tekuća imovina prema stupnju unovčivosti

Stupanj unovčivosti sredstava zavisiti će od vremena pretvaranja pojedinog oblika imovine u gotovinu. Najlikvidniji oblik je gotovina, zatim slijede potraživanja, zalihe robe, sirovina i materijala te zalihe nedovršene proizvodnje. Prema tome, u zavisnosti kojom brzinom će se navedeni oblici imovine pretvarati u gotovinu, s većom sigurnošću će se podmirivati dospjele obveze.

I kod ovog pokazatelja likvidnosti za standard se predlaže usporedba s prethodnim razdobljima, obzirom da je stupanj unovčivosti svakog poduzeća različit unatoč istoj grupaciji, usporedba s prosjekom ili najboljim poduzećem u grupaciji ne bi imala značaja. Prema tome slijedi:

$$\frac{L_{su1}}{L_{sus}} \geq 1 \rightarrow \text{optimum}$$

gdje je,

L_{su1} = likvidnost prema stupnju unovčivosti promatranog razdoblja

L_{sus} = likvidnost prema stupnju unovčivosti prethodnog razdoblja

3) Pokazatelji stanja gotovine

Na pokazatelje stanja gotovine ili pokazatelje solventnosti, mogu se primjeniti isti standardi kao i kod pokazatelja likvidnosti, s izuzetkom dva pokazatelja i to:

- a) pokazatelj gotovine prema poslovnom prihodu
- b) pokazatelj gotovine prema ukupnoj imovini.

Za ova dva pokazatelja povoljnije je za standard uzeti prosjek grupacije, jer usporedba s prethodnim razdobljem može značiti i minimum, a usporedba s najboljim poduzećem u grupaciji maksimum, koji i ne treba biti najpovoljniji jer može značiti i neefikasno korištenje raspoložive gotovine.

Stoga se za standard predlaže prosjek grupacije kao donja granica s težnjom k optimumu kao gornjoj granici, tj.

$$S_{opt} = S_{opt\emptyset g} \rightarrow S_{optmax}$$

odnosno za,

- a) pokazatelj gotovine prema poslovnom prihodu

$$S_{gp} = \frac{S_1}{S_{\emptyset g}} \geq 1 \rightarrow \text{optimum}$$

gdje je,

S_{gp} = pokazatelj solventnosti promatran odnosom gotovine i poslovnog prihoda

S_1 = pokazatelj solventnosti promatran odnosom gotovine i poslovnog prihoda u promatranom razdoblju

$S_{\emptyset g}$ = pokazatelj solventnosti promatran odnosom gotovine i poslovnog prihoda na razini prosjeka grupacije

b) pokazatelj gotovine prema ukupnoj imovini

$$S_{gi} = \frac{S_1}{S_{\emptyset g}} \geq 1 \rightarrow \text{optimum}$$

gdje je,

S_{gi} = pokazatelj solventnosti promatran odnosom gotovine prema ukupnoj imovini

S_1 = pokazatelj solventnosti promatran odnosom gotovine prema ukupnoj imovini u promatranom razdoblju

$S_{\emptyset g}$ = pokazatelj solventnosti promatran odnosom gotovine prema ukupnoj imovini na razini prosjeka grupacije.

II POKAZATELJI ZADUŽENOSTI I NEKI POKAZATELJI USPJESNOSTI

Pokazatelji zaduženosti ukazuju na financijsku stabilnost i sigurnost poduzeća i usko su vezani s pokazateljima likvidnosti i solventnosti. Naime, pokrivenošću tekućih obveza s tekućom imovinom, odnosno dugoročnih obveza s vlastitim i tuđim sredstvima, ostvaruje se određena stabilnost i sigurnost u financiranju.

Ni jedno poduzeće ne financira se isključivo iz vlastitih sredstava, pa se iznalaženje najpovoljnijeg odnosa između vlastitih i tuđih sredstava postavlja kao izvjestan problem. Nema dvojbe da su vlastita sredstva najsigurniji i najstabilniji izvor financiranja, međutim često nedostatna za provođenje poslovne politike poduzeća. Opređeljenje da li koristiti tuđa sredstva zavisiti će od niz činitelja među kojima se ističu kamatna stopa, likvidnost i solventnost, te rentabilnost poduzeća. Kamatna stopa na zaduženje sve češće se ugovara kao promjenjiva veličina, pa dospjeće glavnice duga i način plaćanja

kamata imaju posljedice na likvidnost i solventnost poduzeća. Naročito su rizični za likvidnost kratkoročni krediti koji dospjevaju u ugovornim rokovima od jedne godine uz promjenjivu kamatu. Rentabilnost je jedan od presudnih činitelja u donošanju odluke o visini i načinu pribavljanja potrebnih novčanih sredstava. Naime, tu dolazi do izražaja faktor pokrića tj. prednost politici kreditnog zaduživanja dati će se samo onda ukoliko je "kamatna stopa na zaduženje manja od kamatne stope bruto rentabilnosti izvora sredstava"²⁸¹). U slučaju da je kamata, veća, poduzeće će se orijentirati na financiranje iz vlastitih izvora.

Prema tome teško je postaviti jedinstveno mjerilo za pokazatelje zaduženosti, pa se smatra opravdanim promatrati ih s dva aspekta:

- a) kada bonitet ocjenjuje poslovni partner
- b) kada bonitet ocjenjuje poduzeće za vlastite potrebe.

Postavlja se još pitanje pronalaženja baze za usporedbu. Očito je da se za bazu usporedbe ne mogu uzeti prethodna razdoblja jer se poduzeće zadužuje prema potrebama. Stoga ostaje za usporedbu grupacija i to prosjek ili najbolje poduzeće u grupaciji. Koeficijent zaduženosti najboljeg poduzeća kao najniži u grupaciji, uzeti će se kao baza usporedbe, ukoliko se promatra sa stanovišta poslovnog partnera, pa se za donju granicu uzima koeficijent zaduženosti kod najboljeg poduzeća u grupaciji, a za gornju granicu minimum:

$$Z_1 = \frac{Z_P}{Z_{ng}} \leq 1 \rightarrow \text{minimum}$$

odnosno, u slučaju kada poduzeće za vlastite potrebe ocjenjuje bonitet

²⁸¹⁾ Vidjeti o tome Jurman, A: *Temeljni kriteriji utvrđivanja financijske politike poduzeća*, *Ekonomski analitičar*, TEB, br.1/1993, str. 43

zavisno od politike financiranja, ono se može a i ne mora uspoređivati s grupacijom. Naime, ukoliko se poduzeće orijentira na kreditno zaduživanje, imajući u vidu rentabilnost i likvidnost, kao donju granicu može se uzeti koeficijent zaduženosti najboljeg poduzeća u grupaciji, a kao gornja granica maksimum:

$$Z_1 = \frac{Z_p}{Z_{ng}} \geq 1 \rightarrow \text{maksimum}$$

gdje je,

Z_1 = koeficijent zaduženosti

Z_p = koeficijent zaduženosti poduzeća

Z_{ng} = koeficijent zaduženosti najboljeg poduzeća u grupaciji

Za navedene pokazatelje zaduženosti kod ocjene boniteta to bi značilo slijedeće:

1) pokazatelj zaduženosti $Z_1 = \frac{E_o}{EP_i} \times 100$

gdje je,

E_o = ukupne obveze

EP_i = ukupna poslovna imovina

$$\frac{Z_1}{Z_{ng}} \leq 1 \rightarrow \text{minimum} \quad (\text{sa stajališta poslovnog partnera})$$

$$\frac{Z_1}{Z_{ng}} \geq 1 \rightarrow \text{maksimum} \quad (\text{sa stajališta poduzeća})$$

gdje je,

Z_1 = pokazatelj zaduženosti poduzeća

Z_{ng} = pokazatelj zaduženosti najboljeg poduzeća u grupaciji

2) pokazatelj samofinanciranja $S_1 = \frac{K_v}{EP_i} \times 100$

gdje je,

K_v = vlastiti kapital

EP_i = ukupna poslovna imovina

$$\frac{S_1}{S_{ng}} \geq 1 \rightarrow \text{maksimum} \quad (\text{sa stajališta poslovnog partnera})$$

$$\frac{S_1}{S_{ng}} \leq 1 \rightarrow \text{minimum} \quad (\text{sa stajališta poduzeća})$$

gdje je,

S_1 = pokazatelj samofinanciranja poduzeća

S_{ng} = pokazatelj samofinanciranja najboljeg poduzeća u grupaciji

3) pokazatelj financiranja $F_1 = \frac{K_t}{K_v} \times 100$

gdje je,

K_t = tuđi kapital

$$\frac{F_1}{F_{ng}} \leq 1 \rightarrow \text{minimum} \quad (\text{sa stajališta poslovnog partnera})$$

$$\frac{F_1}{F_{ng}} \geq 1 \rightarrow \text{maksimum} \quad (\text{sa stajališta poduzeća})$$

gdje je,

F_1 = pokazatelj financiranja poduzeća

F_{ng} = pokazatelj financiranja najboljeg poduzeća u grupaciji

Uspješnost poslovanja izražena je kroz veći broj pokazatelja koji proizlaze iz odnosa poslovnog rezultata i ulaganja²⁸²⁾.

U svim slučajevima gdje je poslovni rezultat jako mala veličina u odnosu na ulaganja izračunava se recipročna vrijednost, jer se na taj način dobiju veličine koje su povoljnije ukoliko su njihove vrijednosti niže, pa će njihova mjera vrijednosti biti izražena minimumom. Isto tako, ukoliko je financijski rezultat negativan, za sve pokazatelje proizašle iz odnosa financijskog rezultata i ulaganja, mjera vrijednosti je minimum.

Baza usporedbe odnosno standard biti će vrijednost pokazatelja kod najboljeg poduzeća u grupaciji, tj. onog čije su vrijednosti najniže. Prema tome slijedi da je:

$$U = \frac{U_1}{U_{ng}} \leq 1 \rightarrow \text{minimum}$$

gdje je,

U = uspješnost poslovanja

U_1 = koeficijent uspješnosti poslovanja promatran odnosom ulaganja i rezultata

U_{ng} = koeficijent uspješnosti poslovanja najboljeg poduzeća u grupaciji.

Ili promatrano odnosom negativnog financijskog rezultata (gubitka) i ulaganja,

$$U_f = \frac{U_{f1}}{U_{fng}} \leq 1 \rightarrow \text{minimum}$$

282) Prof. Popović poslovni rezultat sagledava kroz tri aspekta: količinu realiziranih proizvoda i usluga, prihod i financijski rezultat, dok su ulaganja izražena kroz angažiranje ukupnih sredstava i rada (materijalnih dobara, usluga i radne snage). (Popović, Ž.: *ibidem*, str.324)

gdje je,

U_{f1} = koeficijent uspješnosti poslovanja poduzeća

U_{fng} = koeficijent uspješnosti poslovanja kod najboljeg poduzeća u grupaciji

Po pojedinim pokazateljima uspješnosti za koje vrijedi pravilo da im je donja granica tj. minimum usporedba s najboljim poduzećem u grupaciji, a gornja granica tj. maksimum najniža vrijednost kojoj treba težiti, dati su standardi u Prilogu 5.

III POKAZATELJI OBRTAJA I PROFITABILNOSTI

Pokazatelji obrtaja sredstava, kao i pokazatelji profitabilnosti spadaju u grupu onih pokazatelja uspješnosti kod kojih je naglasak na što većem ostvarenju poslovnog rezultata u odnosu na uložena sredstva. Zbog toga se usporedba vrši s najboljim poduzećem u grupaciji tj. s onim kod kojeg je razlika između ostvarenog poslovnog rezultata i ulaganja maksimalna.

Pokazatelji obrtaja predstavljaju uvijek odnos između efekta (učinka) i prosječnog stanja angažiranih sredstava. Viši koeficijent obrtaja znači istovremeno i bržu cirkulaciju sredstava, te će svako poduzeće težiti k maksimumu. Slijedi s toga da je

$$K_o = \frac{K_{o1}}{K_{ong}} \geq 1 \rightarrow \text{maksimum}$$

gdje je,

K_o = koeficijent obrtaja

K_{o1} = koeficijent obrtaja poduzeća

K_{ong} = koeficijent obrtaja najboljeg poduzeća u grupaciji

Kroz pokazatelje profitabilnosti može se sagledati rezultat cjelokupne poslovne politike poduzeća koju vode vlasnici, a provodi management. Već je istaknuto da je jedan od osnovnih ciljeva poduzeća maksimalizacija dobiti, jer to omogućuje ostvarenje viših ciljeva poduzeća tj. njegov opstanak i razvoj u budućnosti. Zbog toga je neosporno da će svakom poduzeću biti cilj ostvariti što veći dobitak ili profit, pa će se i usporedba vršiti s poduzećem koje ima ostvarenu najveću stopu dobiti ili profitnu stopu u grupaciji. Najbolje poduzeće smatrati će se donjom granicom tj. minimumom kojeg mora ostvariti promatrano poduzeće, dok će težnja biti ka još većem ostvarenju tj. maksimumu. Proizlazi da je,

$$P_f = \frac{P_{f1}}{P_{fng}} \geq 1 \rightarrow \text{maksimum}$$

gdje je,

P_f = pokazatelj profitabilnosti

P_{f1} = pokazatelj profitabilnosti promatranog poduzeća

P_{fng} = pokazatelj profitabilnosti najboljeg poduzeća u grupaciji

Najčešće se profitabilnost izražava kroz odnos profita i prosječno uloženog kapitala odnosno kao rentabilnost - odnos dobiti i prosječno angažiranih sredstava, pa će težnja biti u ostvarenju što veće dobiti odnosno profita u odnosu na angažirana sredstva tj. uloženi kapital (Prilog 3).

Zaključuje se da je na osnovu datih standardiziranih veličina određenih pokazatelja moguće ocijeniti bonitet poslovanja nadopunjujući ga s ostalim podacima i pokazateljima mjerljivog i nemjerljivog karaktera. Potrebno je stoga na kvantitativan i kvalitativan način sagledati poslovanje poduzeća tj. izvršiti analizu koja ne smije biti

šablonizirana, već intelektualno i inventivno ispitivanje temeljeno na vjerodostojnoj i pouzdanoj podlozi. Pokušaji da se ocjena boniteta poslovanja izrazi u jednom pokazatelju u pravilu nisu postigli svoj rezultat. Koristi se uglavnom manji broj pokazatelja pomoću kojih se ne može kvalitetno sagledati cjelokupno poslovanje poduzeća, te se uz pomoć raznih matematičkih i statističkih metoda dolazi do određenih parametara za ocjenu boniteta. Ovakvi modeli koriste se uglavnom u svrhu predskazivanja financijske krize u poduzeću.

5.5. Standardizacija obrazaca za ocjenu boniteta

Standardizacija obrazaca za ocjenu boniteta data je sukladno metodološkom pristupu ocijeni boniteta. Promatrano s aspekta složenosti poslovnog odnosa, bonitet je stupnjevan kao jednostavan, složen i kompleksan, pa su s tim u vezi sačinjeni i standardizirani obrasci.

Obrazac "jednostavni bonitet" (BON-J) sadrži podatke i pokazatelje vezane za solventnost poduzeća i smatra se dovoljnim za ocjenu boniteta poslovnog partnera u slučaju kratkotrajne poslovne suradnje. Daju se podaci o solventnosti na određeni dan, odnosno pokazatelji po zadnjem (godišnjem) obračunu iskazani u financijskim izvještajima poduzeća. Obzirom na statičnost navedenih podataka i pokazatelja, a imajući u vidu da se radi o kratkotrajnoj poslovnoj suradnji, usporedba sa standardom nije data. (Prilog 1)

Obrazac "složeni bonitet" (BON-S) predviđen je za dugotrajniju poslovnu suradnju, pa iz tih razloga sadrži i više pokazatelja koji ukazuju na likvidnost i kreditnu sposobnost poduzeća, te efikasnost poduzeća. Ovaj stupanj boniteta zahtjeva i širu analizu tj. za

najmanje tri godine, kao i usporedbu s određenim standardom, pa su u tu svrhu navedene i njihove veličine. (Prilog 2 i 3)

Obrazac kompleksni bonitet (BON-K) daje cjelovitu sliku poslovanja boniteta i predviđen je za trajniju poslovnu suradnju. Pored pokazatelja naznačenih u obrascu za složeni bonitet, daju se i ostali podaci mjerljivog i nemjerljivog karaktera, koji ukazuju na kvalitet poslovanja poduzeća. Ovaj obrazac pored komentara s mišljenjem, obuhvaća i mišljenje revizora o vjerodostojnosti financijskih izvještaja, na osnovu kojih su izračunati pokazatelji. (Prilog 4)

U svrhu dijagnosticiranja financijske krize u poduzeću daje se i pregled pokazatelja koje bi analitička služba poduzeća trebala prezentirati managementu po potrebi, pri čemu se analizirano razdoblje može usporediti s prethodnim, odnosno planom.

Navedeni obrasci daju se u nastavku:

Prilog 1: Obrazac "jednostavni bonitet"

Naziv institucije koja
izdaje bonitet

Obrazac BON-J

JEDNOSTAVNI BONITET

Naziv poduzeća:

Sjedište :

Broj računa :

PODACI I POKAZATELJI

I. PODACI O SOLVENTNOSTI

1. Stanje gotovine na žiro-računu na određeni dan (u 000) _____
2. Prosječno stanje gotovine na žiro računu u proteklih
mjesec dana (u 000) _____
3. Iznos nepodmirenih obveza (u 000) _____
4. Iznos uplata na žiro račun u protekom mjesecu (u 000) _____

II. POKAZATELJI SOLVENTNOSTI (po posljednjem obračunu)

1. Pokriće tekućih obveza gotovinom i unovčivim
vrijednosnim papirima (u %) _____
2. Pokriće poslovnog prihoda gotovinom i unovčivim
vrijednosnim papirima (u %) _____
3. Pokriće ukupne imovine gotovinom i unovčivim
vrijednosnim papirima (u %) _____

III. KRATAK KOMENTAR

Sastavljeno dne _____

Potpis i pečat

Napomena: Podaci i pokazatelji poslovnog partnera predstavljaju poslovnu
tajnu

Prilog 2: Obrazac "složeni bonitet"

Naziv institucije koja
izdaje bonitet

Obrazac BON-S

SLOŽENI BONITET

Naziv poduzeća:

Sjedište :

Broj računa :

Vrste pokazatelja	Poduzeće			Standard		
	19X1	19X2	19X3	19X1	19X2	19X3

I. POKAZATELJI LIKVIDNOSTI

1. Pokazatelj tekuće likvidnosti
(odnos tekuće imovine i tekućih
obveza - koeficijent)
2. Pokazatelj stupnja unovčivosti
(odnos tekuće imovine prema
stupnju unovčivosti i tekućih
obveza - koeficijent)

II. POKAZATELJI ZADUŽENOSTI

1. Pokazatelj zaduženosti (u %)
(odnos ukupnih obveza i ukup-
ne poslovne imovine)
2. Pokazatelj samofinanciranja (u %)
(odnos vlastitog kapitala i ukup-
ne poslovne imovine)
3. Pokazatelj financiranja (u %)
(odnos tuđeg i vlastitog ka-
pitala)

III. POKAZATELJI OBRTAJA

1. Koeficijent obrtaja ukupne imo-
vine (odnos poslovnog prihoda i
prosječne ukupne imovine)

Vrste pokazatelja	Poduzeće			Standard		
	19X1	19X2	19X3	19X1	19X2	19X3
2. Koeficijent obrtaja zaliha (odnos troškova prodane robe i prosječnih zaliha)						
3. Koeficijent obrtaja potraživanja (odnos prihoda od prodaje i prosječnih dospjelih potraživanja)						

IV. POKAZATELJI PROFITABILNOSTI

1. Stopa dobiti (u %)
(odnos dobitka i prihoda)
2. Stopa rentabilnosti (u %)
(odnos dobitka i prosječne
ukupne imovine)
3. Stopa profitabilnosti (u %)
(odnos dobitka i prosječnog
kapitala)

V. POKAZATELJI BURZE

1. Dividenda (odnos neto profita
i broja dionica)
2. Tržni koeficijent dionice
(odnos dividende i tržišne cijene
dionice)
- 3) Nominalni koeficijent dionice
(odnos dividende i nominalne
cijene dionice)

VI. KRATAK KOMENTAR

Sastavljeno dne _____

Potpis i pečat

Napomena: Podaci i pokazatelji poslovnog partnera predstavljaju poslovnu tajnu

Prilog 3: Standardne vrijednosti pokazatelja za ocjenu boniteta

Naziv pokazatelja	Standard	Mjera vrijednosti
I POKAZATELJI SOLVENTNOSTI		
	<u>prethodno razdoblje</u> <u>prosjeak grupacije</u>	
1. odnos gotovine i unovčivih vrijednosnih papira prema tekućim obvezama	prethodno razdoblje ≥ 1	
2. odnos gotovine i unovčivih vrijednosnih papira prema poslovnom prihodu	prosjeak grupacije ≥ 1	optimum kao maksimum
3. odnos gotovine i unovčivih vrijednosnih papira prema ukupnoj imovini	≥ 1	
II POKAZATELJI LIKVIDNOSTI		
	<u>prethodno razdoblje</u>	
1. pokazatelj tekuće likvidnosti T_i/T_0	≥ 1	optimum kao maksimum
2. pokazatelj stupnja unovčivosti T_{sn}/T_0	≥ 1	optimum kao maksimum
III POKAZATELJI ZADUŽENOSTI		
	<u>najbolje poduzeće u grupaciji</u>	
1. pokazatelj zaduženosti $\frac{E_0}{EP_i} \times 100$	1	
2. pokazatelj samofinanciranja $\frac{K_v}{EP_i} \times 100$	1	minimum ili maksimum*
3. pokazatelj financiranja $\frac{K_t}{K_v} \times 100$	1	
IV POKAZATELJI OBRTAJA		
	<u>najbolje poduzeće u grupaciji</u>	
1. koeficijent obrtaja poslovne imovine P/EP_i	≥ 1	
2. koeficijent obrtaja zaliha robe $\frac{T_{pr}}{\emptyset z}$	≥ 1	maksimum
3. koeficijent obrtaja potraživanja $\frac{P}{\emptyset P_t}$	≥ 1	

* promatrano sa stajališta poslovnog partnera odnosno poduzeća

Naziv pokazatelja	Standard	Mjera vrijednosti
V POKAZATELJI PROFITABILNOSTI		
	<u>najbolje poduzeće u grupaciji</u>	
1. stopa dobiti D/P	≥ 1	
2. stopa rentabilnosti $D/\emptyset I$	≥ 1	maksimum
3. stopa profitabilnosti $P_f/\emptyset K$	≥ 1	
VI OSTALI POKAZATELJI USPJEŠNOSTI		
	<u>najbolje poduzeće u grupaciji</u>	
1. produktivnost $\frac{P_u}{R}$	≥ 1	maksimum
2. ekonomičnost P/T	≥ 1	maksimum
	≤ 1	minimum
3. korištenje sredstava S/Q	≤ 1	minimum
4. gubitak/ulaganja G/U	≤ 1	minimum

Tumačenje:

T_i = tekuća imovina

T_o = tekuće obveze

T_{sn} = tekuća imovina prema stupnju unovčivosti

E_o = ukupne obveze

EP_i = ukupna poslovna imovina

K_v = vlastiti kapital

K_t = tuđi kapital

P = prihod

T_{pr} = troškovi prodane robe

$\emptyset z$ = prosječne zalihe

P_p = poslovni prihod

$\emptyset P_t$ = prosječna potraživanja

D = dobit

$\emptyset I$ = prosječna imovina

P_f = profit

P_u = proizvodni učinak

R = rad

T = troškovi

Q = količina realiziranih proizvoda i usluga

S = prosječna angažirana sredstva

G = gubitak

U = ulaganja

Prilog 4: Obrazac "kompleksni bonitet"

Naziv institucije koja
izdaje bonitet

Obrazac BON-K

KOMPLEKSNI BONITET

I. OSNOVNI PODACI O PODUZEĆU

Prema posljednjem stanju

1. Naziv i sjedište poduzeća
2. Osnovni podaci o vlasnicima i managementu
(kratka stručna biografija)
3. Djelatnost poduzeća
4. Podaci o lokaciji poduzeća
(veličina zemljišta i građevinskih objekata)
5. Broj zaposlenih i kvalifikacijska struktura
6. Kapacitet proizvodnje
7. Vrste proizvoda
8. Struktura prodaje
(učešće na domaćem i stranom tržištu)
9. Izvoz i uvoz
(količinski)
10. Najznačajniji kupci i dobavljači
11. Ulaganja u investicije u posljednje tri godine
(vrijednosno)
12. Poslovne banke
(naziv i sjedište)

II. FINANCIJSKI POKAZATELJI

Poduzeće			Standard		
19X1	19X2	19X3	19X1	19X2	19X3

(koriste se pokazatelji iz jednostavnog i složenog boniteta)

III. KOMENTAR S MIŠLJENJEM

IV. PRILOŽENI FINACIJSKI IZVJEŠTAJI S MIŠLJENJEM
(za tri godine)

Sastavljeno dne _____

Potpis i pečat

Napomena: Podaci i pokazatelji poslovnog partnera predstavljaju poslovnu
tajnu

Prilog 5: Bonitet u svrhu dijagnosticiranja krize

ANALITIČKA SLUŽBA
PODUZEĆA

MANAGEMENTU PODUZEĆA

I. PODACI O SOLVENTNOSTI NA TEMELJU CASH-FLOWA

1. Odnos cash-flowa i tekućih obveza (u %)
2. Odnos cash-flowa i prihoda od prodaje (u %)
3. Odnos cash-flowa i prosječne ukupne imovine (u %)

II. POKAZATELJI LIKVIDNOSTI I ZADUŽENOSTI

1. Odnos netto tekuće imovine i prihoda od prodaje (u %)
2. Odnos netto tekuće imovine i prosječne imovine (u %)
3. Odnos ukupnih obveza i prosječne imovine (u %)

III. POKAZATELJI OBRTAJA

1. Odnos prihoda od prodaje i prosječne imovine (koeficijent)
2. Vrijeme naplate postraživanja
3. Dani vezivanja zaliha

IV. POKAZATELJI EFIKASNOSTI

1. Proizvodnja po zaposlenom (količinski)
2. Dobitak po zaposlenom (vrijednosno)
3. Prihodi iz poslovanja prema troškovima iz poslovanja
4. Dobitak prema prosječnoj uloženoj imovini

V. POKAZATELJI BURZE

1. Tržni koeficijent dionice
2. Dividenda (zarada po dionici)

VI. SPECIFIČNI POKAZATELJI U ZAVISNOSTI OD DJELATNOSTI PODUZEĆA

Sastavljeno dne _____

Odgovorna osoba

5.6. Standardizirani pokazatelji ocjene boniteta u svrhu dijagnosticiranja financijske krize

Uspješnost managementa ogleda se kroz rezultate poslovanja poduzeća u cjelini. Financijski izvještaji podneseni koncem godine predmet su kritičkog ispitivanja kao prvo revizora koji ocjenjuju njihovu realnost i objektivnost a zatim iskusnih i izabranih analitičara koji na temelju tako revidiranih bilanci ocjenjuju bonitet poduzeća. No, bojazan od financijske krize koja često završava stečajem poduzeća prisutna je kod svakog managera. Zbog toga je praćenje financijskog stanja i rezultata poduzeća tijekom cijele godine i po godišnjem obračunu od izuzetne važnosti. Pokazatelji koji ukazuju na određenu kriznu situaciju u poduzeću, potrebno je stoga detaljno analizirati, kako bi se eventualni počeci krize mogli dijagnosticirati i na vrijeme otkloniti.

Ima nekoliko pokazatelja odnosno izvora informacija pomoću kojih se mogu uočiti rani počeci financijske krize. Jedan od tih izvora je "cash-flow" analiza za tekuće i buduće razdoblje, koja je vrlo korisna, obzirom da zalazi u samo žarište pojma financijske krize. Drugi izvor informacija vezanih za rano otkrivanje krize odnosi se na ukupnu analizu strategije poduzeća. Ona u sebi obuhvaća analizu potencijalnih konkurenata, strukturu troškova, opreme za daljnji razvoj, sposobnost poduzeća da izbjegne povećanje troškova, kvalitete managementa i dr. Slijedeći izvor informacija nalazi se u analizi financijskih izvještaja i njihovoj usporedbi sa srodnim poduzećima, koristeći se pri tome pojedinačnim veličinama ili kombinacijama financijskih ve-

ličina. Posljednji izvor informacija dolazi iz okruženja, a odnosi se na profit od dionica i ostalih vrijednosnih papira.

No, sve navedene informacije odražavaju se na cjelokupno poslovanje poduzeća čiji su konačni rezultati sumirani u financijskim izvještajima, pa će se i pokazatelji, navedeni u nastavku, bazirati uglavnom na tim podacima. Usporedba financijskih pokazatelja poduzeća koja su u krizi, sa onima koja posluju "zdravo", vrlo je često predmet znanstvenih studija koje kroz jednovarijantne i multivarijantne modele analiziraju poduzeća koja su u krizi.

Jedan od takvih **jednovarijantnih modela** predskazivanja krize sačinio je prof. Beaver²⁸³⁾ 1966. godine uspoređujući pet osnovnih pokazatelja 79 uspješnih i 75 neuspješnih poduzeća (u stečaju).

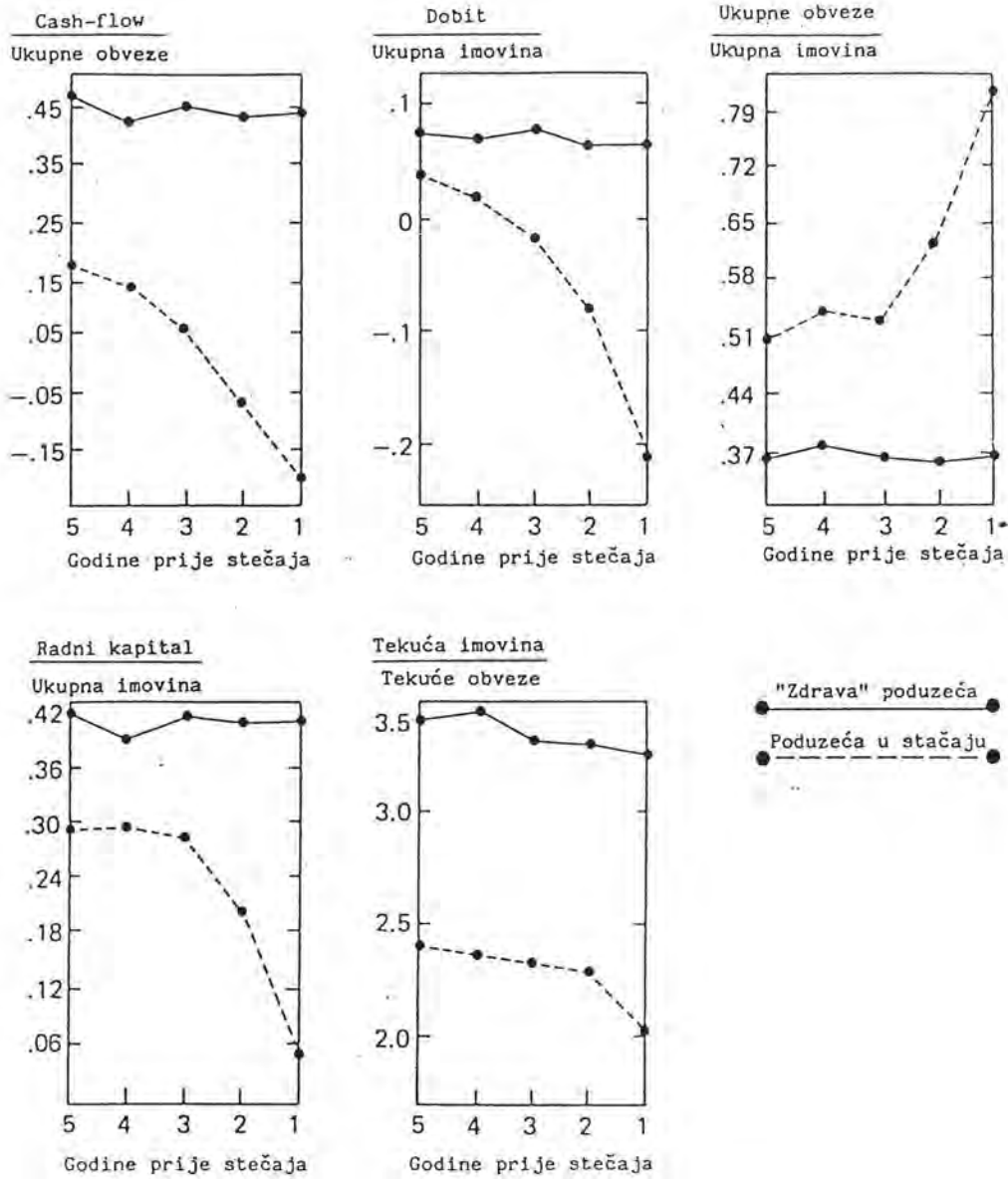
Koristio se pri tome slijedećim financijskim pokazateljima:

- cash-flow/ukupne obveze
- netto prihod/ukupna imovina
- ukupne obveze/ukupna imovina
- radni kapital/ukupna imovina
- tekuća imovina/tekuće obveze.

Ovaj model zasnivao se na analiziranju navedenih pokazatelja za pet godina unatrag, tj. prije nego što je poduzeće dospjelo u krizu. Suština ovog modela sastoji se u izboru i rasporedu vrijednosti svakog pokazatelja, koji su grupirani u dvije skupine (poduzeća u stečaju i "zdrava" poduzeća). Rezultati Beverovog modela prikazuju se grafički:

²⁸³⁾ Foster, G. op.cit. pod 214), str.542-544

Slika 11: Osnovni pokazatelji poduzeća u stečaju i "zdravih" poduzeća

Iz ove "profil analize" kako ju je nazvao Beaver, uočljivo je da se pokazatelji različito ponašaju u navedene dvije skupine poduzeća. Uočljivo je da prva dva pokazatelja, cash-flow/ukupne obveze i netto prihod/ukupna imovina pokazuju već u prvim godinama značajniju tendenciju pada, pa im Beaver daje najveći značaj, obrazlažući da prvi pokazatelj iskazuje "najmanju vjerojatnost zablude", a drugi ima veliku prognostičku vrijednost²⁸⁴⁾.

Veći broj pojedinačnih financijskih pokazatelja tj. 75 od ukupno preko 100 podataka i pokazatelja koji predskazuju krizu u poduzeću, a publicirani su u posljednjih 20 godina, klasificirao je prof.Zmijewski²⁸⁵⁾ u 10 skupina. Koristeći se uzorkom od 72 poduzeća u stečaju i 3573 "dobrih" poduzeća u razdoblju od šest godina, on je izračunao prosječne vrijednosti 75 "varijabli" u godini prije stečaja. Na bazi hipoteze da su prosjeci druge skupine isti postavio je jedno-varijantni F test, te je klasificirao dobivene podatke koristeći se pojedinačnim varijablama različitih funkcija.

Financijske karakteristike izveo je iz pokazatelja profitabilnosti, likvidnosti, obrtaja imovine, zaliha i potraživanja, izvještaja o plaćanju, veličini ukupne imovine i prometu dionica i promjenjivosti njihovih cijena.

Na osnovu navedenih pokazatelja zaključio je da su poduzeća u stečaju nisko profitabilna, visoko zadužena, imaju niža fiksna plaćanja u odnosu na njihove zarade i cash-flow, te imaju prosječno niži promet

284) Tintor, J.: *op.cit. pod 95)*, str.130

285) Zmijewski, M.E.: *Predicting Corporate Bankruptcy: An Empirical Comparison of the Ectant Financial Distren Models*", State University of New York at Buffalo, 1983. str.28-30

vrijednosti dionica i viši promet neusklađenosti dionica. Na kraju prof. Zmijewski zaključuje da su pokazatelji likvidnosti i obrtaja oni koji pokazuju razliku između poduzeća u stečaju i uspješnih poduzeća. Rezultati navedenog istraživanja odnose se na razdoblje od jedne godine prije stečaja, te bi se moglo zaključiti da bi se istraživanjem pojedinih promjenjivih veličina u razdoblju od tri do pet godina prije stečaja dobili interesantniji pokazatelji.

Prikazana dva jednovarijantna modela su ograničavajuća u smislu da su korištene različite varijable koje u sebi mogu uključivati različita predskazivanja za jedno te isto poduzeće. Zato ne iznenađuje pokušaj da se kombiniraju nekoliko financijskih veličina u jedan multivarijantni model. Ovisne varijable u tim modelima su ili grupe poduzeća (neuspješne ili uspješne) ili one koje će eventualno biti u stečaju. Nezavisne varijable su financijski pokazatelji i drugi primjenjivi podaci poduzeća.

Za predskazivanje krizne situacije u poduzeću značajniji su multivarijantni modeli koji koriste razne statističke tehnike. Značajan je Altmanov model²⁸⁶⁾ koji je primjenjivan u nizu zemalja zapada i jedina sličnost je u korištenju istih pokazatelja za poduzeća u stečaju i onih koja uspješno posluju.

Altmanov model korišten za donošenje cjelovitog suda o bonitetu poduzeća, nazvan još i Z.faktorom predstavlja kombinaciju pet ponderiranih pokazatelja:

$$Z_i = 1,2 X_{1i} + 1,4 X_{2i} + 3,3 X_{3i} + 6X_{4i} + 1,0 X_{5i}$$

²⁸⁶⁾ Foster, G.: *op.cit.* pod 214), str.551-552

gdje je:

X_{1i} = tekuća imovina - tekuće obveze/ukupna imovina

X_{2i} = zadržani dobitak/ukupna imovina

X_{3i} = bruto dobit/ukupna imovina

X_{4i} = tržišna vrijednost dioničkog kapitala/knjigovodstvena vrijednost ukupnih obveza

X_{5i} = promet/ukupna imovina

Koristeći prosječne vrijednosti za poduzeća u stečaju i uspješna poduzeća, prof Altman je došao do slijedećih rezultata:

	Poduzeće u stečaju	Uspješna poduzeća
X_{1i}	-0,061	0,414
X_{2i}	-0,626	0,355
X_{3i}	-0,318	0,154
X_{4i}	0,401	2,477
X_{5i}	1,500	1,900

Prosječni Z-faktor je -0,258 za poduzeće u stečaju i 4,885 za uspješna poduzeća. Altman je zaključio da poduzeće sa Z-faktorom ispod 1,8 je pravi kandidat za stečaj, tj. što je niži Z-faktor to je veća mogućnost za stečaj. Altman je korigirao (1983.) četvrti pokazatelj stavljajući u odnos knjigovodstvenu vrijednost dioničarskog kapitala/knjigovodstvenoj vrijednosti ukupne imovine, pa su ponderi tako izmjenjenog modela koji se može primjeniti na javna i nejavna trgovačka poduzeća slijedeći:

$$Z_i = 0,1717 X_{1i} + 0,847 X_{2i} + 3,107 X_{3i} + 0,420 X_{4i} + 0,998 X_{5i}$$

Uspoređujući ova dva Z-faktora, kritične granice bile bi različite, s obzirom na različite pondere:

	I	II
- uspješna poduzeća ako je $Z >$	2,99	2,90
- poduzeća u stečaju ako je $Z <$	1,81	1,20
Siva zona	1,81-2,99	1,20-2,90

U sivu zonu spadaju ona poduzeća koja se nisu mogla svrstati u prve dvije grupe. Prema drugom modelu, s promjenjivim podacima za javna trgovačka poduzeća, siva zona je mnogo šira, a sve upućuje da je revidirani model vjerojatno manje realističan nego original. Dolazak do ponderiranih vrijednosti je za sada nepoznat.

Vrijedno je još spomenuti Zeta model²⁸⁷⁾ koji je baziran na sedam varijabli:

- 1) Ukupnoj profitabilnosti: Bruto dobit/ukupna imovina
- 2) Veličini : Ukupna imovina
- 3) Zaduženju : Bruto dobit/ukupna plaćanja za kamate
- 4) Likvidnosti : Tekuća imovina/tekuće obveze
- 5) Zbirnoj profitabilnosti: Zadržani dobitak/ukupna imovina
- 6) Kapitalizaciji tržišta : Petogodišnji prosjek tržišne vrijednosti dionica, petogodišnji prosjek tržne vrijednosti ukupnog kapitala (uključujući preferencijalne dionice, dugoročne obveze i kapitalizirani najam)

²⁸⁷⁾ Foster, G.: *ibidem*, str.553

7) Stabilnosti zarade: Mjerenje standardnih grešaka u procjeni ukupnih veličina profitabilnosti u razdoblju od 10 godina.

Koeficijenti koji se množe sa svakim ovim pokazateljem vlasništvo su ZETA korporacije i ne mogu se objavljivati.

Navedeni jednovarijantni i multivarijantni modeli prikazani u svrhu dijagnosticiranja krize u poduzeću spadaju u kategoriju empirijsko induktivnih sustava, koji se temelje na matematičko-statističkim pokusima i odabiranju pokazatelja. Takvi postupci svode se na odabir onih najboljih iz mnoštva pokazatelja, koji najbolje zadovoljavaju postavljene kriterije. Osnovni cilj ovakvih pokušaja, kako je već istaknuto je predskazati financijsku krizu, zato se uglavnom ovi pokazatelji svode na prognozu solventnosti i likvidnosti (kroz pokazatelje na bazi cash-flowa), zaduženosti i obrtaja, te konačno profitabilnost. Stoga se pokazatelji koji se daju kao standardizirani u prilogu 5 (str.224) mogu smatrati pokazateljima za ocjenu boniteta poduzeća u svrhu dijagnosticiranja krize.

Konačna ocjena o bonitetu na bazi ovakvih modela krije u sebi sumnju u ispravnost ocjene obzirom da je u globalu korišten mali broj pokazatelja (pet do deset), na osnovu kojih se može valjano ocijeniti kvaliteta poslovanja poduzeća. No ova činjenica ublažena je promatranjem ovih pokazatelja kod znatno većeg broja poduzeća i kroz duže vremensko razdoblje, pa se u suštini dobivene konačne vrijednosti mogu smatrati mjerodavnim za ocjenu boniteta. Ostaje jedino diskutabilno određivanje pondera ili koeficijenta (Altmanov i Zeta model) koje nije moguće znanstveno provjeriti.

6. ZAKLJUČAK

Uvodno naznačen cilj cjelokupnog istraživanja sastojao se u iznalaženju načina i metoda rada suvremene revizije, kao i analize boniteta poslovanja, te metodološkog utvrđivanja i postavljanja boniteta kao standarda, promatrano sve skupa u funkciji managementa u poduzeću.

Revizija i analiza kao metode ispitivanja poslovanja poduzeća međusobno se dopunjuju i kao takve nužne su u tržišnom načinu privređivanja. Činjenica je da je revizija kao oblik nadzora vrlo razvijena u svijetu, a da informacije o bonitetu putem kojih se ocjenjuje kvaliteta poslovanja bilo vlastitog ili konkurentnog poduzeća smanjuju rizike i neizvjesnosti tržišta.

Revizija i ocjena boniteta poslovanja poduzeća su u funkciji managementa. Revizija stoga što utvrđivanjem realnosti materijalnog i financijskog položaja poduzeća daje garanciju vlasnicima poduzeća da je management korektno vršio svoju funkciju, a ocjena boniteta samo je daljnja potvrda efikasnosti ili neefikasnosti poslovanja, što je od izuzetne važnosti za budući opstanak i razvoj poduzeća a time i managementa. Management se definira s dva aspekta tj. kao proces koji u sebi uključuje koordinaciju materijalnih i nematerijalnih resursa kako bi se postigli određeni ciljevi postavljeni poslovnom politikom poduzeća, te kao skup pojedinaca koji svojim znanjem i sposobnostima nastoje ostvariti postavljene ciljeve.

Revizija je definirana u užem i širem smislu:

- u užem smislu zadatak revizije svodi se na ispitivanje i izražavanje mišljenja o realnosti i objektivnosti financijskih izvještaja,
- u širem smislu zadatak revizije svodi se na ispitivanje cjelokupnog poslovanja, s krajnjim ciljem utvrđivanja usklađenosti s postavljene

nim standardima, smjernicama i uputama, te vezano s tim davanje savjeta i preporuka za otklanjanje uočenih nepravilnosti.

Teorijske postavke vezane za odnos vlasnik-manager-revizor potvrdile su ulogu i značaj revizije u društvu. Revizija se smatra nužnom, jer osim što potvrđuje vjerodostojnost podataka iskazanih u financijskim izvještajima i na taj način štiti vlasnike, ona je istovremeno i poticaj managementu da pokaže svoju snagu i moć, te efikasnost u rukovođenju. Značaj revizije ogleda se i u potvrđivanju i osiguravanju realnih i objektivnih informacija, ne samo managementu već i poslovnim partnerima, zaposlenima i državi.

Stoga svaka revizija ima širi aspekt, jer u suštini znači sigurnost odvijanja poslovnog procesa, što je u interesu gospodarstva i društva u cjelini. Cilj revizije se svodi na ispitivanje podataka i njihovo usklađivanje sa zakonski utvrđenim standardima, jer je to garancija vjerodostojnosti podataka. Predmet revizije su financijski izvještaji i druge bilješke koje revizor ispituje i procjenjuje pomoću metode revizije, za što su pored stručnih potrebne i etičke kvalifikacije. Mišljenje koje revizor iskazuje u svom izvještaju je rezultat revizije, za kojeg je osobito zainteresiran management.

Tehnološki pristup reviziji zasniva se na potrebi planiranja revizije po pojedinim fazama, što omogućava veću efikasnost. Pri tome se snimanjem sustava internih kontrola pridaje posebna pažnja. U okviru toga akcenat je na sustavu internih računovodstvenih kontrola koje osiguravaju neprekidnu i točnu obradu podataka i umanjuju rizik pojave financijskih gubitaka.

Računovodstvena načela i standardi revizije osnovne su pretpostavke pravilnog vršenja revizije. Sistematizirani u osnovne tri kategorije, tj. kao opći standardi, standardi izvršavanja i standardi izvještavanja, ukazuju na svu težinu postupka i metode koje revizor mora primjeniti da bi rezultat njegova rada - mišljenje bilo stručno i nezavisno iskazano. Revizijski standardi definirani kao stručna pravila pomoću kojih se procjenjuje i mjeri kvaliteta ispitivanih podataka u postupku revizije u funkciji su osnovnog cilja revizije. Postojanje opće prihvaćenih standarda ukazuje na činjenicu da se postupak revizije mora vršiti stručno i odgovorno po određenim pravilima verificiranim od strane nadležnih organa. Pri tome se naglašava da jedinstveni standardi kriju u sebi opasnost neudovoljavanja potrebama šireg društvenog interesa.

Na reviziju koja osigurava vjerodostojnost podataka iskazanih u financijskim izvještajima nadovezuje se analiza boniteta poslovanja poduzeća. Kompleksnost pojma "bonitet" očituje se kroz definiranje boniteta kao:

- određen stupanj kvalitete cjelokupnog poslovanja poduzeća uključujući i strategiju razvoja u budućnosti, a koji je izražen skupom relevantnih podataka.

Svrha ocjene boniteta je šire postavljena, a najčešće se bonitet traži zbog poslovne suradnje, raznih vrsta ulaganja, odobravanja kredita, kupovine i prodaje dionica, te potreba za saznanjem vlastitog boniteta. Cilj je jasan tj. želi se ispitati kvaliteta poslovanja poduzeća kako bi se izbjegli mogući rizici u poslovanju.

Prema tome, promatrajući analizu kao ispitivanje boniteta poslovanja, za čiju kvalitetu je jedan od preuvjeta valjana revizija

došlo se je u istraživanju do određenih rezultata koji su dokazani postavljanjem standarda za ocjenu boniteta poslovanja poduzeća:

1. Polazeći od svrhe i cilja ocjene boniteta te s tim u vezi složenosti poslovnih odluka i transakcija, izvršilo se stupnjevanje boniteta na:

- jednostavni ili kraći
- složeniji ili širi
- kompleksni ili cjelovit.

Jednostavnim bonitetom obuhvaćen je način ocjenjivanja boniteta u svrhu kratkotrajne poslovne suradnje, a na temelju podataka i pokazatelja solventnosti poslovanja poduzeća. Složeniji bonitet u svrhu dugotrajnije poslovne suradnje obuhvaća ocjenu boniteta na temelju niza podataka koje pružaju financijski izvještaji, pa se s tog osnova pojavljuje i niz pokazatelja. Kao dopuna složenijem bonitetu navedeni su i ostali podaci i pokazatelji pretežno nemjerljivog karaktera koji se ne mogu sagledati iz financijskih izvještaja pa se na taj način prikazalo najšire odnosno kompleksno sagledavanje boniteta. Ova vrsta boniteta najkvalitetnija je i smatra se najmjerodavnijom za analizu poslovanja poduzeća.

2. Pri razmatranju kriterija za izbor pokazatelja pošlo se od cilja koji se želi postići ocjenom boniteta. Ako se pokazatelj shvati kao mjerilo kvalitete neke ekonomske pojave, tada se ocjenom boniteta želi prikazati kvaliteta poslovanja promatranog poduzeća. Kvalitativni i kvantitativni aspekt poslovanja poduzeća razrađen je kroz utvrđivanje ciljeva poduzeća, među kojima se maksimalizacija dobitka postavlja kao jedan od osnovnih ciljeva koji omogućuju ostvarenje temeljnog cilja poduzeća i gospodarstva u cjelini, a to je opstanak i razvoj. Dak-

le, na osnovu postavljenih kriterija za ocjenu boniteta izvršen je izbor pokazatelja boniteta i to:

- sa stajališta ocjene boniteta poslovnog partnera
- sa stajališta ocjene boniteta u svrhu dijagnosticiranja krize u poduzeću.

Izabrani su oni pokazatelji koji na najbolji način prezentiraju poslovanje poduzeća, naglašavajući značaj utvrđivanja pokazatelja profitabilnosti dok se kod utvrđivanja pokazatelja u svrhu dijagnosticiranja krize u poduzeću značaj daje pokazateljima na bazi "cash-flow". Međuzavisnost među pojedinim izabranim pokazateljima prikazana je sustavom pokazatelja, naglašavajući rentabilnost kao vršni pokazatelj.

3. Bonitet je postavljen kao standard, na način da su :

- 1) izabrani standardizirani pokazatelji za ocijenu boniteta
- 2) izabrana baza za usporedbu
- 3) utvrđen mjera vrijednosti pokazatelja.
- 4) izvršena standardizacija obrazaca za ocjenu boniteta.

Standardizirani pokazatelji temeljeni su na istraživanim kriterijim i podijeljeni su u slijedeće skupine:

- pokazatelji solventnosti
- pokazatelji likvidnosti
- pokazatelji zaduženosti
- pokazatelji obrtaja
- pokazatelji profitabilnosti
- pokazatelji burze.

Za bazu usporedbe postavljena su tri standarda:

- usporedba s prethodnim razdobljem
- usporedba s prosjekom grupacije
- usporedba s najboljim poduzećem u grupaciji.

Usporedba s granom odnosno grupacijom smatra se najobjektivnijim standardom.

Mjera vrijednosti definirana je odnosom veličina koje predstavljaju minimum, maksimum, odnosno optimum.

4. S tog osnova određeni su standardi pojedinačno po pokazateljima unutar pojedinih grupa te je ustanovljeno slijedeće:

- 1) za pokazatelje solventnosti (stanja gotovine) i likvidnosti standard je prethodno razdoblje a mjera vrijednosti kojoj poduzeće teži optimum kao maksimum.
- 2) za pokazatelje stanja gotovine ili solventnosti standard je prosjek grupacije a mjera vrijednosti optimum kao minimum.
- 3) za pokazatelje zaduženosti standard može biti najbolje poduzeće u grupaciji, a mjera vrijednosti minimum ili maksimum.
- 4) za pokazatelje obrtaja ili profitabilnosti standard je najbolje poduzeće u grupaciji a mjera vrijednosti maksimum.
- 5) za dio pokazatelja uspješnosti standard je najbolje poduzeće u grupaciji a mjera vrijednosti minimum.

5. Konačno, utvrđeni standardizirani pokazatelji boniteta kao i njihove mjere vrijednosti mogu poslužiti i revizoru u postupku revizije tj. kod kritičke analize kada je potrebno na osnovu podataka iz financijskih izvještaja sagledati slabosti u poslovanju poduzeća na koje revizor treba obratiti posebnu pažnju. Pokazatelji za koje su utvrđeni

standardi poslužiti će revizoru kao pomoćno sredstvo u sagledavanju poslovanja poduzeća, a odstupanja od standarda omogućit će mu da otkrije moguće probleme i poteškoće u poduzeću, što znači da će na nekim područjima morati proširiti svoje ispitivanje s dodatnim testovima.

Može se općenito zaključiti da je navedeno istraživanje potvrdilo hipotezu postavljenu na početku rada, a to je da se revizija kao oblik ispitivanja podataka i ocjena boniteta kao analiza kvalitete poslovanja poduzeća međusobno nadovezuju, te na taj način utječu na efikasnost poslovanja poduzeća.

Uteu

LITERATURA

A. KNJIGE

1. ADIZES, I.: *Kako riješiti krizu upravljanja*, Globus, Zagreb, 1989.
2. AVRAM, Z.: *Sistematizacija pokazatelja poslovanja u organizaciji udruženog rada*, Svjetlost, Sarajevo, 1981.
3. BABIĆ, Š.: *Uvod u ekonomiku poduzeća*, V izdanje, Školska knjiga, 1971.
4. BAKOVIĆ, J.: *Služba društvenog knjigovodstva u sistemu socijalističkog samoupravljanja*, Narodne novine, Zagreb, 1979.
5. BANDETTINI, A.: *Controllo di Gestione-aspetti tecnico-contabili*, Casa editrice dott. Antonio Milani, Padova, 1980.
6. BENAŠIĆ, Z.: *Kontrola, revizija i analiza poslovanja radnih organizacija*, Osijek, 1975.
7. BLAŠKO, E. - DEŽELJIN, J. i dr.: *Računovodstvo 1, Savez računovodstvenih i financijskih radnika Hrvatske*, Zagreb, 1992.
8. BRAUT, R.: *Ekonomska analiza poslovanja I II i III*, VPS, Zagreb, 1966.
9. BROWN, J.L. - HOWAR, R.L.: *Managerial Accounting and Finance*, Longman Group UK Ltd., London, 1989.
10. BRUNI, G.: *La revisione aziendale*, Petrini editore, Torino, 1986.
11. COSSERAT, G.: *Auditing and Investigations*, ACCA, Longman Group UK Ltd. 1989.
12. CRNKOVIĆ, R.-TEPSIĆ, R.-HANZEKOVIĆ, M.: *Politika likvidnosti poduzeća*, Informator, Zagreb, 1973.
13. CROSBY, P.B.: *Vječno uspješna organizacija*, Privredni vjesnik, Zagreb, 1990.
14. DAVIS, G.B.-OLSON, M.H.: *Management Information System*, Mc Grow Hill Book Co., 1984.
15. DEŽELJIN, J.: *Organizacija računovodstva u ulozi suvremenog upravljačko informacijskog sustava*, Zrinski, Čakovec, 1970.
16. DEŽELJIN, J.-VUJIC: *Vlasništvo, poduzetništvo i management*, Ekonomski fakultet Rijeka, 1992.
17. DOHČEVIĆ, S.-MALEŠEVIĆ, Đ.: *Sistem analize poslovanja i informisanje u poduzeću*, Savremena administracija, Beograd, 1978.

18. *DOMAINKO, D.: Ekonomika proizvodnje u industrijskim poduzećima, Biro-tehnički izdavački zavod, Zagreb, 1960.*
19. *DRUCKER, P.: Praksa rukovođenja, Panorama, Zagreb, 1961.*
20. *FAVOTTO, F.: Strumenti contabili e statici per il controllo di gestione, Cooperativa libraria editrice degli studenti dell'Universita di Padova, 1981.*
21. *FOSTER, G.: Financial Statement Analysis, Prentice Hall International Uk Ltd. London, 1986.*
22. *GOJANOVIC, J.: Ekonomika i organizacija poduzeća, Školska knjiga, Zagreb, 1960.*
23. *GRAD, J. i dr.: Ekonomika informacijskih sistema, Informator, Zagreb, 1986.*
24. *Grupa autora: Politika likvidnosti podjetja, Visoka ekonomsko komercijalna šola, Maribor, 1970.*
25. *GULIN, D.-ŽAGER, L.: Financijska analiza poslovanja u funkciji pretvorbe društvenih poduzeća, Progres, Zagreb, 1991.*
26. *GWILLIAM, D.: A Survey of auditing research, Prentice's Hall, ICAEW, 1987.*
27. *HABEK, M.-TADIJANČEVIC, S.-TEPŠIC, R.: Računovodstvena teorija i metoda, Progres, Zagreb, 1990.*
28. *HOHENSTEIN, G.: Cash Flow und Cash Managemet, Gobler, Wiesbaden, 1982.*
29. *JOVANOVIĆ, D.-VITOROVIĆ, B.: Analiza poslovanja poduzeća s kontrolom i revizijom, Savremena administracija, Beograd, 1989.*
30. *JURKOVIC, P.: Poslovne financije, Narodne novine, Zagreb, 1984.*
31. *KALOĐERA, D,-CARMAN, R.P.-SHAW, J.B.: Kako procijeniti vrijednost poduzeća, Vadea, Varaždin i SRFRH, 1990.*
32. *KOLETNIK, F.: Analiza bilance z revizijo, VEKS, Maribor, 1988.*
33. *KOLETNIK, F.: Koliko vrijedi poduzeće, SRFRH, Zagreb, 1991.*
34. *KOLETNIK, F. i dr.: Računovodstvo za managerje, Izobraževalni center, Ekonomsko poslovna fakulteta, Maribor, 1992.*
35. *KOVAČEVIĆ, R.: Kontrola i revizija poslovanja u OOUR-u, Informator, Zagreb, 1987.*

36. KRAJEWSKI-RITZMAN, L.P.: *Operations Managemet*, Addison-Wesley Publishing Company, Inc. 1990.
37. KRAJČEVIC, F.: *Analiza poslovanja poduzeća*, GZH, Zagreb, 1960.
38. KRAJČEVIC, F.: *Analiza poslovanja poduzeća*, Informator, Zagreb, 1971.
39. KRAJČEVIC, F.: *Kontrola i revizija poslovanja poduzeća*, Školska knjiga, Zagreb, 1966.
40. KRAJČEVIC, F.-LINDMAN, P.-NAGEL, K.: *Revizija i kontrola kod konvencionalne i automatske obrade podataka*, Zagreb, 1972.
41. KRAL, V.-COTA, B.: *Kontrola i revizija poslovanja*, Savez računovodstvenih i financijskih radnika, Zagreb, 1983.
42. KRALJ, J.: *Poslovna politika*, Informator, Zagreb, 1972.
43. KRALJ, J.: *Politička podjetja v tržnem gospodarstvu*, Ekonomsko-poslovna fakulteta, Maribor, 1992.
44. LILIC, M.-SLOVIĆ, D.: *Financijska matematika*, Ekonomika, Beograd, 1989.
45. LEE, T.A.: *Company Auditing*, 2nd edn, Gee/ICAS, 1982.
46. LEVY, H. - SARNAT, M.: *Principles of Financial Management*, Prentice Hall International UK Ltd. London, 1988.
47. MAUTZ, R.K. - SHARAF, H.A.: *The Philophosophy of Auditing*, American Accounting Association Monograph, N^o6, 1961.
48. MEIGS, V.B. i dr.: *Principles of Auditing*, IRWIN, Hoomewood Illinois, 1988.
49. MILLS, A.: *Annual Audit and Annual Accounts*, F.Muller Ltd., London 1980.
50. MINTZBERG, H.: *Manegerial work - analysis from observation in Du Bose P.B.*, Readings in management, Englewood Cliffs, Prentice Hall, New York, 1988.
51. MORLEY, F.M.: *Ratio Analysis*, ICAS, Gee & Co. Ltd., 1985.
52. NOVAK, M.-POPOVIC, Ž.: *Razvojna politika*, Informator, Zagreb, 1980.
53. PANTELIC, V.: *Tehnika analize poslovanja u OUR-u*, Informator, Zagreb, 1979.
54. PEJIC, L.-RADOVANOVIC, R.-STANIŠIĆ, N.: *Ocena boniteta preduzeća*, Privredni pregled, Beograd, 1991.

55. PINI, M.: *La revisione di impresa*, Universita L. Bocconi, Milano, 1985.
56. POPOVIĆ, Ž.: *Ekonomska analiza poslovanja*, Informator, Zagreb, 1973.
57. POPOVIĆ, Ž.: *Razvojna politika poduzeća*, Pravno-ekonomski centar, Beograd, 1972.
58. RODIĆ, J.: *Teorija i analiza bilansa*, Ekonomika, Beograd, 1990.
59. RODIĆ, J.: *Finansijska analiza OUR-a*, Savremena administracija, Beograd, 1983.
60. ROSSI, A.: *Revisione contabile e certificazione obbligatoria*, Quaderni di giurisprudenza commerciale, Milano, 1988.
61. SCHUMPETER, J.: *Business Cycles*, Mc Grow Hill, New York, 1939.
62. SERDAR, V.: *Udžbenik statistike*, Školska knjiga, Zagreb, 1970.
63. SLOVIĆ, D.: *Bilans i poslovne finansije*, Ekonomika, Beograd, 1990.
64. SMITH, J.G.: *Business Strategy*, Basil Blachwell, Ltd, 1985.
65. SOLOMON, D.: *Guidelines for Financial Reporting Standards*, ICAEW, 1989.
66. STANKOVIĆ, F.: *Poduzetnička ekonomija*, Savremena administracija, Beograd, 1989.
67. STOJANOVIĆ, R.: *Veliki ekonomski sistemi*, Institut za ekonomska istraživanja, Beograd, 1970.
68. ŠEŠIĆ, B.: *Osnovi metodologije društvenih nauka*, Naučna knjiga, Beograd, 1978.
69. TEPŠIĆ, R.: *Obrtna sredstva*, Informator, Zagreb, 1974.
70. TEPŠIĆ, R.: *Upravljanje financijama poduzeća II*, SRFRH, Zagreb, 1991.
71. TEPŠIĆ, R.-TURK, I.-PETROVIĆ, M.: *Rječnik računovodstva i financija*, Informator, Zagreb, 1984.
72. TINTOR, J.: *Uvod u ekonomsku analizu poslovanja OUR-a*, Narodne novine, Zagreb, 1983.
73. TIŠMA, T.: *Kontrola financijskog poslovanja*, Informator, Zagreb, 1974.
74. TURK, I.: *Računovodstvene informacije kao osnova za donošenje poslovnih odluka*, Informator, Zagreb, 1971.
75. TURK, I.-DEŽELJIN, J.: *Organizacija informacijskog sistema*, Informator, Zagreb, 1977.

76. VERRASCHINA, G.: *Revisione e certificazione, Universita degli studi di Trieste, Istituto di ragioneria, 1980/81*
77. WAHL, M.P.: *Osnove upravljačkog informacijskog sistema, Informator, Zagreb, 1971.*
78. ZELENKA, R.: *Metodologija i tehnologija izrade znanstvenog i stručnog djela, Savremeno pakovanje, Beograd, 1988.*
79. ZMIJEWSKI, M.E.: *Predicting Corporate Bankrupt, State University of Buffalo, 1983.*
80. ŽUGAJ, M.: *Osnove znanstvenog i stručnog rada, Samobor, 1989.*

2. CASOPISI, STUDIJE I PUBLIKACIJE

- BAHTIJAREVIĆ-ŠIBER, F.: *Poduzetnik i poduzetništvo - individualne pretpostavke individualnog ponašanja*, Ekonomski analitičar, TEB, Zagreb, br.4/82
- BAHTIJAREVIĆ-ŠIBER, F.: *Management pomoću ciljeva - značenje, problemi i perspektive*, Ekonomski analitičar, br.11/92
- BAHTIJAREVIĆ-ŠIBER, F.: *Management-značaj, uloga i zadaci*, Računovodstvo i financije, SRFRH, Zagreb, br.8-9/91
- BRAUT, R.: *Održavanje racionalnih osnova u strukturi sredstava i njihovih izvora*, Zbornik radova FVT, Zagreb, 1975.
- DOMAZET, T.: *Računovodstvo u funkciji managementa*, Računovodstvo i financije, SRFRH Zagreb, br.5/92
- HABEK, M.: *Četvrta i sedma direktiva EEZ-a - XXVI Simpozij Saveza računovodstvenih radnika Hrvatske na temu Računovodstvo i poslovne financije u uvjetima različitih oblika vlasništva*, Pula, 1991.
- JURMAN, A.: *Temeljni kriteriji utvrđivanja financijske politike poduzeća*, Ekonomski analitičar, TEB, Zagreb, br.1/93
- KOLETNIK, F.: *Evropska pravila o reviziji i mogućnost njihove primjene u Jugoslaviji*, Knjigovodstvo br.10/90
- KOLETNIK, F.: *Podjetničko svjetovanje*, Revizor br.1/92, Ljubljana
- KOVAČEVIĆ, R.: *Ciljevi i zadaci interne kontrole i revizije*, XXV Simpozij SRFRH na temu *Razvoj i aktualni problemi financijskog poslovanja i računovodstva poduzeća*, Sibenik, 1990
- LOZIĆ, V.: *Informacije o bonitetu poslovnog partnera kao faktor poslovnog rizika*, Računovodstvo i financije, br.1-2/90, SRFRH, Zagreb
- MARKOVIĆ, I.: *Analiza i ocjena boniteta i kreditne sposobnosti privrednih subjekata*, Institut za javne financije, Zagreb, br.4-6/87
- ORSAG, S.: *Ekonomске posljedice primjene polužja*, XXVI Simpozij SRFRH na temu *Računovodstvo i poslovne financije u uvjetima različitih oblika vlasništva*, Pula
- OSMANAGIĆ-BEDENIK, N.: *Ocjena boniteta poslovnog partnera*, XXVI Simpozij SRFRH na temu *Računovodstvo i poslovne financije u uvjetima različitih oblika vlasništva*, Pula, 1991.
- OSMANAGIĆ-BEDENIK, N.: *Upravljački aspekt kao kriterij izbora pokazatelja za analizu poslovanja poduzeća*, Ekonomski analitičar, Zagreb, br.10/91

- OSMANAGIĆ-BEDENIK, N.: Pokazatelji rada i poslovanja poduzeća, *Ekonomski analitičar*, 6-7/81
- OSMANAGIĆ-BEDENIK, N.: ADT sustav pokazatelja za poslovno upravljanje, *Računovodstvo i financije*, br.10/91, SRFRH, Zagreb
- OSMANAGIĆ-BEDENIK, N.: Analitičko dijagnostički model za ocjenu boniteta poljoprivrednih poduzeća, *Ekonomski analitičar*, br.4/92, TEB, Zagreb
- POPOVIĆ, Ž.: Faze procesa reprodukcije i racionalnost poslovanja poduzeća, *Zbornik radova ekonomskog fakulteta Rijeka*, br.9/81
- POPOVIĆ, Ž.: Normala i poslovni poremećaji u poduzeću, *Zbornik radova ekonomskog fakulteta Rijeka*, br.8/90
- POPOVIĆ, Ž.: Ciljevi i nosioci razvojne politike privredne organizacije u kontekstu efikasnog udruživanja rada i sredstava, -Organizacioni oblici udruživanja rada i sredstava kao faktor uspješnosti poslovanja, knjiga V, *Ekonomski fakultet Rijeka*, 1985.
- RADIC, Z.: Standardi ekonomsko-financijske revizije, *XXV Simpozij SRFRH na temu Razvoj i aktualni problemi financijskog poslovanja i računovodstvenog poslovanja poduzeća*, Šibenik, 1990.
- SIKAVICA, P.: Poduzeće, poduzetništvo, poduzetnik, *Računovodstvo i financije*, SRFRH, Zagreb, br.1/92
- SPREMIĆ, I.: Računovodstvena načela i standardi, *XXV Simpozij SRFRH na temu Razvoj i aktualni problemi financijskog poslovanja i računovodstva poduzeća*, Šibenik, 1990
- TADIJANOVIĆ, S.-HABEK, M.-KOVAČEVIĆ, R.: *Obračunski sustav, revizija i poduzetništvo*, *Računovodstvo i financije*, SRFRH, Zagreb, br. 1-2/1991
- TEPŠIĆ, R.: *Ekonomska analiza financijske situacije OOUR-a*, *Računovodstvo i financije*, SRFRH, Zagreb, br.5/81
- TEPŠIĆ, R.: *Privredna evidencija u organizacijama udruženog rada*, *Informativator*, br.2110/74
- TINTOR, J.: *Financijski aspekt krize poduzeća*, *XXVI Simpozij SRFRH na temu računovodstvo i financije u poduzeću*, Pula, 1992.
- TURK, I.: *Međunarodna komparacija pokazatelja i sistema*, *Financije* br. 5-6/85
- TURKOVIC, J.: *Udruživanje sredstava*, *Ekonomski analitičar*, TEB, Zagreb br.5/77

- VITEZIC, N.: *Mjerenje likvidnosti kao podloga za analizu*, Zbornik radova Ekonomskog fakulteta Rijeka, 1989.
- VITEZIC, N.: *Razgraničenje pojmova vezanih za financijsko računovodstveni nadzor*, Zbornik radova EF, Rijeka, 1990.
- VITOROVIC, B.: *Neka pitanja dostignutog razvoja dostignute revizije u Engleskoj*, Knjigovodstvo br.4/90
- VITOROVIC, B.: *Opći osvrt na revizorske standarde*, Knjigovodstvo, br.8-9/91
- ŽIVKOVIC, M.: *Ocjena boniteta poslovnog partnera*, XXVI Simpozij SRFRH na temu Računovodstvo i poslovne financije u uvjetima različitih oblika vlasništva, Pula
- ŽAGER, L.: *Pretpostavke financijske analize poduzeća*, Ekonomski analitičar, TEB, Zagreb, br.6/91

3. OSTALO

- DRAGIČEVIĆ, A.: Ekonomski leksikon, Informator, Zagreb, 1991.*
- KLAIĆ, B.: Rječnik stranih riječi, Zagreb, 1982.*
- TURK, I.-PETROVIĆ, M.: Kodeks računovodstvenih načela SRFRJ, Beograd, Ekonomska enciklopedija I i II, Savremena administracija, Beograd, 1986.*
- Privredni leksikon, Informator, Zagreb, 1961.*
- Leksikon JLZ, Zagreb, 1974.*
- Knjigovodstveni leksikon, Beograd, 1965.*
- Auditing and Reporting, 1990/91, The Institute of Chartered Accountants in England and Wales, London*
- Međunarodni računovodstveni standardi - prijevod, SRFRH, Zagreb, 1992.*
- Nacrt jugoslavenskih računovodstvenih standarda, Knjigovodstvo br.8-9/91 1989.*
- Poslovi i zadaci SDKJ - priručnik, Beograd, 1979.*
- Metodološko uputstvo Službe društvenog knjigovodstva Hrvatske - interni materijal za ocjenu boniteta*
- Uredba o finansijskom poslovanju, Narodne novine Republike Hrvatske br.90/92*
- Zakon o računovodstvu, Narodne novine Republike Hrvatske br.53/91*
- Zakon o Službi društvenog knjigovodstva, br.53/91*
- Zakon o poduzećima, Narodne novine Republike Hrvatske br.53/91*
- Kontni plan, SRFRH, Zagreb, 1991.*

POPIS SLIKA

	str.
Slika 1: Revizijsko okruženje	71
Slika 2: Metodologija globalnog pristupa reviziji	80
Slika 3: Sustav internog nadzora	83
Slika 4: Grafički prikaz netto tekuće imovine i kapitala	165
Slika 5: Prag efikasnosti poslovanja	173
Slika 6: Osnovni model Du Pont sustava pokazatelja	178
Slika 7: Modificiran Du Pont sustav pokazatelja prema našem obračunskom sustavu	179
Slika 8: Proširen Du Pont sustav pokazatelja	181
Slika 9: Piramidalni sustav pokazatelja	185
Slika 10: ADT sustav pokazatelja	188
Slika 11: Osnovni pokazatelji poduzeća u stečaju i "zdravih" poduzeća	227